

51³
1959

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

სტალინის სხ. თბილისის
სხ. ყნ-ცის

შრომები

ა75

51
7859

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

შრომები

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ СТАЛИНА

75

დასავლეთ ევროპის
ენებისა და ლიტერატურის სერია
*Серия языков и литературы
Западной Европы*

I

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского государственного университета имени Сталина

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ურობები

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ С Т А Л И Н А

75

დასავლეთ ევროპის
ენებისა და ლიტერატურის სერია
*Серия языков и литературы
Западной Европы*

I

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского государственного университета имени Сталина

დაიბეჭდა

სტაინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დასავედო ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის
სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით

* * *

ს ა რ ე ლ ა ტ ც ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა

- დ. ფანჯულიძე (რედაქტორი)
- რ. ჯაჩიჩილაძე
- შ. გოგატაძე
- ვ. კვაჭაძე
- შ. რევიშვილი (პ/მგ. მდივანი)
- ნ. ქადაგიძე
- გ. ხავთასი

75. ტომი

შინაარსი

1. შოთა რევიშვილი, ლიტერატურის საკითხები მარქსისა და ენგელსის „ახალი რაინის გაზეთში“	1—32
2. ზურაბ ჭარხალაშვილი, ექსპრესიონიზმი XX საუკუნის პირველი მეოთხედის გერმანულ ლიტერატურაში	33—52
3. თ. ამირეჯიბი, ინგლისურ-ქართული კულტურული ურთიერთობანი	53—76
4. ოთარ ჯინორია, გოეთეს ფილოსოფიური შეხედულებანი	77—100
5. მ. იანკოშვილი, გრამატიკულ მოვლენათა კვლევის მეთოდი ამერიკელ სტრუქტურალისტებთან	101—124
6. ნ. კაკაბაძე, გროტესკი და კარიკატურა ჰაინრიჰ მანის შემოქმედებაში	125—134
7. ნ. ორლოვსკაია, XVIII ს. ანონიმური ქართული გრამატიკა იტალიურ ენაზე	135—164

СОДЕРЖАНИЕ

75. тома

1. Шота Ревшвили, Вопросы литературы в „Новой Рейнской газете“ Маркса и Энгельса	7—32
2. Зураб Чархалашвили, Экспрессионизм в немецкой литературе первой четверти XX века	33—52
3. Т. Амiredжиби, Англо-грузинские культурные связи	53—76
4. Отар Джинория, Философские взгляды Гете	77—100
5. М. Янкошвили, Метод исследования грамматических категорий у американских структуралистов	101—124
6. Н. Какабадзе, Гротеск и карикатура в творчестве Генриха Манна	125—134
7. Н. К. Орловская, Анонимная грузинская грамматика XVIII в. на итальянском языке	135—164

შეკვეთა № 1678.

ტირაჟი 500.

შპ 01509.

გადაეცა წარმოებას 26/IV-58 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12/II-59 წ. ან. შუგორს
ზომა 7×11. ქაღალდის ზომა 70×102. ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 14,5. სააღრიცხ-
ვო-საგამომცემლო ფორმათა რაოდენობა 11,5.

ფასი 7 მან.

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის სტამბა-
ლითოგრაფია, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.

Типо-литография изд-ва ТГУ им. Сталина, проспект И. Чавчавадзе, 1.

შოთა რაჭვიანი

ლიტერატურის საკითხები მარქსისა და ენგელსის „ახალი რაინის გაზეთში“

„კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ ავტორთა ბრძოლისა და შემოქმედებითი შრომის გმირულ გზაზე მნიშვნელოვანი მომენტია მათი მონაწილეობა 1848—1849 წლების რევოლუციებში; კერძოდ, მუშაობა „ახალი რაინის გაზეთის“ რედაქციაში. ვ. ლენინმა მარჯებულად შენიშნა, რომ „მარქსისა და ენგელსის მოღვაწეობაში 1848—1849 წლის მასობრივ რევოლუციურ ბრძოლაში მათი მონაწილეობის პერიოდი გამოირჩევა, როგორც ცენტრალური პუნქტი“¹. საკუთარი პოლიტიკური შეხედულებების მასების შეგნებამდე დაყვანის საუკეთესო საშუალებად იდეოლოგიის სხვა ფორმებთან ერთად მარქსმა და ენგელსმა აღიარეს ხელოვნება, კერძოდ, კაზმულსიტყვაობა. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მარქსი და ენგელსი ხშირად ესებიან ლიტერატურათმცოდნეობის საკითხებს, ყურადღებას აქცევენ მხატვრული სახეებისა და ციტატების მომარჯვებას. მარქსმა და ენგელსმა „ახალი რაინის გაზეთში“ თავიანთ გარშემო დარაზმეს მოწინავე პოეტები ფერდინანდ ფრაილიგრატი, გეორგ ვეერთი და სხვ. გარკვეული პოლიტიკური მიზნებით გამოიყენეს სახეები და ციტატები კაზმულსიტყვაობიდან, კერძოდ, ჰაინრიხ ჰაინეს, სერვანტესის და სხვა მწერლების შემოქმედებიდან, აგრეთვე ხალხური პოეზიიდან.

„ახალი რაინის გაზეთში“ მარქსისა და ენგელსის მიერ გატარებულ ლიტერატურულ პოლიტიკაზე ცალკეული შენიშვნები გამოთქვას საბჭოთა მკვლევარებმა ვეერთისა და ფრაილიგრატის გამო დაწერილ შრომებში (შილერი, დიმიტრი, და სხვ...), მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს საკითხი ჯერ კიდევ არ ქცეულა ცალკე შესწავლის საგნად. რუსულსა და გერმანულ ენებზე ვეერთისა და ფრაილიგრატის თხზულებათა ახალი, შედარებით სრული გამოცემები, რომლებშიც შეტანილია მკვლევარებისათვის ადრე ხელმიუწვდომელი მასალა, საშუალებას იძლევა ხელახლა დავაყენოთ და შევისწავლოთ აქამდე ნაკლებად გამოკვლეული პრობლემა:—ლიტერატურის საკითხები მარქსისა და ენგელსის „ახალი რაინის გაზეთში“.

წინამდებარე ნარკვევის მიზანია გაანალიზოს „ახალი რაინის გაზეთის“ გვერდებზე ლიტერატურული საკითხების დასმა; შეისწავლოს გაზეთში გატა-

რებული ლიტერატურული პოლიტიკა; დაახასიათოს თანარედაქტორული ფრაილიგრატისა და ვერთის—ლიტერატურული საქმიანობა უფრო ადრე ზოგადად დაახასიათოს ის პოლიტიკური საკითხები, რომელთა გაშუქება უხდებოდათ მარქსსა და ენგელსს „ახალი რაინის გაზეთში“ და აჩვენოს მათ მიერ ლიტერატურული სახეებისა და ციტატების მომარჯვების ხერხები.

* * *

1848—1849 წლებში, გერმანიის რევოლუციის დროს მარქსი, ენგელსი და მათი თანამოაზრენი შედიოდნენ გერმანიის ცნობილი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული კავშირის შემადგენლობაში და რევოლუციური ბურჟუაზიის წარმომადგენლებთან ერთად ჰმ კავშირის ორგანოს—„ახალი რაინის გაზეთის“¹—გვერდებზე აწარმოებდნენ დიდ თეორიულსა და პრაქტიკულ ბრძოლას. „მანიფესტის“ ავტორების ხელმძღვანელობით „ახალი რაინის გაზეთი“ გამოხატავდა რევოლუციური პროლეტარიატის ინტერესებს, რაზმავდა ფართო დემოკრატიულ ფენებს და აღვივებდა ძველი ოპოზიციური „რაინის გაზეთის“ იდეებს.

მარქსისა და ენგელსის პოლიტიკურ-თეორიული ხასიათის შრომებში, კერძოდ, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“² წამოყენებული დებულებების საფუძველზე „ახალი რაინის გაზეთი“ მოითხოვდა ერთიანი დემოკრატიული გერმანიის რესპუბლიკის შექმნას, გლახთა საკითხის გადაწყვეტას და გერმანიის ბურჟუაზიის კონტრრევოლუციური პოზიციების მხილვას; მოითხოვდა პროლეტარიატის ჰეგემონიით ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მოხდენას და მის გადაზრდას, სოციალისტურ რევოლუციაში. ამასთანავე ერთად „ახალი რაინის გაზეთი“ აყალიბებდა მუშათა კლასის პოლიტიკურ მოთხოვნებს, ამხელდა წვრილი ბურჟუაზიის მერყეობას და ბურჟუაზიის გამცემლურ საქმიანობას; აანალიზებდა პოლიტიკური პარტიებისა და მასობრივი ორგანიზაციების მუშაობას; ნილაბს ხდიდა ბერლინისა და ფრანკფურტის ეროვნულ კრებებს, მათ უილაჯობას, აგრეთვე, მთავრობის რეაქციულ პოლიტიკას საშინაო და საგარეო საქმეების გადაწყვეტაში. „ახალი რაინის გაზეთი“ აგიტაციის ეს უძლიერესი იარაღი, დიდი ძალითა და გავლენით ახერხებდა „პროლეტარული მასების... ელექტრონისებურად აღზენებას“³. და სხვანაირად ვერც მოხდებოდა, რადგანაც გაზეთის სათავეში იდგა კარლ მარქსი, რომლის „დიქტატურა“, ენგელსის თქმით, უბრალოდ წარმოადგენდა „რედაქციის კონსტიტუციას“. მარქსის გამჭრიახობისა და მტკიცე პოზიციის წყალობით რევოლუციის წლებში გაზეთი იქცა „ყველაზე სახელგანთქმულ გერმანულ ორგანოდ“³.

მარქსი და ენგელსი „ახალი რაინის გაზეთში“ ამხელდნენ იმ წვრილ-ბურჟუაზიულ ილუზიას, ფიქსის მარტის დღეებით დამთავრდა რევოლუციუ-

¹ გამოდიოდა 1848 წლის 1 ივლისიდან მომდევნო წლის 19 მაისამდე. დახურული იყო 28 სექტემბრიდან 11 ოქტომბრამდე.

² კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწარები, ტ. II, გვ. 405, 1950.

³ იქვე, გვ. 399.

რი მოვლენების მსვლელობა. საერთო მტერზე გამარჯვების ზეიმი მარქსსა და ენგელსს მიაჩნდათ ნაადრევად და სთვლიდნენ, რომ თებერვლისა და მარტის რევოლუციებს შეიძლებოდა ნამდვილი რევოლუციის მნიშვნელობა ჰქონოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი იქნებოდნენ გამოსავალი წერტილი „ხანგრძლივი რევოლუციური მოძრაობისათვის“¹. მარტის რევოლუციის გაღრმავება და გაგრძელება აუცილებელი წინაპირობა იყო გერმანიის ერთიანი, დაუქსაქსავი და დემოკრატიული რესპუბლიკის შესაქმნელად. მხოლოდ გერმანიის გაერთიანების მეშვეობით ყოველგვარი დაბრკოლებისაგან გაიწმინდებოდა ის ბრძოლის ველი, რომელზედაც ურთიერთს შეებრძოლებოდნენ პროლეტარიატი და ბურჟუაზია. ამ მომავალი ბრძოლისათვის საჭირო იყო შუშათა კლასის შემქმნროება და დარაზმვა. პროლეტარიატის დიქტატურა შესაძლებელი იყო მხოლოდ მსხვილი ბურჟუაზიის კონტრრევოლუციური პოზიციების მხილებისა და დანგრევის შედეგად. მარქსი და ენგელსი მიუთითებდნენ პრუსიის ბურჟუაზიის სრულ იდეურ გადაგვარებაზე და რეაქციულობაზე მარტის რევოლუციის შემდეგ; არა ნაკლები ენერგიით ნიღაბს ჰგლეჯდნენ წვრილ ბურჟუაზიას და მის ბელადებს, რომლებიც მონური გაუბედაობით, დაუსრულებელი მერყეობითა და ორჭოფობით აბრკოლებდნენ ხალხის მასების მოძრაობას და, ამდენად, ობიექტურად ეხმარებოდნენ რეაქციული ძალების აქტივობას. მარქსი და ენგელსი არა მხოლოდ თავს ესხმოდნენ წვრილ-ბურჟუაზიულ ფრაქციებს ბერლინისა და ფრანკფურტის ეროვნულ კრებაზე, არამედ დასცინოდნენ საერთოდ ეროვნულ კრებებსაც. ნაცვლად იმისა, რომ საკუთარი თავი გამოეცხადებინათ მთელი გერმანული ხალხის წარმომადგენლად, ეს კრებები დაუსრულებლივ იხილავდნენ საუკეთესო დღის წესრიგს, საუკეთესო კონსტიტუციას და კმაყოფილდებოდნენ უნაითო რეზოლუციებით, „პარლამენტური კრეტინიზმით“. გადაუდებელი საქმე იყო მხილება ეროვნული კრებების ვითომც ყოვლისშემძლე და რევოლუციური ხასიათისა. ფრანკფურტის ნაციონალური კრების რევოლუციური უუნარობა და ანტიხალხური ხასიათი ჰქონდა მხედველობაში ენგელსს, როდესაც იგი აღნიშნავდა: „დედაბრების ამ კრებას თავისი არსებობის პირველი დღიდანვე გერმანიის ერთად აღებული ყველა მთავრობის ყოველგვარ რეაქციულ შეთქმულებაზე მეტად ეწინოდა ხალხის სულ მცირედი მოძრაობისაც კი“².

კლასობრივი უთანასწორობის მოსპობა და ექსპლოატაციიდან მშრომელთა განთავისუფლება მტკიცედ იყო დაკავშირებული ეროვნული საკითხის გადაწყვეტასთან. ეროვნული ჩაგვრა სერიოზულად აბრკოლებდა პროლეტარული მოძრაობის განვითარებას, ამუხრუჭებდა როგორც ჩაგრული, ასევე მჩაგვრელი ერის ნაციონალურ განვითარებას. „ახალი რაინის გაზეთში“ მარქსი და ენგელსი ატარებდნენ იმ პოლიტიკას, რომ რევოლუციური მიზნების წარმატებით დაგვირგვინებისათვის აუცილებელია ჩაგრული ხალხების— იტალიელების, პოლონელების, უნგრელების და სხვა...—განთავისუფლება,

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 401.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VI, стр. 54.

რაც დარტყმას აგემებს ფეოდალურ—აბსოლუტურ წყობას, გამოიხატება ჩაგრულ ერებს და ჩააბამს მათ სოციალური ბრძოლის ფერხულში. პრუსიის მონარქიის დამხობაში მარქსი და ენგელსი ხედავდნენ გერმანელი ხალხის და გერმანიის მეზობელი ხალხების განთავისუფლების შესაძლებლობას, ხედავდნენ იუნკერული ძალადობისა და კასტური სულის, აგრეთვე ნაციონალური დაქსაქსულობის აღმოფხვრის შესაძლებლობას.

მარქსი და ენგელსი მოითხოვდნენ გლენტა საკითხის ძირეულ გადაჭრას, ფეოდალიზმის გადანაშთებისა და არისტოკრატის პრივილეგიების ლიკვიდაციას. გლენტობა უნდა გამოსულიყო პროლეტარიატის მოკავშირედ თავისუფლებისათვის ბრძოლაში.

საგარეო პოლიტიკაში „ახალი რაინის გაზეთი“ მხარს უჭერდა ყველა რევოლუციურ ხალხს. რევოლუციურ ევროპას იგი მოუწოდებდა ეწარმოებინა ომი რეაქციის წინააღმდეგ, კერძოდ ცენტრალური ევროპის ყველა აზნაურულ-მონარქიული სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ამასთანავე, მარქსი და ენგელსი ესალმებოდნენ ევროპის სხვა ქვეყნების მუშათა გამოსვლებს, ეწეოდნენ მეზობელი ქვეყნების მუშათა აჯანყებების—კერძოდ პარიზელთა და ავსტრიელთა—ამბოხებების პროპაგანდას. მარქსმა და ენგელსმა მართებულად შეაფასეს ამ აჯანყებათა კლასობრივი არსი და ისტორიული მნიშვნელობა, მათი პრინციპული განსხვავება ხალხის მასების ყველა ადრინდელი გამოსვლებისაგან.

„ახალი რაინის გაზეთის“ გვერდებზე მარქსსა და ენგელსს უხდებოდათ პარალიზება იმ დარტყმებისა, რომელსაც გაზეთსა და მის თანამშრომლებს აყენებდა ევროპის რეაქცია; ხოლო როცა გერმანიის სხვადასხვა კუთხეებში ჩააქრეს აჯანყებები, გაზეთმა შეწყვიტა თავისი არსებობა წითელი ტიპოგრაფიული ფერით დაბეჭდილი ნომრით. მთავრობის მხრივ რეპრესიების წინააღმდეგ გაზეთის რედაქცია უღონო აღმოჩნდა მხოლოდ იმიტომ, რომ მთავრობის უკან იდგა არმიის მთელი კორპუსი. მაღლობით გამოეთხოვნენ თავიანთ მკითხველებს „ახალი რაინის გაზეთის“ რედაქტორები, რომელთა უკანასკნელი სიტყვა ყველგან და ყოველთვის იყო: „მუშათა კლასის განთავისუფლება!“¹ სტატიაში „კარლ მარქსი“ ენგელსი აღნიშნავს, რომ თავის დროზე „ახალი რაინის გაზეთი“ იყო ერთად ერთი ორგანო, „რომელიც მაშინდელ დემოკრატიულ მოძრაობაში პროლეტარიატის თვალსაზრისის წარმომადგენელი იყო“². იმის გამო, რომ „ახალი რაინის გაზეთი“ მარქსმა და ენგელსმა აქციეს ავტოკრატის უძლიერეს იარაღად, მნიშვნელოვან ტრიბუნად პროლეტარიატის რევოლუციურ საქმიანობაში, სტატიაში „კარლ მარქსი“ (1914) ლენინმა მარქსის გაზეთი მოიხსენია ისეთ გაზეთად, „რომელიც დღევანდლამდე რჩება რევოლუციური პროლეტარიატის საუკეთესო, უბადლო ორგანოდ“³.

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 405.

² იქვე, გვ. 180.

³ ვ. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 21, გვ. 84.

„ახალი რაინის გაზეთის“ გვერდებზე მარქსი და ენგელსი დიდ პოლიტიკურ მომადონენ კაზმულსიტყვაობას. ცალკეული საკითხების გასაშუქებლად ხშირად ბეჭდავდნენ ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, კერძოდ, ფელეტონებსა და ლექსებს; საკუთარი აზრების უფრო ნათელი ფორმულირებისათვის, მოწინააღმდეგის საქმიანობის უფრო მჭკრმეტყველური დახასიათებისათვის იმარჯვებდნენ კაზმულსიტყვაობიდან აღებულ ცალკეულ ციტატებსა და მხატვრულ სახეებს. ყოველივე ამით მარქსი და ენგელსი გამოხატავდნენ ხალხის მასების იმედებსა და მოთხოვნებს, ამხელდნენ გერმანიის ცხოვრების ბნელ მხარეებს, რეაქციულ პრუსიელობას და საიმპერიო მმართველობის პოლიტიკას; ქიცხავდნენ გერმანულ ფილისტერობას, ბერლინისა და ფრანკფურტის ეროვნულ კრებებს, რევოლუციური პარტიის დროებით თანამგზავრებს, რომელთაც კრიტიკულ მომენტში ზურგი შეაქციეს მასების რევოლუციურ მოძრაობას და ცოცხალი რევოლუციური პრაქტიკა შესცვალეს მზამხარეული რეზოლუციების გამოტანით.

მხატვრული სახეების მომარჯვებით „ახალი რაინის გაზეთის“ პოლიტიკას მარქსისა და ენგელსთან ერთად ატარებდნენ გაზეთის ხარედაქციო აპარატში შემავალი პოეტები, თანარედაქტორები: გეორგ ვეერთი და ფერდინანდ ფრაილიგრატი. ამათგან პირველი, გეორგ ვეერთი (1822—1856), კომუნისტთა კავშირის წევრი, გაზეთში ვანავებდა ფელეტონის განყოფილებას და თვითონვე ბეჭდავდა მახვილგონიერებათა და იუმორით აღსავსე ლექსებსა და ფელეტონებს, რომლებშიც დაუზოგავად შოლტავდა პრუსიელ იუნკერობას, გერმანელ მეშინობასა და ბიუროკრატიას. სწორედ გაზეთში მათავსებული ლექსებით დაიმსახურა ვეერთმა, ენგელსის შეფასებით, „გერმანელი პროლეტარიატის პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი პოეტის სახელი“. რევოლუციის იდეების ზეიმის რწმენითაა გამსჭვალული „ახალი რაინის გაზეთში“ მოთავსებული ვეერთის ლექსები და ფელეტონები¹.

სარედაქციო შტაბში შედარებით გვიან შევიდა ფერდინანდ ფრაილიგრატი (1814—1876) უკვე სახელმძოხვეჭილი რევოლუციური ლექსებით („მკვდრები ცოცხლებს“, „ქვემოდან ზევით“ და სხვა...), რომლებშიც მოისმოდა ევროპის რევოლუციურ მოვლენათა გამოძახილი; ფრაილიგრატი ამ დროისათვის იყო რევოლუციური პროლეტარიატის პარტიის პოეტი, განთავისუფლებული იმ ცრურწმენისაგან, თითქოს პოეტი უნდა იღვეს ვანცალკეებით პარტიული ბრძოლებისაგან. მხატვრული პროდუქციით თავს ვერ მოიწონებს გაზეთის თანარედაქტორი ერნსტ დრონკე (1822—1891), გერმანელი პუბლიცისტი და ერთ დროს „ქემმარტი სოციალიზმის“ ლიტერატურის წარმომადგენელი, საფუძვლიანად ვაკრიტიკებული ფ. ენგელსის მიერ². ჰაინრიხ ჰაინე (1797—1856) არ შედიოდა რედაქციის არც შტაბისა და არც თანამშრომელთა სიაში. მართალია მან თანამოზა განაცხადა რედაქციაში

¹ ვეერთის შემოქმედებასთან, კერძოდ ენგელსისადმი ვეერთის დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით იხილეთ ჩვენი შრომა „ენგელსი და გეორგ ვეერთი“, „მნათობი“, 1955, № 8.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т., V, გვ. 574—576.

ტორმა ბარბაროსამ და ამ გზით განამტკიცა იტალიაზე გერმანიის ბატონობა. სტატის ავტორი დასძინდა: ეს მეუფება ჩვენ შევიჩინეთო დღემდე. მარქსი და ენგელსი, რომლებიც „ახალი რაინის გაზეთში“ ატარებდნენ რევოლუციური გერმანიის მიერ მეზობელი ხალხების ჩაგვრაზე, სხვა ერების დამონებაზე, ხელის აღების პოლიტიკას, რა თქმა უნდა. გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ ლევი შიუკინგის გამოხდომას. ამიტომაც სათანადო სტატიაში—„კოენის გაზეთი“ იტალიის შესახებ“ (1848 წელი, 26 აგვისტო) მარქსმა და ენგელსმა გააცამტვერეს რეაქციონერ ავტორთა, მათ შორის ლევი შიუკინგის, დებულებები. იტალიამ, აღნიშნავენ მარქსი და ენგელსი, პრესის თავისუფლება, ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო და კინსტიტუცია მოიპოვა ბევრად ადრე, ვიდრე გერმანია და აღწევდა თავს უდარდელ ძილს. 1848 წელს იტალიამ მოახდინა ყველაზე სახელოვანი რევოლუცია. და ამ ქვეყნას, თურნე, რეაქციონერთა აზრით, არ შეუძლია იაროს „თავისუფლების გზაზე“ გერმანიის დახმარებისა და ხელმძღვანელობის გარეშე. და აქ იარქსი და ენგელსი ისევ იმარჯვებენ სტრიქონებს ჰაინეს „გერმანიიდან“, რომელშიც ნათქვამია, რომ გერმანელები ფლობენ ოცნებათა ჰაეროვან სამეფოს, მაშინ, როცა ფრანგებსა და რუსებს ეკუთვნით ხმელეთი, ხოლო ბრიტანელებს—ზღვა.

და იქ ზევით, დასძინენ მარქსი და ენგელსი ოცნებათა ჰაეროვან საწეფოში აფარებს თავს, აგრეთვე ჩვენი „მეუფება იტალიაზე“¹.

სტატიაში „კანონპროექტი ფეოდალური გადასახადების შესახებ“ (1848 წლის 29 ივნისს) გაკრიტიკებულია ის კანონპროექტი, რომელსაც საზოგადოებას სთავაზობდა ჰანხემანი, რაინის ლბერალური პოლიტიკოსი, გერმანული ლიბერალური ბურჟუაზიის ბელადი და 1848 წელს პრუსიის მინისტრი. ამავე სტატიაში „მანიფესტის“ ავტორები გერმანელი პატრიოტების მოსახმენად შემდეგნაირად ახასიათებენ თანამემამულე გლეხების ყოფას: „ყველა ეს ბარბაროსული რარიტეტები არიან ქრისტიანულ გერმანელი დიდების ნანგრევები, უკანასკნელი რგოლები მთელი ისტორიის მანძილზე გაბმული იმ ჯაჭვისა, რომელიც გერმანელ პატრიოტს აკავშირებენ თავის წინაპართა სიდიადესთან, იმ ტყევბთან, რომლებშიც ბინადრობდნენ ხერუსკები. ეს ობი, ეს ფეოდალური შლამი, რომელსაც გერმანელები ხელახლა ხვდებიან იქ ნამდვილი კლასიკური სახით, არის გერმანელთა სამშობლოს ყველაზე უფრო ხელშეუვალი პროდუქტი და ნამდვილმა გერმანელმა, მარქსისა და ენგელსის შენიშვნით, უნდა ჰაინესთან ერთად შესძაოს სიტყვები „გერმანიიდან“².

უმხილველი მარქსსა და ენგელსს არ რჩებათ რეაქციონერთა სათავეში მდგარი მეფე ფრიდრიხ მეოთხე: სტატიაში „ჰოჰენცოლერნთა გმირობა“ (1849 წლის 1 მაისს) მარქსი და ენგელსი წერენ: „როგორცა ჩანს, ბატონი ფონ ჰოჰენცოლერნის მთავრობას სურს თავისი არსებობის და პრუსიის არსებობის უკანასკნელ დღეებში, მთლიანად გაამართლოს პრუსიისა და ჰოჰენცო-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. VI, 83-260.

² Там же, 33-335.

ლერნთა სახელის ძველი რეპუტაცია“. და მოაქვთ რა ფრიდრიხ შერერის და-
სახასიათებლად ცნობილი სიტყვები ჰაინეს ლექსიდან: „Der Dechselbalg“,
აქვე „მანიფესტის“ ავტორები ვესლიანად შენიშნავენ: „ვინ არ იცნობს მემკ-
ვიდროებით მუხანათობას, ვერაგობას, თაღლითობას, რომელთა ნეოხებითაც
ამაღლდა კაპრალთა ის ოჯახი, რომელიც ატარებს ჰოპენცოლერნთა სახელს“¹.

ჰაინეს სიტყვებს ლექსიდან „გეორგ ჰერვეგი“ მარქსი და ენგელსი
იმარჯვებენ მაშინაც, როდესაც სტატიაში „კლუბების დახურვა შტუტგარდსა
და ჰაიდელბერგში“ (1848 წლის 19 ივლისს) მოუწოდებენ „კეთილ გერმანე-
ლებს“ არ ჩაეთვალათ მარტის რევოლუცია დამთავრებულად და გაეგრძელე-
ბინათ იგი. ამხელენ რა ლიბერალური ბურჟუაზიის ცრურწმენას, დასახელებულ
სტატიას ავტორები იწყებენ ჰაინეს სიტყვებით. მარქსი და ენგელსი ავითარე-
ბენ იმ აზრს, რომ პოლიციურ სახელმწიფოსთან ანგარიში ჯერ კიდევ არაა
გასწორებული, რევოლუცია არაა მოხდენილი. „შენ ფიქრობ, — მიმართავენ
„კეთილ გერმანელს“ — რომ შენთვის ეხლა უკვე უზრუნველყოფილია თავისუ-
ფალი გაერთიანების უფლება, პრესის თავისუფლება, ხალხის შეიარაღება და
სხვა მაღალი სიტყვები, რომლებიც შენსკენ მოფრინავენ მარტის ბარი-
კალებზე გადმოვლით“. ეს არის შეცდომა, წმინდა წყლის შეცდომა — დასძენენ
მარქსი და ენგელსი. და აქვე იშველიებენ კიდევ ორ სტრიქონს ჰაინეს იმავე
ლექსიდან².

„ახალი რაინის გაზეთში“ მარქსი და ენგელსი საზოგადოებას აცნობდ-
ნენ ფრანკფურტის ნაციონალური კრების ორატორებს და მათ თეორიულ
საფუძვლებს. თუ ამ ორატორთა შორის იყო რობერტ ბლიუმი, მემარცხენე
ფრთის ბელადი, რომელიც დიდი სიძლიერით ესამოდა თავს მემარჯვენეებს,
სამაგიეროდ მათ შორის იყო, აგრეთვე, სხვა ორატორებიც, რომლებიც გა-
მოირჩეოდნენ მერყობით, გაუბედაობითა და ჩამორჩენილობით. მათ შორის
იყო ვინმე ჰაგერნი, რომელიც დაჯგუფებათა შორის თავისი მერყობით ხში-
რად იმსახურებდა „მადლობას კეთილგამზრახველი ფილისტერების მხრივ“³.
და რომელიც, ვეერთის ხუმრობით, ამ ქვეყანას მოველინა ერთ ბავარიელ
ფერიასთან ზევსის ხორციელი ურთიერთობის შედეგად⁴. ჰაგერნი ზუსტად
შეეფერებოდა იმ კრებას, რომელშიც იგი მონაწილეობდა. მსმენელების წინა-
შე ჰაგერთან ერთად რამდენიმეჯერ შეირცხვინა თავი არნოლდ რუგემაც,
რომელსაც ეკუთვნის იმის ნოთხონა, რომ საჭიროა „მოვლენათა გონების რე-
დაქტირება“. რუგეს მიმართ ირონიულად განწყობილი მარქსი და ენგელსი
ჰაინეს სიტყვებით აღნიშნავენ, რომ რუგემ „ჰეგელი სთარგმნა პომერანულ
ენაზე“, ხოლო რუგეს ხასიათის დასახატავად მოიმარჯვეს ტენდენციური
დათვის ატა ტროლის სახე ჰაინეს ამავე სახელწოდების პოემიდან. ტენდენ-
ციური დათვი ატა ტროლი თუმცა ცუდი მოციკვავეა, მაგრამ ბანჯგვლიან

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII, 83. 387.

² Там же т. VI, 83. 127.

³ Там же, 83. 131.

⁴ Г. Веерт, Избранные произведения, 1953, 83. 396.

ჯულში იგი ატარებს საუკეთესო გრძნობებს“. და თუ იგი არაა სამაგიეროდ არის ხასიათი, აღნიშნავენ მარქსი და ენგელსი.

კამპაუზენის ბურჟუაზიულ-ლიბერალური სამინისტრო ხალხს ატყუილებდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჩადგა მსხვილი ბურჟუაზიის სამსახურში. დემოკრატიასთან ბრძოლაში იგი დაუკავშირდა არისტოკრატიულ პარტიას და ამდენად იქცა მისი კონტრევოლუციური სურვილების იარაღად. ხოლო მას შემდეგ, რაც იუნკერული რეაქცია იმდენად მომაგრდა, რომ მისთვის მნიშვნელობა დაკარგა კამპაუზენის სამინისტრომ (1848 წლის ივნისში). ეს უკანასკნელი გადადგა, მაგრამ გადადგომის წინ კამპაუზენმა არა ერთგზის მოიხსენია ქებით, როგორც საკუთარი თავი, ასევე საკუთარი სამინისტროც. საკუთარი თავი კამპაუზენმა დახასიათა „მაღალ პიროვნებად“, „დინასტიის ფარად“. ყოველგვარი ხიფათისა და თავდასხმის მომეგრიებლად. კამპაუზენის პოლიტიკის კონტრევოლუციური არსის სამხილებლად მარქსმა და ენგელსმა სტატიაში „დინასტიის ფარი“ (1848 წლის 9 ივნისს) მიმართეს სახეებს ანტიკური ლიტერატუდიდან. „საკმარისია მხოლოდ გადაიკითხოთ სტენოგრაფიულ ანგარიშში, თუ მინასტრთა საბჭოს პოეტურად განწყობილი თავმჯდომარე როგორ აღწერს ანჟიზის თანამედროვე შეილის მოგზაურობას; რომ იგი იმ დღეს... ..ოდეს დაეცა წმინდა ტროა, ოდეს დაეცა პრიამოსი, დაიღუპა შუბოსანი პრიამის ხალხი... ..იუნკერული ტროას დაღუპვის შემდეგ, ზღვასა და ხმელეთზე ხანგრძლივი მოგზაურობის შედეგად, მიადგა... თანამედროვე კართაგენის ნაპირს, სადაც მას დახვდა დედოფალი დიდონა; თუ მას როგორ გაუმართლდა, ვიდრე ენეოს პირველს, რადგანაც გამოჩნდა კამპაუზენის მსგავსი ადამიანი, რომელმაც რამდენადმე აღადგინა ტროა და ხელახლა აღმოაჩინა წმინდა „საფუძველი სამართლის“. თუ, დაბოლოს, კამპაუზენმა როგორ დაუბრუნა თავისი ენეოსი საკუთარ პენატებს და თუ ეხლა სიხარული როგორ მეფობს ხელახლა ტროას სასახლეებში, საჭიროა წაიკითხოთ ყოველივე ეს, და აგრეთვე ურიცხვი პოეტური სამკაული, რათა იგრძნოთ, თუ რას ნიშნავს, როცა შთაგონებული ორატორი ლაპარაკობს შთაგონებული აუდიტორიის წინაშე“—აღნიშნავენ მარქსი და ენგელსი¹.

ლიტერატურულ ციტატებთან ერთად „ახალი რაინის გაზეთში“ მარქსსა და ენგელსს გამოყენებული აქვთ ისეთი ლიტერატურული სახეებიც, როგორცაა, მაგალითად, სერვანტესის დონ-კიხოტი, სანჩო პანსა, აგრეთვე სასამართლოს ჩინოვნიკი და მისი საქმის მწარმოებელი, ჰაინეს ატა ტროლი, XVIII საუკუნის ფრანგული კომედიის მსახური, ინგლისური მოთხრობის პერსონაჟი გლენი და სხვა...

სტატიაში „გერმანიის ცენტრალური ხელისუფლება და შეემცარია“ (1848 წლის 24 ნოემბერს) მარქსსა და ენგელსს დასჭირდათ დაეხასიათებინათ ანტონ შმერლინგი, ავსტრიელ პოლიტიკური მოღვაწე, ფრანკფურტის ნაციონალური კრების წევრი, საიმპერიო მთავრობაში საშინაო და საგარეო საქმეთა მინისტრი. უფრო მჭერმეტყველური სურათის დასახატავად მარქსმა და

ენგელსმა შმერლინგი შეადარეს XVIII საუკუნის კომედიების იმ გმირს, რომელიც მელსაც სშირად თავაზობდნენ დარტყმებს მისი გარემომცველი სხვა გმირები, და რომელიც, თავის მხრივ, შურისძიების გრძნობას იკმაყოფილებდა მახვილგონიერი თავდასხმებით. „გასული საუკუნეების კომედიებში, განსაკუთრებით ფრანგულ კომედიებში, — ვკითხულობთ სტატიისში, — ყოველთვის გამოჰყავდათ მსახური, რომელიც საზოგადოებას იმით ართობდა, რომ მას ყოველწუთს ურტყავდნენ მუჯლუგუნებს... ხოლო განსაკუთრებით ეფექტურ სცენებში, პანდურსაც კი სთავაზობდნენ. ასეთი მსახურის როლი, რასაკვირველია, უმაღლურია, მაგრამ იგი მაინც უმჯობესია შედარებით იმ როლთან, რომელიც თამაშდება ჩვენი ფრანკფურტის საიმპერიო თეატრის სცენაზე, შედარებით იმ როლთან, რომელსაც ასრულებს საგარეო საქმეთა საიმპერიო მინისტრი. კომედიაში მსახურებს აქვთ, უკიდურეს შემთხვევაში, თითო საშუალება შურისსაძიებლად, — მათ გააჩნიათ მახვილგონიერება. ხოლო საიმპერიო მინისტრს...“¹ და როგორც მარქსისა და ენგელსის მსჯელობიდან ირკვევა, ანტონ შმერლინგი მოკლებულია ამ საშუალებასაც. 1848 წლის განმავლობაში ევროპის სახელმწიფოების საგარეო საქმეთა მინისტრებს საერთოდ ბევრი სხვადასხვა უსიამოვნების ვადატანა მოუხდათ, მაგრამ ყველაზე ცუდ მდგომარეობაში მაინც ჩაყარდა ანტონ შმერლინგი, რომელსაც პასიური როლის გათამაშება მოუხდა. იგი იღებდა დარტყმებს სხვათაგან ისე, რომ მას არავისათვის არ უგემებია თუნდაც ერთი საპასუხო დარტყმა. თანამდებობაზე დანიშვნის პირველივე დღიდან შმერლინგი არის დაბალი ლობე, განტყეების ვაცი, რომელზედაც საკუთარ შხამსა და გესლს ანთხევენ მისი კოლეგები მეზობელ სახელმწიფოებიდან; შმერლინგს აბრალებდნენ დიპლომატიური ცხოვრების ყოველგვარ წვრილმან უსიამოვნებას. მაგრამ შმერლინგის მოთმინებასაც მოელო ბოლო. მან ბურნში გააგზავნა ნოტა, რომელშიც პროტესტი გამოთქვა იმის გამო, რომ შვეიცარიაში მყოფი გერმანელი ემიგრანტები სამშობლოში აგზავნიან ლიტერატურას, რომელიც არაა კეთილსასურველი შმერლინგისა და მისი მთავრობისათვის. ნოტაში შმერლინგის მიერ გამოთქმული მუქარის გამო მარქსი და ენგელსი შენიშნავენ: „რომ ეს მუქარა იყოს მხოლოდ ჩვეულებრივი საიმპერიო ფარსი, რომლის მსგავსი ჩვენ ბევრი ვიხილეთ მიმდინარე წელს, ჩვენ ამის გამო არცერთ სიტყვას არ დავხარჯავდით. მაგრამ რადგანაც სრულიად შეუძლებელია გადააჭარბო უგუნურებას ჩვენი საიმპერიო დონ-კიხოტებისა, ანდა, უფრო სწორად, უგუნურებას საიმპერიო სანჩოებისა მათი კუნძულის ბარატარიის საგარეო საქმეების მართვაში, ამიტომ შესაძლებელია მოადგეს ისე, რომ შვეიცარიასთან ამ შეჯახების შედეგად ჩვენ თავზე დავიტეხოთ ახალ სხვადასხვა გართულებებს“². გერმანიის ცენტრალური ხელისუფლება თავს დაესხა შვეიცარიას იმის გამო, თიოქოს შვეიცარია არღვევს საერთაშორისო სამართალს, რაკი ბადენის საბაჟო ცხენოსანი პოლიციელები ცუდად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. მარქსი და ენგელსი კი ამას

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII, 83. 81.

² Там же, 83. 83.

ხედავდნენ დანაშაულს არა შვეიცარიისა, არამედ დანაშაულს თვითნებურად დასაჯებულნი. დამნაშავეა ცხოვრების ცუდი პირობები, რომელიც სუფევს გერმანიაში. ხალხის უკმაყოფილების მიზეზს თვითონ გერმანიის ცენტრალური ხელისუფლება იძლეოდა. იმპერიის ინტერესების დამცველმა მთავრობამ უმჯობესია იფიქროს იმ პასუხზე, რომელიც „გერმანიაში“ ჰაინემ გასცა დიდი ხანძრის გამო მტირალ ჰამბურგელს: „Und schafft euch beßre Gesetze an, und beßre Feuerspritzen“.

და მაშინ მთავრობა აღარ აღმოჩნდება სასაცილო მდგომარეობაში — დასძინენ მარქსი და ენგელსი¹.

დონ-კიხოტს მარქსმა და ენგელსმა „ახალი რაინის გაზეთში“ შეადარეს ფრანკფურტის პარლამენტში პოლონეთის საკითხთან დაკავშირებით გამოსული არნოლდ რუგე და პოეტი ვილჰელმ იორდანი. გერმანიის რევოლუციაში პოლონეთის საკითხთან დაკავშირებით იორდანი ავითარებდა იმ შოვინისტურ აზრს, თითქოს პოლონეთის ზოგიერთი ქალაქი იყოს გერმანული წარმოშობისა და ამდენად გერმანიას აქვს პოლონეთზე მეუფების უფლება. მარქსი და ენგელსი ირონიით ლაპარაკობდნენ ვილჰელმ იორდანზე, გერმანელ პოეტზე, ფრანკფურტის ნაციონალური კრების შემარცხენე ფრთის წარმომადგენელზე. იორდანი სხვადასხვა ქალაქებში გამოდიოდა კრებებზე და ყოველთვის კითხულობდა ერთსა და იმავე ლექსს „მეზღვარი და მისი ღმერთი“, რის გამოც იგი განიცდიდა დევნას. როცა მოვიდა რევოლუცია, იორდანიმა წამოაყენა გერმანიის ნაციონალური კრებისათვის თავისი კანდიდატურა და რაკი წარმოსთქვა ბევრი, კონსტიტუციური დიდსულოვნებით გაყდენთილი სიტყვა, „აღფრთოვანებულმა გლეხებმა დიდი ადამიანი აირჩიეს თავიანთ დებუტატად“. და როცა ნაციონალურ კრებაზე იორდანიმა ვერ ვაამართლა იმედები, მაშინ ამომრჩეველმა გლეხებმა უნდობლობის ვოტუმში გაუჭაზანეს ამ „საპარლამენტო დონ-კიხოტს“, რომელიც პარლამენტის კათედრაზე ყოველი გამოჩენისას არსებითად კითხულობდა მხოლოდ ერთ ლექსს: „მეზღვარი და მისი ღმერთი“².

დონ-კიხოტისა და სანხო პანსას სახეების ვარდა მარქსი და ენგელსი იყენებენ სერვანტესის „სამოძღვრებო ნოველებიდან“ ერთი ნაწარმოების — „რინკონეტე და კორტადილოს“ — გმირებსაც, როცა არჩევენ მეფის მიერ გამოცემულ სამხედრო-საველე კონსტიტუციის ხასიათს. სტატიაში „ახალი პრუსიული კონსტიტუცია“ (1846 წლის 16 მაისი) მარქსი და ენგელსი აღნიშნავენ, რომ მეფის დაპირებების თანახმად უზრუნველყოფილია ადამიანის „პირადი თავისუფლება“, „ბინის ხელშეუხებლობა“ და პრუსიის ყოველი მოქალაქისათვის საკუთარი აზრის თავისუფლად გამოთქმის უფლება. მაგრამ ამ ლამაზ დაპირებებს, მარქსისა და ენგელსის შენიშვნით, ეკარგებათ მნიშვნელობა, რაკი კონსტიტუციაში ნათქვამია, რომ ხალხის მხრივ „მღელვარების შემათხვევაში“ კომენდანტს შეუძლია თავის ციხეში, ხოლო უფროს გენერალს —

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII, стр. 86.

² Там же, Соч., т. VI, стр. 393—394.

მთელ პროვინციაში, გამოაცხადოს სააღყო მდგომარეობა¹. და ყველაფერი ეს შესაძლებელია თურმე მოხდეს წინასწარ ყოველგვარი „მღელვარების“ თავიდან აცილების მიზნით. ახალი კონსტიტუციის ძალით სამხედრო პირებს შეუძლიათ ძირშივე ჩაახშონ ხალხის მღელვარება მისი შედეგების თავიდან აცილების მიზნით. კონსტიტუციაში ნათქვამი იყო, რომ სააღყო მდგომარეობის გამოცხადების შემთხვევაში აღმასრულებელი ხელისუფლება გადადის სამხედრო უფროსის ხელში, ხოლო სამოქალაქო, ადმინისტრატიული და მუნიციპალური მმართველობის ორგანოებმა უნდა შეასრულონ სამხედრო უფროსების განკარგულებები და დავალებები.

კონსტიტუციაში ასეთი მუხლის შეტანა, რა თქმა უნდა, აბათილებდა ყველა იმ დაპირებას, რომელსაც იძლეოდა მეფე აზრის თავისუფლებასა და პიროვნების ხელშეუხებლობასთან დაკავშირებით. ამიტომაც მარქსი და ენგელსი მართებულად აღნიშნავენ, რომ პარაგრაფი სააღყო მდგომარეობის შესახებ მშვიდობიანად აუქმებს კომუნალური მმართველობის ყველა ჩვეულებრივ ფორმას, ამასთანავე ბლაგვი და თავხედი ბიუროკრატის ხარებს კისერზე ადგამს ყოვლად ძლიერი სამხედრო დიქტატურის უღელს². სამხედრო პირები, კონსტიტუციის თანახმად, წესრიგსაც იცავენ და საზოგადოებასაც აზღვევენ „მღელვარებისა“ და თავისუფალი აზრის გამოთქმის ყოველგვარი „ცული“ შედეგებისაგან. სამხედრო-საველე კონსტიტუციის ამ პუნქტთან დაკავშირებით მარქსი და ენგელსი მიუთითებენ სერვანტესიზს სასამართლოს ორ ჩინოვნიკზე ნოველიდან „რინკონეტე და კორტადილიო“. „სერვანტესი, — წერენ ისინი, — სადღაც გვიამბობს ერთ მამაც ალგვაზილზე (სასამართლო ჩინოვნიკზე) და მის საქმის მწარმოებელზე, რომლებიც საზოგადოებრივი ზნეობრიობის დასაცავად ინახავდნენ საეკუო რეპუტაციის მქონე ორ ქალს. ეს მასიამოვნებელი ნიშნები დიდ ბაზრობებზე, ან სხვა სახეიმო შემთხვევებში გამოდიოდნენ ისეთი ტანისამოსით, რომ შორიდანვე შეიძლებოდა ცნობა იმისა თუ რა ფრინველებიც იყვნენ. და თუ შესძლებდნენ, რომ ხელში ჩაგდოთ ვინმე უცხოელი, ეს ქალები უმალ ახერხებდნენ შეეტყობინებინათ თავიანთი საყვარლებისათვის, თუ რომელ სასტუმროში წავიდნენ ისინი. ალგვაზილი და მისი საქმის მწარმოებელი შეიჭრებოდნენ იქ, ქალების დბდი გულისწყრომისათვის, გაითამაშებდნენ ეჭვიანობის სცენას და უცხოელს გაუშვებდნენ მხოლოდ ხანგრძლივი მუდარისა და სათანადო ფულადი საზღაურის შეტანის შემდეგ. ამგვარად, ისინი პირად სარგებლობას უერთებდნენ საზოგადოებრივი ზნეობრიობის ინტერესებს, რაკი გაძარცვულები, გაურბოდნენ იმას, რომ მალე ხელახლა აპყოლოდნენ თავიანთ ბიწიერ მიდრეკილებებს.

როგორც ზნეობრიობის ამ დამცველებს — ალგვაზილსა და მის საქმის მწარმოებელს, — ასევე წესრიგის პრუსიელ გმირებს, დასძენენ მარქსი და ენგელსი, გააჩნიათ გამარტივებული საშუალება ნორმალურ სამხედრო-საველე სიწყნარზე ზრუნვისათვის³.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII, стр. 373.

² Там же, стр. 376.

³ Там же, 375.

სერვანტესისა და ჰაინეს მხატვრულ სახეებთან ერთად „ახალი რაინის გაზეთში“ მარქსმა და ენგელსმა გამოიყენეს სახე ინგლისური მოთხრობებიდან აღებული გლეხისა, რომელიც თურმე მოიხიბლა პატარა სახლის გარეგანი მშვენიერებით მაშინ, როდესაც ამ სახლის შიგნიდან გამოსულმა მყრალმა სუნმა მასზე ცუდად ზეიმოქმედა. ამ გლეხის შესახებ მარქსი და ენგელსი ლაპარაკობენ სტატიაში „მეფის სიველი გლეხებისადმი“ (1849 წლის 20 იანვარს), რომელშიც არჩევენ მეფის მიერ გამოცემულ ახალ კონსტიტუციას. ეს უკანასკნელი ითვალისწინებდა ორ პალატას, ორ სრულიად სხვადასხვა წარმომადგენლობას. ერთი პალატა, მარქსისა და ენგელსის შენიშვნით, მთლიანად იმყოფება მეფის ხელში, მისი მინისტრებისა და აზნაურების, ჩინოვნიკებისა და ბურჟუაზიის ხელში; ხოლო მეორე პალატის წევრებს აირჩევენ 24 წლის ასაკს მიღწეული „თვითმოქმედი“ მოქალაქეები. არჩევნები არ იყო პირდაპირი. პირველ პალატაში არჩეული შეიძლება ყოფილიყო დიდი თანხის მქონე ის პირი, რომელიც მიაღწევდა ოთხი ათეული წლის ასაკს (უფლისწულს კი უფლება ჰქონდა 18 წლის ასაკიდან განეგო ხალხის ბედი). მარქსი და ენგელსი შენიშნავენ, რომ მეფის კონსტიტუცია მოტიქრებულია შეტად ეშმაკურად. პირველი პალატა შეასრულებდა მუხრუჭის როლს ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რასაც ხალხის სახელით მოითხოვდა მეორე პალატა. თანაც ყოველი კანონპროექტი, ამ კონსტიტუციის თანახმად, მეფის მიერ უნდა ყოფილიყო დამტკიცებული მას შემდეგ, რაც იგი მიიღებდა წინასწარ დადასტურებას ორივე პალატაში. ერთი სიტყვით, კონსტიტუცია ისე იყო შედგენილი, რომ დიდი დაპირებების მიუხედავად ხალხი ფაქტიურად ვერაფერს მიიღებდა. კონსტიტუცია ხელუხლებლად ტოვებდა უსამართლობის ძველ სისტემას. სურდათ რა ხაზი გაესვათ ამ კონსტიტუციის შინაარსის რეაქციულ ხასიათზე, მარქსი და ენგელსი მიუთითებდნენ შემოსენებულ მოთხრობაზე სოფელის შესახებ. „გაისხენით მოთხრობა იმ გლეხის შესახებ, რომელიც პირველად სეირნობდა ინგლისის პარკში. მან შეამჩნია პატარა, საოცრად ლამაზი სახლი. რა მშვენიერია! რა მოხდენილი! ფერების როგორი სიმდიდრეა! რა მიმზიდველი... ფორმაა! განცვიფრებული გლეხი მიუახლოვდა საალს და გაალო იგი. გლეხი უკუიქცა ელდანაცემი“—მეტად საზიზღარი, მყრალი სუნის გამო.

„სწორედ ასეთივეა საქმის ვითარება,—დასძენენ მარქსი და ენგელსი,—ჩვენს საქმაოდ მორთულ კონსტიტუციასთან დაკავშირებით“.

„ახალი რაინის გაზეთის“ გვერდებზე ყურადღებას იპყრობს პროვანსული ლიტერატურისადმი მიცემული მარქსისა და ენგელსის მაღალი შეფასება. ფრანკფურტის პარლამენტში პოლონეთის საკითხთან დაკავშირებით გამოსული ერთი დეპუტატის, რუგეს, მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მარქსი და ენგელსი ლაპარაკობდნენ რუსი ერისადმი პოლონელი ერის მიმართებაზე და ანალოგიისათვის მიუთითებდნენ იმ ფაქტზე, თუ შუა საუკუნეებში ჩრდილოეთ საფრანგეთთან როგორ ურთიერთობაში იყო სამხრეთ საფრანგეთი, სამხრეთ-

ფრანგული ეროვნება, რომელმაც ევროპის უახლეს ერთაგან პირველმა მსაჯულმა ნა სალიტერატურო ენა და საუცხოო პოეზია.

„სამხრეთ საფრანგეთის—უბრალოდ რომ ვთქვათ, პროვანსის—ნაციამ შუა საუკუნეებში არა მარტო განახორციელა „ძვირფასი განვითარება“, არამედ იგი, ევროპის განვითარების სათავეშიც კი იდგა. ყველა უახლეს ნაციათა შორის მან პირველმა გამოიძუშავა ლიტერატურული ენა. მისი პოეზია ყველა რომანული ხალხისა, და თვით გერმანელებისა და ინგლისელებისათვისაც კი, მიუღწეველ ნიმუშს წარმოადგენდა. ფეოდალური რაინდობის შექმნაში იგი მეტოქეობას უწევდა კასტილიელებს, ჩრდილოელ ფრანგებს და ინგლისელ ნორმანებს; მრეწველობასა და ვაჭრობაში იგი არაფრით ჩამორჩებოდა იტალიელებს. მან არა მხოლოდ განავითარა „შუა საუკუნეების ყოფიერების ერთი ფაზა“ ყოველად „ბრწყინვალე სახით“. ჯარამედ უღრმესი შუა საუკუნეების პირობებში მკვდრეთითაც კი აღადგინა ძველი ელინიზმის ელვარება. სამხრეთ საფრანგეთის ნაციას, ამგვარად, არა მარტო დიდი, არამედ პირდაპირ უსახლგრო „დამსახურებაც კი მიუძღვის ევროპის ხალხთა ოჯახის წინაშე“. ამის მიუხედავად იგი, პოლონეთის მსგავსად, ჯერ დანაწილებული იქნა ჩრდილოეთ საფრანგეთსა და ინგლისის შორის, ხოლო უფრო მოგვიანებით მთლიანად დამოორჩილებულ იქნა ჩრდილოელი ფრანგების მიერ“¹.

მარქსი და ენგელსი აღნიშნავენ, რომ პროვანსულ ლიტერატურას ჰქონდა უდიდესი კულტურული და ისტორიული მნიშვნელობა. მან დიდად შეუწყობ ხელი საერთოდ კურტუზიული ლიტერატურის განვითარებას და სალიტერატურო ენის შექმნას გერმანიასა და საფრანგეთში. პროვანსული ლიტერატურის უდიდესი მნიშვნელობა ფ. ენგელსმა კიდევ განმეორებით დაადასტურა 1884 წელს დაწერილ შრომაში: „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“².

„ახალი რაინის გაზეთის“ გვერდებზე მოთავსებული ლიტერატურული პროდუქცია ძირითადად ეკუთვნის ფერდინანდ ფრაილიგრაოს და გეორგ ვეერთს—მარქსისა და ენგელსის თანამედროვეებსა და თანამებრძოლებს. 1848 წლის რევოლუციის დღეებში მათ განიცადეს „მანიფესტის“ ავტორების დიდი იდეური გავლენა, ამიტომაც ფრაილიგრათისა და ვეერთის შემოქმედების ცოდნა მდიდარ მასალას იძლევა როგორც 40-იანი წლების რევოლუციური პოეზიის შესასწავლად, ასევე კერძოდ მარქსისა და ენგელსის ლიტერატურული პოლიტიკის დასახასიათებლად.

კომერციულმა საქმიანობამ, რომელსაც ახალგაზრდობიდანვე მიჰყევს ხელი ფრაილიგრათმა და ვეერთმა ვერ დააბრკოლა პოეტები იმაში, რომ თავისუფალი დრო მონედომებინათ მხატვრული სიტყვის სფეროში მუშაობისათვის. შემოქმედების პირველ პერიოდში (30—40-იანი წლები) ფრაილიგრათი ყალბი, პათეტიკური რიტორიკით აღწერდა უმნიშვნელო მოვლენებს და გადმოგვცემდა საკუთარ სევდასა და კაეზანს; მის ყურადღებას ვერ იპყრობ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VI, стр. 407.

² კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 266—267.

და დიდი სოციალ-პოლიტიკური მოვლენები, რომლებიც აღაფრთოვანებდნენ იმ დროის მოწინავე პოეტებს პუშკინს, პიუგოსა და სხვებს. ფრაილიგრატს ყურადღებიდან გამოარჩა 1830 წლის ივლისის რევოლუცია, აგრეთვე თურქეთის წინააღმდეგ საბერძნეთის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის და პოლონელთა ჯანყი თავისუფლებისათვის. ფრაილიგრატი ამ დროს ემხრობოდა ნენცელს „ახალგაზრდა გერმანიის“ წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში და ზურგს აქცევს ჰაინეს რეაქციული რომანტიკოსების წინააღმდეგ. კერძოდ შეაბიის სკოლის წინააღმდეგ, მიმართულ ბრძოლაში. მსოფლიო ვაჭრობის ვაშლამ ფრაილიგრატიშიც აღძრა ინტერესი უცხო ქვეყნებისადმი, მის პოეზიაში დანერგა აღმოსავლეთის ეგზოტიკა, მაგრამ ეს უკანასკნელი ფრაილიგრატის შემოქმედებაში ატარებდა დემოკრატიულ ხასიათს და გამორიცხავდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში ევროპიელთა ექსპანსიით გატაცებას. აღმოსავლეთის ეგზოტიკამ ფრაილიგრატს ვერ შეუშალა ხელი—განსხვავებით რეაქციონერი რომანტიკოსებისაგან—რომანტიკული ფორმით ეჩვენებინა თავისი აქტიუზაცია და გარემომცველი სინამდვილისადმი ოპოზიციური დამოკიდებულება; პოეტის ნაწარმოებები ამ დროს ჯერ კიდევ ვერ ატარებენ რევოლუციურ ხასიათს. მაგრამ ისინი გამოირჩევიან პატრიოტული გრძობებისა და ჯანსაღი ტრადიციების გამოხატვით. ფ. ენგელსი აღნიშნავს, რომ უცხო მხარეებში ფანტასტიკური ხეტიალის დროს ფრაილიგრატს არასოდეს ტოვებს „ლტოლვა სამშობლოსაკენ“¹. მართალია, სოციალური და პოლიტიკური თემატიკით დიდ დაინტერესებას, პოლიტიკური საქმიანობით რაიმე აქტიუობას, პოეტი არ იჩენდა. მაგრამ ფრაილიგრატი მაინც ლაპარაკობდა გლეხების დუხჭირ ყოფაზე, უმიწობასა და სიღატაკეზე.

ბურჟუაზიული თვითშეგნების ზრდამ ფრაილიგრატი უკეთ გაარკვია საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა ლოგიკაში, ჩაახუნდა გერმანიის მშრომელთა ყოფაში. რეალური სინამდვილისაკენ მობრუნებულმა პოეტმა საკუთარი მხერა მიაპყრო სოციალურ თემატიკას, მაგრამ დაინტერესებამ სოციალური საკითხებით პოეტს საბოლოოდ ვერ აღმოუფხვრა პოლიტიკური ინდიფერენტიზმი, ვერ შეუშეშავა დემოკრატიული შეხედულებების მწყობრი სისტემა; ადვილად ექცეოდა რა სხვადასხვა იდეოლოგიური და პოეტური შევადენების ქვეშ. ფრაილიგრატის ესთეტიკურ შეხედულებებში და პოეტურ პრაქტიკაში ფეხი მოკიდა წმინდა ხელოვნების თეორიის არისტოკრატიულმა გამოძახილმა. ფრაილიგრატმა გაიზიარა ის ცრურწმენა, თითქოს პოეტი არ უნდა ერეოდეს პოლიტიკურ ცხოვრებაში და იდგეს შორს პარტიული ბრძოლიდან. პოეზიის აპოლიტიკურობის იდეა ფრაილიგრატმა ჩააქსოვა ლექსში „ესპანეთიდან“ (1841) და რაკი ეს უკანასკნელი კლასობრივი წინააღმდეგობის გამწვავების პერიოდში გაისმა არსებული პოლიტიკური წყობის პირდაპირ დაცვად, ამიტომაც „რაინის გაზეთის“ გვერდებზე ფრაილიგრატი მკვეთრად გააკრიტიკა გეორგ ჰერვეგმა ლექსით „პარტია“. აპოლიტიკურობის იდეის რეაქციულ აზრში ფრაილიგრატი გაერკვა შემდეგ, როდესაც იგი

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. II, стр. 18.

დაადგა დემოკრატიზაციის გზას—საზოგადოებრივი მოძრაობის გაძლიერებასთან დაკავშირებით, მარქსისა და მისი თანამებრძოლების გაცნობის შედეგად. ამის შემდეგ პოეტის შემოქმედებაში თავი იჩინა საზოგადოებრივი უთანასწორობის მამხილებელმა სიუჟეტებმა, აგრეთვე ხალხის ჩაგვრისა და რეაქციის თვითნებობის წინააღმდეგ გამოთქმულმა იდეებმა. ფრაილიგრათი აშკარად დადგა ოპოზიციის მხარეზე, უარყო პოეზიის აპოლიტიკურობის იდეა. კრებულთ „რწმენის განდობა“ (1844) პოეტი ემიჯნება რომანტიკულ ილუზიებს, ხოლო ლექსი „ჰამლეტი“-თ ცდილობს გააქტიურებას და წარსულის პოზიციების გადასინჯვას.

ფრაილიგრათის იდეური ზრდისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა პირად ნაცნობობას მარქსსა და ენგელსთან. მათი დახმარებით ფრაილიგრათი გაეცნო მეცნიერულ სოციალიზმს, რევოლუციური პროლეტარიატის მსოფლმხედველობას, შევიდა „კომუნისტთა კავშირში“, მარქსი თვლიდა, რომ „რწმენის განდობით“ ფრაილიგრათმა გამოისყიდა ძველი ცოდვები. მარქსისა და ენგელსის ზეგავლენით ფრაილიგრათი გახდა 1848 წლის რევოლუციის ცნობილი პოეტი; მან დაიწყო თანამშრომლობა „ახალი რაინის გაზეთის“ რედაქციაში, ხოლო უფრო ადრე დაწერა მხატვრულად სრულყოფილი და იდეურად გამართული ლექსების მთელი ციკლი („ქვევიდან ზევით“, „თავისუფალი პრესა“, „ყინულის სასახლე“, „რექისკატ“). მართალია ფრაილიგრათი არ იყო დაზღვეული „ქეშმარიტ სოციალიზმის“ პოეზიის გავლენისაგან („გემით გამგზავრების წინ“, „როგორა ხდება“), რისთვისაც იგი საფუძვლიანად გააკრიტიკა ენგელსმა¹, მაგრამ იგი 1846 წლიდან 1848 წლამდე საუკეთესო იდეური და მხატვრული ლექსებით ეხმაურებოდა ევროპის ცალკეულ საზოგადოებრივ მოვლენებს, კერძოდ საფრანგეთის თებერვლის რევოლუციას („რესპუბლიკა“, „მთებში გაისმა“, „შავ-წითელ-ყვითელი“), ბერლინის აჯანყებას („ბერლინი“, „მკვდრები ცოცხლებს“) და სხვა.

ფრაილიგრათის, ისევე როგორც ვეერთის ცხოვრებაში, მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო თანარედაქტორობა „ახალი რაინის გაზეთში“. ამ გაზეთის მთელი არსებობის მანძილზე ფრაილიგრათი ხშირად გამოდიოდა მკითხველთა წინაშე ლექსებით, რომლებშიც იგი მარქსისა და ენგელსის პოლიტიკურ-თეორიული დებულებების მხატვრულ უკუფენას იძლეოდა. ეს ლექსები მტკიცებდნენ იმაზე, რომ პოლიტიკური თვალსაზრისით ფრაილიგრათი მთლიანად მარქსისა და ენგელსის მხარეზე იყო.

„ახალი რაინის გაზეთში“ დაბეჭდილი ფრაილიგრათის ლექსები ეხმაურებიან დროის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებს, აღწერენ ვენის ქუჩების საბარკადო ბრძოლებს, კიცხავენ ამ ბრძოლების სისხლში ჩამხშობ ჯალათებს, ამხელენ ბურჟუაზიული ლიბერალების მოღალატურ ტაქტიკას, უმღერიან შყობადის რევოლუციურ გამარჯვებებს და ქადაგებენ მებრძოლი დემოკრატიის ინტერნაციონალურ ლოზუნგებს. თვალსაჩინო პოლიტიკურ მოვლენებს ფრაილიგრათის ლექსები აშუქებენ მარქსისა და ენგელსის პოლიტიკური

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стр. 573, 1937.

შენედლებების, რევოლუციური პროლეტარიატის მსოფლმხედველნი სწავლები. ფრაილიგრათი საბოლოოდ განთავისუფლდა ბუნდოვანებიდან, „ქემბარიტი“ სოციალიზმის დოგმებისაგან, რომელიც მას აბრკოლებდა კლასობრივი ბრძოლის თეორიული საკითხების უკეთ გაგებაში.

„ახალი რაინის გაზეთში“ (1848 წ. № 6, 6 ივნისი) ფრაილიგრათმა გამოაქვეყნა ლექსი „ყველაფრის მიუხედავად“, რომელიც პოეტისავე მიერ აღრე რომერტ ბერნსიდან თარგმნილი ლექსის „პატიოსანი სიღარიბის“ ვარიაციას წარმოადგენს. მასში ფრაილიგრათმა იერიში მიიტანა ბურჟუაზიაზე. ინელმძღვანელა რა ბურჟუაზიის მიმართ ნარქსისა და ენგელსის შეფასებით (სტატიებში: „ფრანკფურტის კრება“ და „კამპაუზუნის დეკლარაცია“) ¹, ფრაილიგრათმა ბურჟუაზია გამოაცხადა მოლაღატედ და რეაქციის მოკავშირედ მის მიერ ბერლინისა და ვენის მოვლენებში გათამაშებული ორასროვანი როლის გამო. ლიბერალურ ბურჟუაზიაში ფრაილიგრათი ხედავს მეფის დასაყრდენს. მაგრამ ბურჟუაზიის გამცემლური საქმიანობის შეგნება პოეტში წუთითაც ვერ ლახავს ოპტიმისტურ რწმენას მებრძოლი დემოკრატიის უძლეველი ძალისადმი. ფრაილიგრათს სწამს, რომ რეაქციის აზრდის მიუხედავად, ყოველი დამაბრკოლებელი ფაქტორების მიუხედავად რევოლუცია აუცილებლად გაიმარჯვებს.

ავსტრიის დედაქალაქში აჯანყების ჩახშობის ფაქტს „ახალი რაინის გაზეთში“ ფრაილიგრათი გამოეხნაურა ლექსით „ვენა“ (1848, № 135. 5 ნოემბერი). ვენის ტრაგედია სვედასა და ნალველს იწვევდა მისინერისა და გოტშალის, ბოეჩისა და სხვათა ლექსებში. ვენელებისადმი მხოლოდ თანაგრძნობას ელეგიური ლექსებით ჯობია აქტიური შეიარაღებული დახმარება, მაგრამ დახმარება არა ვენაში მებრძოლი რაზმების გაგზავნით, ფიქრობს ფრაილიგრათი, არამედ საკუთარ ქვეყანაში რეაქციის წინააღმდეგ აქტიური შემართებით, კონტრრევოლუციის ჩახშობით. როცა შემდეგ, 1849 წელს დიუსელდორფში ეს ლექსი გამოქვეყნდა ცალკე ფურცლად, ფრაილიგრათმა ეპიგრამად წარუმზღვარა „ახალი რაინის გაზეთიდან“ (3 ნოემბერი) აღებული შემდეგი სიტყვები: „ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ „დემოკრატიული კონგრესის მოწოდების“ საწინააღმდეგოდ ხალხი თავს დააღწევს ლეთარგიულ მდგომარეობას და ვენელებს დაეხმარება ერთადერთი საშუალებით, რომელიც მას ამჯერად კიდევ გააჩნია: კონტრრევოლუციის განადგურებით საკუთარ სახლში“. ფრაილიგრათის ლექსში „ვენა“ სწორედ ეს აზრია გატარებული. არა მუხლმოდრეკილი ლოცვით, არამედ ამოწვდილი მახვილით უნდა დავეხმაროთ ვენელებს, არაა საჭირო შეიარაღებული ლაშქრობა ვენაში. ამ ქალაქის დასაცავად ყველა უნდა იბრძოდეს თავის ქვეყანაში; უპირველესად საკუთარ სახლში უნდა გაუსწორონ ანგარიში მტერს. ვენასთან მტრის განადგურებისათვის საჭიროა განდევნა საკუთარი ქვეყნის ელჩიჩებისა. ეგროპის ხალხებმა ჯალათებს ანგარიში უნდა გაუსწორონ საკუთარ ქვეყანაში. გერმანია უნდა აღსდგეს; დადგა მოქმედების საათი.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VI, стр. 115, 135.

როცა ავსტრიელი ფელდმარშალის, 1848 წლის პრადისა და ვენის ჯანყეთა ჯალათის, ვინდიშგრეცის ბრძანებით დახვრიტეს რობერტ ბლიუმი, პოლიტიკური მოღვაწე და პუბლიცისტი, ფრანკფურტის ნაციონალური კრების დემოკრატიული ფრთის ლიდერი, ვენის დაცვის მონაწილე, ფრაილიგრათმა „ახალი რაინის გაზეთში“ (1848 წ. № 146, 18 ნოემბერი), დაბეჭდა ლექსი „ბლიუმი“, რომელშიც გამოხატა მთელი რევოლუციური კოელნის ღრმა გულსტიკვილი უბრალო მეკასრის ვაჟის, პროლეტარის შვილის და პატიოსანი მებრძოლის რობერტ ბლიუმის მკვლელობის გამო. ამ თემას ფრაილიგრათი კიდევ ერთხელ დაუბრუნდა დაახლოვებით ნახევარი წლის შემდეგ ლექსში „ვინდიშგრეცი და რობერტ ბლიუმი“ (1849 წ. აპრილი). ამ ორთაგან პირველს, ვინდიშგრეცს აჯანყებულთა სისხლის ტბორების დაყენებისათვის, ვენის აღებისათვის იმპერატორი აჯილდოვებს ორდენით; რობერტ ბლიუმს კი, დახვრეტილს განუკითხავად, ვვირგვინით ამკობს მშობლიური ხალხი. სამართლიანობის ზეიმის მორწმუნე, ბლიუმი დაეცა ხალხის კეთილდღეობისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლაში, რომლის ალამიც თვითონვე აღმართა. სამშობლო არაოდეს დაივიწყებს გმირობას ბლიუმისა და მის საფლავზე ააფრიალებს გამარჯვების დროშას ნათელი ხსოვნისადმი პატივისცემის ნიშნად.

„ახალი რაინის გაზეთიდან“ (1849, № 184, 1 იანვარი) უნგრეთის გმირ რევოლუციონერებს ფრაილიგრათი მიესალმა ლექსით „უნგრეთი“, როცა რუსქცა უტევდა მემამბონებებს სხვა ქვეყნებში, უნგრელები ჯერ კიდევ მტკიცედ იდგნენ და პოეტიც მათ მიმართავს გამამხნევებელი სიტყვებით.

„ახალი რაინის გაზეთში“ გამოქვეყნდა „მარსელიოზას“ მოტივზე დაწერილი ფრაილიგრათის ლექსი „დაფიონი“ (1849, № 21, მარტი), რომელშიც ავტორმა ის აზრი ჩააქსოვა, რომ რევოლუციური ხმალი ადამიანებს ახსნის უკანასკნელ ბორკილებს. დეე ეს რევოლუცია ნუ იქნება ნახევრადული, შეჩერებული შუა გზაზე. დეე იგი გაგრძელდეს გადამწყვეტი გამარჯვებით. დადგა გაზაფხულზე დათესილი მოსავლის აღების დრო. ცნობილია, რომ გაზეთში გამოქვეყნებამდე „დაფიონი“ სიმღერით შეასრულეს კოელნის მახლობლად გიურცენინში მოწყობილ რევოლუციურ დღესასწაულზე (1849 წლის 17 მარტს). „ახალი რაინის გაზეთი“ იუწყება, რომ ამ სიმღერას „კრება შეხვდა მქუხარე აღტაცებით, რომელსაც პოეტის პატივსაცემად თან ახლდა სამგზისი „ხოხს!“ და რომელიც შეკრების დასასრულს გაიმეორეს დამსწრეთა ერთსულოვანი მოთხოვნით“.

რევოლუციის გარდუვალი გამარჯვების რწმენა ფრაილიგრათს არც მაშინ ღალატობს, როცა რეაქციის ზეგავლენით დადუმდა „ახალი რაინის გაზეთი“. 1849 წლის 19 მაისს წითელი ფერით დაბეჭდილ უკანასკნელ ნომერში პოეტმა მობათავსა „ახალი რაინის გაზეთის“ გამოსამშვიდობებელი სიტყვა“. ამ ლექსით ფრაილიგრათი გამოხატავს იმ სულისკვეთებას, რომელიც ჰქონდათ კომუნისტებს, როდესაც რეპრესიების გამო ისინი იძულებულნი გახდნენ დაეტოვებინათ თავიანთი ციხე-სიმაგრე. მაგრამ ეს ციხე კომუ-

ნისტებმა დატოვეს ისე, რომ თან წაიღეს იარაღი და ბარგი, წაიღნენ დაფის ცემით და უკანასკნელი წითელი ნომრის გაშლილი დროშით¹.

გადახდილი ბრძოლის გამო საფუძვლიანი სიამაყის გრძობასთან ერთად გამოსამშვიდობებელ სიტყვაში ჩაქსოვილია უკეთესი მერმისის ღრმა რწმენა, შეგნება მომავალში რევოლუციის გარდუვალი გამარჯვებისა.

კომუნისტთა კავშირის საყვირი „ახალი რაინის გაზეთი“ ფრაილიგრათის ლექსში დახატულია უთანასწორო ბრძოლაში მუხანათურად დაჭრილ მუამბოხედ, რომელიც სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებშიაც მკითხველებს უნერგავს რევოლუციურ იდეას და მოუწოდებს ამბოხებისაკენ. საბრძოლო მარშის ხმათა გუგუნში გაზეთი ემშვიდობება მუშა მკითხველებს, მაგრამ ემშვიდობება დროებით, ხელახალ შეხვედრამდე, ახალი ბრძოლების დაწყებამდე.

რომ ლექსის საბრძოლო მახვილი მიმართული იყო სწორედ რეაქციისაკენ, ეს უკანასკნელი კარგად გრძობდა ამას და ამიტომაც რეაქცია ყოველთვის სდევნიდა როგორც ფრაილიგრათის ლექსს, ასევე მთლიანად „ახალი რაინის გაზეთის“ იმ ნომერს, რომელშიც იყო იგი დაბეჭდილი. ამის შესახებ ცნობას გვაწვდის ფ. ენგელსი².

„ახალი რაინის გაზეთის“ დახურვის შემდეგ ფრაილიგრათს ერთხანს გაჰყვა მარქსისა და ენგელსის იდეური გავლენა. მარქსის იდეების გამოძახილი მოისმის ფრაილიგრათის რიგ ლექსებში („ცაცხვთან“, „კალიფორნია“, „დაბრუნება“, „რევოლუცია“ და სხვ.). პოეტს სწამს, რომ მტრულ კლასებს შორის მომავალში აუცილებლად განახლდება ბრძოლა, ხოლო ამ შერკინებისათვის აუცილებელია წარსულის რევოლუციონერთა აჩრდილების გამოწვევა; გახსენება, მაგალითად, ფრანგი „ხალხის მეგობარის“ მარატისა, იაკობინელთა ერთერთი ბელადისა. ბრწყინვალე ტრიბუნისა და პუბლიცისტისა.

მარქსთან და ენგელსთან ახლო მეგობრობის პერიოდში ფრაილიგრათმა მოიპოვა რევოლუციური პოეზიის უდიდესი მიღწევები; გახდა რევოლუციის აქტიური მონაწილე, მხატვრულ სახეებში ჩამოქნა მეცნიერული სოციალისმის ფუძემდებელთა თეორიული დებულებები; გამოხატა პროლეტარიატის სანუკვარი იდეები.

მარქსსა და ენგელსთან მეგობრობის პერიოდში დაწერილი ფრაილიგრათის ლექსები გამსჭვალულია რევოლუციურ-რომანტიკული სულისკვეთებით. მათში სულ უფრო მეტად ძლიერდება რეალისტური ხაზები. ცალკეულ შემთხვევებში გვხვდება ისეთი რომანტიკული აქსესუარი, როგორიცაა მოჩვენება, მაგრამ ფრაილიგრათის ამ პერიოდის ლექსებში მოჩვენება, ასრულებს სრულიად სხვა ფუნქციებს, ვიდრე ამას აკეთებდა პოეტის ადრინდელ ნაწერებში, საერთოდ რომანტიკული აქსესუარები კარგავენ თვითმიზნურ ხასიათს. და ემსახურებიან ადამიანის კეთილშობილური რწმენის განმტკიცების საქმეს.

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები. ტ. II, გვ. 405.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXVII, гв. 327.

მონუცი ვესტფალელი მწყემსის მოჩვენება ლექსში „ცაცხეთან“¹ რეაქციის წინააღმდეგ რევოლუციის მომავალი ბრძოლის გარდუვალობაზე.

აშკარა გამოკვეთილი ხასიათი მიიღო ფრაილიგრათის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელმა ხალხურობამ. პოეტის ხალხურობა ერთნაირი სიძლიერით ვლინდება როგორც მთლიანად ხალხის მასის ხატვაში, ასევე ხალხის ცალკეული წარმომადგენლების გაიდვალებაში. გმირულად დაღუპულთა სახეებთან ერთად პოეტი ამტყვევებს რობერტ ბლიუმისა და ჟან პოლ მარატის აზრდილებს. სისხლსავსე მხატვრულ სახეებში ფ. ფრაილიგრატი აქსოვდა მძაფრ პუბლიცისტურ პათოსს, გერმანულ ლიტერატურაში ნერგავდა ახალ თემებსა და იდეებს; შეუპოვარი და გადამწყვეტი ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა საზოგადოებას. პოეტი ხან მდინარე დუნაის პირით მიმართავს უნგრელებს გამამხნეველი სიტყვით („უნგრეთი“), ხან რევოლუციონერთა სახელით აჯანყებისაკენ მოუწოდებს გერმანიას („ვენა“) და ხანაც თანამემამულეებს არწმუნებს რევოლუციის გაგრძელების აუცილებლობაში; ბრძოლა მხოლოდ დაიწყო და ვერ შეწყდება რა მეარძოლთა დაღუპვასთან ერთად, იგი უნდა დაგვირგვინდეს გამარჯვებით.

„ახალი რაინის გაზეთში“ დაბეჭდილი ფრაილიგრათის ლექსების დიდი იდეური სიღრმე ერწყმის მაღალ მხატვრულ ოსტატობას; ამ ლექსებში აღარ იჩენს თავს ძველებური რომანტიკული მეტაფორები, სამაგიეროდ მათში შეფობენ საუცხოო რითმები, მოსწრებული სიტყვები, და არა იშვიათად გვხვდება რეფრენი. პოეტი ისე ოსტატურად იმარჯვებს მრავალფეროვან მეტრს, რომ ლიტერატურის ზოგიერთი ბურჟუაზიული მკვლევარი ფრაილიგრათის პოეზიის სიდიადეს სწორედ ამ ფორმის დახვეწილობაში და მეტრის ნაირფეროვნებაში ხედავს. „ახალი რაინის გაზეთის“ გამოსამშვიდობებელი სიტყვის² ნთელ ღირსებას ბურჟუაზიული მკვლევარი გუდე, მაგალითად, ხედავს „ერთმანეთის მონაცვლე იამბებში, დაქტილებსა და ანაპესტებში“¹.

უფრო ადრე ჰაინე აღნიშნავდა, რომ ფრაილიგრატი „ენას სთლის როგორც ქვას“. თვითონ ფრაილიგრატიც აღიარებდა, რომ იგი პოეტზე უფრო მეტად არის მხატვარი და საკუთარი ლექსების მაღალმხატვრობაზე ლაპარაკობდა ჯერ კიდევ ადრე ავგუსტ შნეცლერისადმი გაგზავნილ ბარათში (1837 წლის 14 თებერვალს). იგი წერდა: „მე უფრო მხატვარი ვარ, ვიდრე პოეტი; საკუთარ სიმღერებში მე უფრო მეტად ვასურათებ, ვიდრე ვგრძნობ და ვალვიქებ გრძნობას, ან ვიდრე ვფიქრობ და ავშილი ფიქრებს... მე უმეტესად მემარჯვება მაღალფარდოვანი რიტორიკა“².

ფრაილიგრათის დიდი იდეური ზრდის მაჩვენებელია მხარის დაჭერა მიმდინარე პოლიტიკური ლოზუნგებისა და „კომუნისტა კავშირის“ მოთხოვნოვანი ლებებისათვის; აგრეთვე მეგობრობა მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებლებთან. მარქსი და ენგელსი მხედველობაში იღებდნენ მშრომელთა წინაშე ფრაილიგრათის დიდ ამავს და ჯეროვნად აფასებდნენ მას. ვაიდემაიერისად-

¹ ამოღებულია ვიდუკის წიგნიდან ფრაილიგრათისა და მარქსზე, გვ. 113.

² Ф. Фрейлиграт, Избранные произведения, гв. 347—348.

ენციკლოპედია

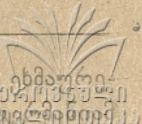
მი გაგზავნილ ბარათში (1852 წლის 16 იანვარს) ფრაილიგრატი მარქსი აღნიშნავდა, რომ ფრაილიგრატი „ნამდვილი რევოლუციონერია და საესებით პატიოსანი ადამიანი,—ასეთი ქება-დიდება“ მარქსს შეეძლო მოეხსენებინა „მხოლოდ ცოტა“¹. ასეთი მოწოდებითა და სიმპათიით სავსე სიტყვებს მარქსი წერდა თვით პოეტს. ფრაილიგრატი სადმი ბარათში (1859 წლის 23 ნოემბერს) მარქსი აღნიშნავდა, რომ „ახალი რაინის გაზეთის“ ეპოქაში იგი, ფრაილიგრატი, წერდა საუცხოო და თავის ლექსთაგან უდაოდ ყველაზე მეტად პოპულარულ ლექსებს“². სავარაუდოა, რომ ასეთივე მაღალი აზრისაა ფრაილიგრატი 1849—51 წლების ლექსებზე აგრეთვე ენგელსიც. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი იდეური და მხატვრული წინსვლის მიუხედავად, პატიოსანი ბრძოლის მიუხედავად, ფრაილიგრატი ვერ ამალდა სოციალიზმის თეორიულად შეიარაღებული იდეოლოგიის დონემდე; ვერ გახდა პოლიტიკური პოეზიის პირველი წარმომადგენელი, რომელთა რიცხვს ენგელსი სამართლიანად განაკუთვნიებდა გეორგ ვეერთს. მეტიც: ფრაილიგრატი ბოლომდე ვერ შეიჩინა „ახალი რაინის გაზეთის“ პერიოდში მოპოვებული იდეური და მხატვრული შედეგები. მისი რევოლუციურ-პოეტური მოღვაწეობა მთავრდება „რევოლუციის“ დაწყებით და 1852 წელს ლონდონში გადასახლებით.

„ახალი რაინის გაზეთში“ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა აგრეთვე გეორგ ვეერთმა. დაიკავა რა ფელეტონების განყოფილების ხელმძღვანელობა გაზეთის დასაწყისიდან ვეერთი სისტემატურად ბეჭდავდა მასში საკუთარ ლექსებსა და ფელეტონებს. ამ ნაწარმოებებში საუკეთესოდ გამოვლინდა ვეერთის პოეტური ნიჭის ახალი მხარეები; კიდევ უფრო გამკვეთდა მისი სატირა რევოლუციის მტრების მიმართ, დაიხვეწა მისი პოლიტიკური ლირიკა. „ახალი რაინის გაზეთიდან“ ვეერთი მიესალმა მარტის რევოლუციას და დასცინა გერმანელ ფილისტერს, ისევე როგორც თავს დაესხა გერმანულ ლიბერალურ ბურჟუაზიის და რეაქციულ აზნაურობას. გერმანელ მეზინთა პოლიტიკური და მორალური სახის დიდი სურათი დახატა პატარა სატირიკული სცენების მეხობებით.

ლექსით „იმპერატორი კარლოსი“ (1848, 2 ივნისი, № 2), პოეტმა ხელახლა წარმოქმნა სახე კარლოს დიდისა, რომელიც უმოწყალოდ ჟღერდა ხალხს, ხოლო ცოცხლად დარჩენილებს აიძულებდა დედამიწის ყოველი კუთხიდან მასთან გამოცხადებულიყვნენ თაყვანისცემითა და ძვირფასი საჩუქრებით. მაგრამ, გადმოგვიცემს ვეერთი, როცა ყოველივე ეს იმპერატორს მოსწყინდა, რაინის ნაპირზე ინგელჰაიმში მან ვაზი მოაშენა იმ ხელით, რომლითაც დაიმორჩილა ბევრი მხარე, რომლითაც დაღვარა ხალხთა სისხლი. სწორედ ამიტომ, შენიშნავს ვეერთი, არის ინგელჰაიმის ღვინო ყველა ღვინოებზე უფრო ალისფერი. დახატა რა კარლოსის მიერ სხვა ხალხების დამონებისა და ჩაგვრის მეტყველი სურათი, „იმპერატორი კარლოსი“ ვეერთი გულის-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXV, стр. 120.

² Там же, стр. 278.

ხმოზდა პრუსიის მეფის მიერ წარმოებულ უცხო ერების ჩავვრას და ენგელსისა და ბოლშევიკების ბოლა მარქსისა და ენგელსის იმ პოლიტიკას, რომლის თანახმადაც ენგელსი იყენებდა უნდა აიღოს ხელი უცხო ერების იავარქმნაზე. ვეერთი ირონიით ლაპარაკობს ჰოლანდიის მშვიდსა და მეშინურ ყოფაზე, რომელშიც ვაჭრებს შეუძლიათ უდარდელად ივაჭრონ და განცხრომას მიეცნენ. ბურჟუაზიის ამ ზოგად მხილებასთან ერთად ლექსში „მოგზაურობა ჰოლანდიაში“ (1848, 5 ივნისი, № 5), ვეერთი უტევს ვარლეს, ბონის უნივერსიტეტის მედიცინის პროფესორს, ცნობილს თავისი შოვინისტური და მილიტარისტული გამოხდომებით.

„ახალი რაინის გაზეთის“ პოლიტიკურ პოზიციაზე დადგომით ვეერთმა კიდევ უფრო კარგად წარმოიდგინა ის მცდარი პოზიციები, რომლებზედაც იდგნენ ბურჟუაზიული კონსტიტუციონერები და წვრილბურჟუაზიულ-რადიკალური დემოკრატები. ლექსში „მტირალეები და შფოთიერები“, (1848, 3 ივლისი, № 33), ვეერთმა დასცინა ევროპის რევოლუციის განვითარებით შემოფოთებულ ბურჟუაზიულ ლიბერალებს, „მტირალეებს“, რომელთა თანახმადაც გერმანიაში მმართველობის საუკეთესო ფორმა იქნება კონსტიტუციური მონარქია,—მეფის და ხალხის წარმომადგენლობის ერთმანეთთან შეგუება. აქვე მან არ დაინდო რესპუბლიკის მომხრეები, რადიკალური წვრილი ბურჟუაზიის დემოკრატები, რომელთაც „შფოთიერებს“ უწოდებდნენ მეტსახელად. „რესპუბლიკური ტახტი“, ვადმოგვცემს ვეერთი, თავისი „უხეში ჭყვირილით“ „სთესავს არეულობასა და შფოთს“, მაშინ, როცა „კონსტიტუციური მგელი მოსთქვამს ხმამაღალი ყმუილით“. მათთან აღარაფერი აქვს საერთო ვეერთს, განაწამებს ამ უზუნაესი ბესტიების—მგლებისა და ტახების—შორის ყოფნით.

ვეერთის სატირას ვერც პრუსიის პოლიცია და მისი მსახურები გადაურჩნენ. არა საკუთარი მოსაზრებების გადმოცემით, არა ავტორისეული მსჯელობით, არამედ თვით პოლიტიკური მტრების ამეტყველებით პოეტი ააშკარავებს საძულველ პოლიტიკურსა და ბიუროკრატიულ რეჟიმს. ლექსში—„როცა გავხდები პოლიციის მინისტრი“ (1848, 9 ივლისი, № 39), პოეტი ორ-აზროვნად აცხადებს, რომ სახელმწიფოსათვის შეამბოხებთან ერთად სიშიშია ლამაზმანები. პოეტი ციხეში მიუჩენდა ადგილს ამ ქალებს, რომელთა დაკითხვის გზით შეიტყობდა ნაირგვარ სატრფიალო ამბებს, მოისმენდა აღსარებას საამო ცოდვების გამო და მოთხრობას ეროტიულ საიდუმლოებათა შესახებ. დასჯიდა რა ამბორის სასჯელით, პოეტი წვიმის წყლით დაიბანდა ხელებს. უდანაშაულო პილატეს მსგავსად.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს „ახალი რაინის გაზეთში“ გამოქვეყნებული ლირიკულ-სატირიკული პოემა „მე არ ვიცოდი უფრო მეტი რამ სიხარული“ (1848, 12—14 ოქტომბერი, № № 114, 115 და 116), რომელშიც გარემომცველ სინამდვილეს ვეერთი უტევს რამდენიმე ასპექტში. ვეერთი ლაპარაკობს რეპრესიებზე მთავრობის მხრივ, როგორც თავისუფლებისათვის მოძრაობის ჩანშობის მიზნით, ასევე თავისუფალი აზრის ყოველგვარი გამოვლენის წინააღმდეგ. პოემა თავისთავად არის გამომხატურება იმ შეჯახებისა, რომელსაც კოელნი ადგილი ჰქონდა სექტემბრის თვეში ხალხისა და მეფის

ჯარებს შორის, როდესაც პოლკოვნიკმა ენგელსმა სააღყო მდგომარეობა მოაცხადა ბარიკადებით დაფარულ კოელში და აკრძალა „ახალი რაინის გაზეთი“. ვეერთი იგონებს „სწეულ ვედს“, გერმანიიდან დევნილ ჰაინეს, რომლის „ჩაუჭრობელი დიდებით ჟღერენ სამშობლოს მთები“; გმობს „კოელის გაზეთს“, რომელიც ერთადერთი ვანაგრძობდა არსებობას რეაქციის თარეშისა და სხვა ორგანოების აკრძალვის პერიოდში. „კოელის გაზეთმა“ ამ დროისათვის დაკარგა მისთვის დამახასიათებელი ძველი რადიკალურ-დემოკრატიული ხასიათი და იქცა ლიბერალურ-ბურჟუაზიულ ორგანოდ. ჟანდარმებთან მოსაუბრე ვეერთი ორაზროვანი ირონიით ლაპარაკობს „ახალი რაინის გაზეთზე“, „კოელის პუტჩისა და ფრანკფურტის ბუნტის“ შესახებ. ბერლინმა და ფრანკფურტმა, აცხადებს ვეერთი, უნდა ჩამოალჩხოს თავისი მემარცხენე დეპუტატები; კოელის მოქალაქენი საუკეთესოდ გრძნობენ თავს ხააღყო წესებში და გარემოცვაში.

ორაზროვანი ირონია პოემის დასასრულს იცვლება ღრმა ოპტიმისტური რწმენით: ოდესმე დასრულდება ყოველივე ეს და გაიმარჯვებს ხალხი.

„ახალი რაინის გაზეთმა“ გააშუქა შლეზვიგ-ჰოლშტინიაში წარმოებულ ომი. ეს უკანასკნელი მარქსსა და ენგელსს მიაჩნდათ იმ დროის „ერთადერთ რამდენადმე რევოლუციურ ომად“¹, ხოლო მისი არმია ნამდვილ რევოლუციურ არმიად. ინგლისისა და რუსეთის პოლიტიკით დაშინებულმა გერმანიის ხელისუფლებამ კი დანიის მთავრობასთან დასდო ზავი და ამით შლეზვიგ-ჰოლშტინიის ტერიტორიაზე მცხოვრები გერმანელები მიატოვა მოწვეტილნი ერთიანი გერმანული ოჯახიდან; ამ ზავით მოისპო მეფის რუსეთთან ომის წამოწყებისა და ამდენად რევოლუციის გაღრმავებისა და გაფართოების საშუალება. ცენტრალური საიმპერიო მთავრობის რეაქციული პოლიტიკა და მისი არმიის, მისი ლანდსკნესტების მხილება შეადგენს მიზანს ვეერთის ლექსისა „ჩვენი წმინდა საიმპერიო ლაშქარი“ (1848, 16 დეკემბერი, № 170). ავტორი აქ აუგად იხსენიებს შლეზვიგ-ჰოლშტინიის გამო დანიასა და პრუსიას შორის დადებულ ზავს; ამასთანავე აბუჩად ივლებს „საიმპერიო მთავრობის“ მუქარას შვეიცარიის მიმართ იმის გამო, რომ შვეიცარიამ თავშესაფარი მისცა გერმანელ რევოლუციონერ ემიგრანტებს. წმინდა საიმპერიო ლაშქარი მარცხს განიცდის ყველგან. მას არც ვენელებისადმი დანხარების საშუალება მისცა გენერალმა ვინდიშგრეცმა. ლანდსკნესტებს სჯერათ, დასძენს ვეერთი, რომ მათ სამოვრებით დაეხმარებათ კეთილი ღმერთი. „ახალი რაინის გაზეთში“ დაბეჭდილი ვეერთის ლექსები ხასიათდებიან დიდი ხალხურობით, რაც თავს იჩენს ცხოვრების გარდაქმნის რევოლუციურ იდეაში და სათანადო პოეტურ მეტყველებაში, სტილში; თავს იჩენს მარქსისა და ენგელსის პუბლიცისტური ხერხების მომარჯვებაში.

მარქსმა და ენგელსმა, ისევე როგორც შემდეგ მერიინგმა, სათანადოდ შეაფასეს ვეერთის როგორც პოეზია, ასევე „მანვილგონიერი და ცოცხალი

ფელეტონები“¹, რომელთაგან უმეტესობა სწორედ მარქსისა და ენგელსის გაზეთში დაისტამბა.

პირველი ფელეტონი, რომელიც ვერთმა მოათავსა „ახალი რაინის გაზეთში“ (1848, 8 ივნისი, № 8) არის „ტრაგიკომიკური ბელგია“. მასში აღწერილია ბელგიაში საფრანგეთის რევოლუციის ზეგავლენით მომხდარი ამბები და, საერთოდ ბელგიის ყოფა. ბუნებით მდიდარ ბელგიაში, აღნიშნავს ვერთი, სადაც ბევრია სოფლის მეურნეობის პროდუქტები და წიაღისეული სიმდიდრე, ფეხი აქვს მოკიდებული სილატაკს და მის ცუდ შედეგებს. მარტო ფლანდრიაში, ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ყველა მეოთხე ადამიანი გლახაა, ხოლო ბრიუსელში მშრომელი ხალხის ბავშვებს შორის ოთხმოცდერთი პროცენტი შობილია უკანონოდ.

ვერთი ირონიით აღნიშნავს, რომ ბელგიელებს აქვთ „ჩინებული კონსტიტუცია“; ჰყავთ გერმანელი მეფე—ლეოპოლდი, რომელსაც „კეთილი კონსტიტუციონელი ბელგიელები“ ესალმებიან ქვეშევრდომული მოწიწებით; გარდა იმისა, რომ ინტერესით სწავლობენ ბელგიის „მომხიბვლელ კონსტიტუციას“ საფრანგეთის თებერვლის დღეების ზეგავლენით ლოგინად ჩავარდა „მამაცი ბელგიური ლომი“; „ქაბუკი ქვეშევრდომები“ „მშფოთვარე კრებებზე“ საჯაროდ მიესალმენ რესპუბლიკას. ბელგიის მეფემ თავის მოქალაქეთა წინაშე წარმოთქვა მღიქვენლური სიტყვა. მისი პირფერობით მოხიბლული „პატრიოტები“ ღვრიდნენ ცრემლებს, ხოლო მათგან ზოგი ისხავდა იარაღს „თავისი ეროვნული დამოუკიდებლობისა და კონსტიტუციის დასაცავად“. მაგრამ როცა საქმეში ჩაერია ლამარტინი, როცა საფრანგეთიდან ბელგიაში გაიგზავნა მეტად „გამაგრილებელი“, მეტად „დამამშვიდებელი“ რწმუნებანი, ეგოდენი საგმირო თავგადასავლების შემდეგ, აღნიშნავს ვერთი, ბელგიელები ისევ მიეცნენ სიმშვიდეს და ჩაიძირნენ უდარდელ ცხოვრებაში. დაუნდობელი სატირით ვერთი ამხელს როგორც ბელგიელთა ერთგულ ქვეშევრდომობას, აგრეთვე „ვენელ ძველ შარლატანს“, ავსტრიელ სახელმწიფო მოღვაწეს, რეაქციონერ მინისტრს, მეტერნისს—მთელი ევროპის კონტრევოლუციის ორგანიზატორს. რეაქციის მხილებას ყოველთვის ერწყმის ვერთის ღრმა რწმენა ევროპის რესპუბლიკელთა გარდუვალ გამარჯვებაში. „გერმანელები და ფრანგები ურთიერთ ჩამოართმევენ ძმურ რესპუბლიკურ ხელს, — იმედოვნებს ვერთი, — და ამით დააჩქარებენ თავისუფლებისა და ჰუმანიურობის საუკუნის დადგომას“².

მასების მოძრაობით დამფრთხალმა ლიბერალურმა ბურჟუაზიამ ფრანკფურტის პარლამენტის გადაწყვეტილების თანახმად გერმანიის ერთიანი სახელმწიფოს სათავეში ჩადგოია დაავალა ფრიდრიხ ვილჰელმ მეოთხეს. 1849 წლის აპრილში ფრანკფურტის კრების დეპუტატებმა ქვეშევრდომული ერთგულების თხოვნით მიმართეს კიდევაც მეფეს. გერმანიის იმპერიის სათავეში მეფის დაყენება, რა თქმა უნდა, იყო რევოლუციის მონაპოვარზე ხელის აღე-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. XVI, ч. I. стр. 155.

² Г. Веерт, Избранные произведения, стр. 336.

ბა და შუასაუკუნეებრივი პოლიტიკური ფორმების აღდგენა. ლიბერალური ბურჟუაზიის გადაწყვეტილებების რეაქციული არსის გამო ვერთმა დასტამბა ფელეტონი: „როგორ და რანაირად არის საჭირო წმინდა ქალაქ კოელნი კეთილმსახური მეფის ფრიდრიხ ვილჰელმ მეოთხის მიღება და იმპერატორად კურთხევა“ (1849, 6, 8 და 13 აპრილი, №№ 265, 266 და 271). იყენებს რა ძველგერმანული ქრონიკების წერის მანერას, სტილს, ვერთი ხატავს თანა: მედროვე გერმანიის ბურჟუაზიულ მოღვაწეებს ფრანკფურტის ნაციონალურ კრებიდან და ახასიათებს მათ დამოკიდებულებას ავსტრიის ერცჰერცოგ იოანესთან და პრუსიის მეფე ფრიდრიხ ვილჰელმ მეოთხესთან. გამანადგურებელი სატირით ხატავს ვერთი ფრანკფურტის კრების მონაწილეთა პორტრეტებს, რომელთა შორის არიან „აყლაყუდა და ქკუამოკლე“ ბასერმანი; „ცუდად მოწრიპინე“ ბიდერმანი; „უხვირო მოლექსე“ იორდანი და სხვები. აი სწორედ ეს დეპუტატები პაექრობდნენ კრებაზე იმისათვის, რომ გერმანელთა ქვეყანა „ესხნათ“ ნგრევისა და მტრობისაგან; რათა ხელახლა წამოეყენებინათ ფეხზე რომის წმინდა იმპერია. ნამდვილად კი კრებამ ვერ გაატარა გერმანიაში რაიმე სიახლე და ამით სამშობლო დატოვა იმავე ყოფაში, რომელშიც იყო ხუთი ასეული წლის წინათ. „და აი, ჩვენ შემწეობითა ღვთისითა ამ 1849 წელს, ბატონებო, ვდგევართ იმავე ადგილას, რომელზედაც გერმანელი ერი იდგა 1356 წელს ოქროს ბულის ხანაში; აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ გერმანელი ერი მაინცდამაინც არა ჩქარობს, და თავის დროს მომჭირნეთა და გონიერად განაგებს“¹. ხოლო როცა არ დააფასეს ბერლინის კრების დეპუტატთა ერთგულ ქვეშევრდომობა და ფრიდრიხ-ვილჰელმ მეოთხის ბრძანებით ეს „გენიები“ იქნენ დაფანტულნი, მაშინ „ახალი რაინის გაზეთში“ (1849, 5 იანვარი, № 187), ვერთმა მოათავსა ფელეტონი „აუღიარებელი გენიოსები“, რომელშიც დასცინა დეპუტატების დაუსრულებელ ლაყბობას. ამ „გენიოსებით“ გერმანელი ხალხი იყო დაინტერესებული „მარტიდან დეკემბრამდე“; მათ კი ბოროტად გამოიყენეს თავიანთი ამომრჩევლების აღფრთოვანება, გააჭიანურეს მსჯელობა და როცა დაბოლოს გამოიღვიძეს ლეთარგიული ძილიდან, უკვე გვიან იყო, და აი ესლა „ლონდონიდან ბერლინამდე ყველა საპრობილეებში სხედან რესპუბლიკელები და დასცინიან ამ „გენიებს“. მაშინ, როცა თვით „გენიები“—კრებიდან დევნილები მეფის მიერ—არიან მოკლათებულნი მშობლიური კუთხის „სამიკიტნოებში“ და სერიოზულად მსჯელობენ იმაზე, რომ გერმანელი ხალხი არ იმსახურებს მათი მსგავსი ადავიანების ყოლას².

„ახალი რაინის გაზეთში“ ძირითადად დაიბეჭდა კონტრრევოლუციური გერმანიისა და რეაქციული ბურჟუაზიის ანტიპატრიოტული საქმიანობის წინააღმდეგ მიმართული ვერთის „ჰუმორისტული ეპიზოდები გერმანიის სავაჭრო ცხოვრებიდან“. ამ დიდ სატირაში ვერთმა მკითხველებს წინ გადაუშალა თავისი დროის გერმანელი ბიურგერობის ისტორია, ვაჭართა სამყაროს ცხოვ-

¹ Г. Веерт, Избранные произведения, гл. 397.

² Там же, гл. 371.

რება, ბურჟუაზიული ყოფის უტყუარი სურათები. ვეერთს აღრევეს ცხელნი
 ეჩვენებინა სურათები გერმანიის სავაჭრო და სამრეწველო ბურჟუაზიის ცხელნი
 რებიდან; წამოიწყო კიდევაც ასეთი რომანის წერა, მაგრამ დაამუშავა მხო-
 ლოდ რამდენიმე თავი. ხოლო განუსორციელებელი რომანის აზრები ჩა-
 აქსოვა სხვა ნაწარმოებში, სახელდობრ „ჰუმორისტულ ეპიზოდებში“. რექ-
 ციული ბურჟუაზიის წარმომადგენელი ამ სატირაში არის ბატონი პრაისი,
 1848 წლის რევოლუციით დამერთხალი ადამიანი. იგი აცხადებდა, რომ არა-
 ფერი ესაქმება ისტორიასთან და ამდენად თქრობდა მხოლოდ პირად კეთილ-
 დღეობაზე. ნაპოლეონის ომების დროს კონტრაბანდისტული მაქინაციებით
 პრაისმა დააგროვა სიმდიდრე და მნიშვნელოვანი ფიგურა ვაჭართა სამყარო-
 ში გახდა ჯერ კიდევ რევოლუციამდე. თებერვლის მოვლენებმა იგი შეტად
 დააფიქრა, ხოლო რევოლუციამ ბერლინში განსაკუთრებით დააფრთხო. მაგ-
 რამ პრაისმა მალე დასძლია შიშის გრძობა, შეეგუა ახალ სიტუაციას და
 კვლავ წამოიწყო სპეკულანტობა. მან მალე გადაიფიქრა ვაჭრობა შეეწითელ-
 ოქროსფერი კაკარდებით, მიხვდა რა, რომ ასეთი საგნების საჭიროებას მალე
 მოეღებოდა ბოლო. პრაისისათვის არაკეთილსასურველი მოვლენების დროსაც
 კი იგი ახერხებს კიდევ უფრო მეტად გაზიდვას მეფის მომხრეების საბრ-
 ძოლო ნივთიერებით—შრაპნელით—მომარაგების გზით. უკანასკნელ თავში
 ვივებთ იმას, თუ ბატონი პრაისის ყოფამ როგორ მიიღო მსოფლიო ისტო-
 რიული მნიშვნელობა; როგორ კინაღამ გახდა იგი მინისტრი-პრეზიდენტი.

„ჰუმორისტულ ნარკვევებში“ მოცემულია აღგორიული სურათი 1848 წ.
 რევოლუციის მოვლენებისა, კერძოდ მარტის აჯანყებისა ბერლინში. პრაისს
 ეზმანა, რომ სწარმოებს ბრძოლა რიგით ციფრებსა და არისტოკრატიულ
 ნოლებს შორის. რაკი ხელისუფლებამ უყურადღებოდ დასტოვა ციფრების
 მიერ შედგენილი პეტიცია კონსტიტუციის შემოღების მიზნით. ციფრებისა
 და ნოლების ბრძოლა სწარმოებს პრაისის გროსბუხის გვერდების ასპარეზზე.

პრუსიული იუნკერობის დაცინვასა და სავაჭრო ბურჟუაზიის მხილებას-
 თან ერთად „ჰუმორისტულ ნარკვევებში“ ვეერთმა გადაშალა სავაჭრო დაწე-
 სებულებების რიგითი თანამშრომლების ბეჩავი ყოფა და დამცირება; გვიჩვენ-
 ნა თუ ამ ადამიანებს სამსახურიდან გაძევებით როგორ ტოვებენ ულუკმაპუ-
 როდ, რაკი მათ მოხუცებულობის გამო აღარ შესწევთ უნარი იმუშაონ ძვე-
 ლებური ენერგიულობით. მართლაც რომ ტრაგიკულია ზასაფრასის ბედი.
 ფირმის დაარსებიდანვე ეს ნოქარი მუშაობს პრაისთან და თავიც მოსწონს
 საკუთარი შრომითი გზით. ზასაფრასას და პრაისს ბევრი წარმატებული საქ-
 მე გაუკეთებიათ ერთად და მიუღიათ კიდევაც დიდი მოგება პრაისის სასარ-
 გებლოდ. ამისდამიუხედავად ზასაფრასი არ დაინდო პრაისმა და განუკითხა-
 ვად მოიცილა თავიდან ოდესღაც მისი კეთილისმსურველი. თავის უადამიანო
 საქციელს პრაისი ამართლებს იმ მოტივით, რომ „ვაჭრობაში მეგობრობას
 ადგილი არა აქვს, ვაჭრობაში ადამიანები უსასტიკესი მტრებია...“¹ „ციფ-
 რები განაგებენ ქვეყნიერებას“ ვაჭრობაში ჯერ კიდევ გამოუცდელ ერთ-

ერთ ახალგაზრდას პრაისი გაფრთხილების მიზნით ეუბნება, რომ ტყუილება შეუძლია ყველას, თუნდაც, მაგალითად, ბატონ მიულერს. ეს უკანასკნელი თავისთავად პრაისს ღრმად პატივსაცემ ადამიანად მიიჩნია, მაგრამ მაინც შესაძლებლად სთვლის, რომ მიულერმა იკადროს სიცრუე რაკი ეს უკანასკნელი უაღრესად ადამიანური მანკია. ვაჭრობაში არსებობს ადამიანთა ურთიერთ-მოტყუილების საშუალება და ამიტომ ყველა, ვინც ჩაბმულია ამ საქმიანობაში, მათ შორის ბატონი მიულერიც, შეიძლება ჩაითვალოს უნამუსო ადამიანად.

ვეერთის დროს გერმანულ ლიტერატურაში ძირითადი საკითხი იყო ფეოდალურ-მონარქიული სისტემის დანგრევა და ბურჟუაზიული სახელმწიფოს შექმნა. ამდენად, საფრანგეთისა და ინგლისისაგან განსხვავებით, სადაც ბურჟუაზიული რევოლუციები ადრევე გათამაშდნენ, გერმანიაში არ იყო დამყარებული ბურჟუაზიული სინამდვილე და ამდენად იგი ვერ იქცეოდა კრიტიკისა და იერიშის ობიექტად. დიკენსისა და ბალზაკის სამშობლოში ბურჟუაზიული რომანი ბურჟუაზიული საზოგადოების კრიტიკულ მხილებას ისახავდა მიზნად, გერმანიაში კი ვეერთი იყო ერთადერთი მწერალი, რომელმაც ბურჟუაზიული საზოგადოების შექმნამდე ამ კლასის გაბატონებამდე ალლო აულო მის თვისებებს და აწარმოვა კიდევაც მისი კრიტიკა მამხილებელი სატირით, „დიდი და ყოვლისშემძველია ვაჭრობა, შესძახებს ირონიულად ვეერთი, ბედნიერია იგი, ვინც ირჯება მისი კალთის ქვეშ, რადგანაც იგი ცხოვრობს, როგორც ცოფის ჭია აყვავებული ცაცხვების ქვეშ“.

ზასაფრასის სახესთან ერთად უდავოდ რეალისტურია თვით პრაისის და ბუნჰალტერი ლენცის სახეები. ლენცი ერთხანს აპყვა რევოლუციის ტალღებს. გამოწყობილი ნაციონალური გვარდიის ფორმაში და შეიარაღებული ყელამდე გამოცხადდა თავის სამუშაოზე—პრაისის კანტორაში, მაგრამ როცა არეულობით დამფრთხალმა პრაისმა გასამრჯელო მოუმატა ლენცს, ამ უკანასკნელმა ზურგი შეაქცია რევოლუციას და თავის მიზანი მიღწეულად ჩასთვალა.

გერმანელი ბურჟუას ტიპური სახეა—სინდისგარეცხილი კომერსანტი პრაისი, რომლის მორალითაც ფულის დაგროვების ყოველგვარი საშუალება არის გამართლებული. „ჩვენ საუკეთესოდ ვიცით, რომ ყვეს პარტია მთლიანად არ შეეფარდება ნიმუშებს, მაგრამ ჩვენ ყველანი სუსტი და მომაკვდავი ადამიანები ვართ. და ყველა შველის საკუთარ თავს იმგვარად, როგორც შეუძლია“—ცინიკურად აცხადებს პრაისი პასუხად ერთ-ერთი კლიენტთაგანის საჩივარზე. პრაისი მოკლებულია დიდი ფინანსიური ოპერაციების წარმოების უნარს. ვიწრო სპეკულანტთან ერთად პრაისი არის კონსერვატორიც, იგი გულმოდგინედ იცავს ვაჭრობა-მრეწველობის მამა-პაპურ ხერხებს და გაურბის ყოველგვარ სიახლეს კომერციულ პრაქტიკაში. პრაისი უარს ამბობს გაერთიანდეს ახალი გამოგონების დანერგავ ამხანაგობაში; მისთვის არაფერს ნიშნავს ტექნიკაში ახალი გამოგონება თუნდაც ეს უკანასკნელი იყოს ჯგმს უატიისა და არკრაიტის გამოგონებათა ბადალი. იგი ვაჭრობს მხოლოდ შაქრით, ყავითა და თევზით და ამაზე შორს მისი ჰორიზონტი არ იშლება. რელიეფურად

გამოკვეთილი სოციალური ტენდენციით და ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი მძაფრი სატირიკული მიხედვით ვეერთის ქმნილება „ჰუმორისტული ეპიზოდები გერმანიის სავაჭრო ცხოვრებიდან“ არის ღირსშესანიშნავი ძეგლი როგორც კრიტიკული რეალიზმის სავანძურში, ასევე, საერთოდ, გერმანული ლიტერატურის ისტორიაში.

განსხვავებით „ჰუმორისტული ეპიზოდებისა“, რომელშიც ვეერთი ნიშანში იღებს გერმანიის რეაქციულ ბურჟუაზიას, რომანში „სახელოვანი რაინდის შნაპჰანსკის ცხოვრებასა და შემოქმედებაში“ ვეერთს იერიშები მიაქვს გერმანულ ბურჟუაზიასთან ერთად პრუსიულ იუნკერობაზეც.

„ახალი რაინის გაზეთში“ მუშაობისას ვეერთს ხელში ჩაუვარდა ავანტურისტი აზნაურის ფელიქს ლინხოვსკის საქმიანობის მამხილებელი დოკუმენტები. პრუსიელი ფეოდალი და უკიდურესი რეაქციონერი ლინხოვსკი ყოველივე რეაქციულის შერჩენასთან ერთად ცდილობდა დამდგარიყო კაპიტალიზაციის გზაზე საქონლის წარმოების მეშვეობით. გერმანიაში მთელი რიგი თავგადასავლების შემდეგ ლინხოვსკი ერთხანს კლერიკალების მტრებს ებრძოდა ესპანეთში, მაგრამ როცა ეკლესიის მომხრეებმა მარცხი იწვიეს, ლინხოვსკი დაბრუნდა გერმანიაში და ხელი მოჰკიდა პოლიტიკურ საქმიანობას. იგი აირჩიეს პრუსიის გაერთიანებულ ლანდტაგში (1847). მარტის რევოლუციის შემდეგ აირჩიეს მაინის ფრანკფურტის ნაციონალური კრების დეპუტატად. კრებაზე მან დაიკავა აღვილი მემარჯვენეთა შორის და თავი გამოიჩინა დემოკრატიის წარმომადგენლებზე უხეში თავდასხმებით. ყოველივე დემოკრატიულისა და მემარცხენეს მოძულე ლინხოვსკი აბუზად ივდებდა რევოლუციას, დასცინოდა ხალხს, რომელმაც თავისი მარცხი არ დაინდო ლინხოვსკი და ფრანკფურტელი გლეხების ხელით სისხლიანი ანგარიში გაუსწორა მას 1848 წელს. რეალური სინამდვილიდან აღებული ლინხოვსკის სახე ვეერთმა იმდენად განაზოგადა, რომ მისცა მას საერთოდ პრუსიელი იუნკერის, გაბურჯუების გზაზე დამდგარი ფეოდალის სახე.

ფაქტიური სინამდვილის შესაბამისად ვეერთის შნაპჰანსკი (იგივე ლინხოვსკი) გაპრუსიელებული პოლონელია—დაბადებული ზედა სილეზიაში. თავგადასავლებით გატაცებულ კარიერისტ რაინდის პრეტენზია აქვს სახელმწიფო მოღვაწეობაზე. მან მღიარა გერმანიის ქალაქები და ევროპის სახელმწიფოები, გადაინახა მრავალგვარი თავგადასავალი და როცა ისევ გერმანიას დაუბრუნდა, იგი შეუდგა პოლიტიკურ მოღვაწეობას, რთმლისაკენაც მას უბიძგებდა პირადი პატივმოყვარეობა და, აგრეთვე, მოხუცი ჰერცოგინია, რომელსაც მეუღლის სახით სურდა „ჰყოლოდა სახელმწიფო მოღვაწე და ჩინებული ორატორი. შნაპჰანსკი გრძნობდა მოთხოვნილებას სამშობლოს წინაშე წარმდგარიყო დიდი ადამიანის როლში. პრეტენზიები რაინდობასა და სახელმწიფო მოღვაწეობაზე შნაპჰანსკის არ უშლის ხელს დაეცეს სულიერად და იქცეს ცრუპენტელა არსებად, როდესაც იგი ხედავს ამის სუბიექტურ საჭიროებას. შნაპჰანსკიმ შუა გზაში ურცხვად მიატოვა ბაქიაობით მოტაცებული სატრფო, რომლის გამოც ვეერთმა შექმნა განსაკუთრებით კომიკური სიტუაცია.

შნაპჰანსკი უქნარაა და მატყუარა. თუ სიღვწიაში იგი სამიჯნურად მგებითაა გატაცებული, სამაგიეროდ სხვა ქალაქებში იგი გვევლინება ბრეტრად და ფლანერად—ორთაბრძოლის მოყვარულ და უქმადმოსიარულ ადამიანად. სამარცხვინო ამბავი, რომელიც „რაინდს“ სიღვწიაში შეემთხვა, მან სხვა ქალაქში შენიღბა მოჭორილი, თუმცა სიმართლის მსგავსი თავადასავლები სახელოვანი შარავინდელით და საზოგადოებას წარუდგა, როგორც უბედური სიყვარულის მსხვერპლი.

შელახული რეპუტაციისა და კარიერის გაკეთების მიზნით, აგრეთვე გაუარესებული მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების ვარაუდით, რომანტიკული თავადასავლების შემდეგ შნაპჰანსკიმ ცოლად შეირთო თავისზე ბევრად უფროსი და შემქნარი, მაგრამ უალრესად მდიდარი და მეფესთან ბავშვობიდანვე შეზრდილი ჰერცოგი ქალი. მისი დახმარებით შნაპჰანსკიმ გამოიხსნა დაგირაგებული მამულები, გაისტუმრა ვალები და გზა გაიკაფა ბერლინის მაღალი საზოგადოებისაკენ, საიდანაც იგი ერთხანს სამარცხვინოდ გააძევეს. ჰერცოგი ქალის დახმარებით შნაპჰანსკიმ გააუფნებლა ძველი ძტრების ყოველგვარი გამოხდომანი და მოიპოვა დიდი საწარმოს დირექტორის ადგილი. მდიდარმა ჰერცოგინიამ დაიკმაყოფილა თავისი საკუთარი და აგრეთვე რაინდის სურვილები. შნაპჰანსკის სახით ავტორმა ამხილა არა პირადად ლიხნოვსკი, არამედ საერთოდ გერმანულ-პრუსიულ იუნკერობა. უქანასკნელ ორ თავში, რომლის საფუძვლად ვეერთმა გამოიყენა კოელნის ტაძარში გათამაშებული კომედია, წინ წამოსწია, ასე ვთქვათ „შნაპჰანსკური ფონი“, რომელშიც წარმოადგინა მთელი რეაქციული არისტოკრატია. ვერთი ააშკარავებს იმ მზაკვრობას, ადამიანთმძულეობასა და სიცრუეს, რომელსაც კოელნის ტაძარში შეკრებილნი ნიღბავენ თავიანთ ურაპატრიოტულ საღღვრძელოებში გერმანელი ხალხების ძმობაზე, ერთიან, თავისუფალ და ძლიერ გერმანიაზე, აგრეთვე იმ ადამიანებზე, რომელთაც ვითომც შეუძლიათ ასეთი გერმანიის შექმნა. ვერთი აქ არც მეზჩანობასა და ბურჟუაზიას, გერმანელ მიხელსა და ლენცს ივიწყებს. მათ ოდნავადაც არ აწუხებთ ქვეყნის პოლიტიკური ბედი. ზეიმზე დამსწრე ბიურგერთაგან ერთი დაბეჯითებით ცდილობს დაეუფლოს ტკბილ ნამცხვარს, ხოლო მეორე გულდასმით იწერს მის მიერ მირთმეული საჭმელების სახელწოდებათ. კოელნის ტაძრის ორატორთა ლამაზი ფრაზების ხმებში ვერთს ესმის სიკვდილისპირეული ოხვრა დახმარებისათვის მლოცველი და გასრესილი პოლონეთისა; ესმის ოხვრა წამებით გატანჯული უნგრეთისა; ესმის გაოხრებული ლომბარდიის მოწოდება შურისძიებისაკენ.

ვერთი ძლიერი სატირიკოსია, მაგრამ „შნაპჰანსკიში“ მისი სატირა განსაკუთრებით დაუნდობელი ხდება. ამ წიგნით ვერთმა გააგრძელა გერმანულ ლიტერატურაში დიდი ტრადიციების მქონე ანტიფეოდალური ბრძოლა და გააკეთა რადიკალურ-პოლიტიკური დასკვნები. „ახალი რაინის გაზეთის“ თანარედაქტორს—ვერთს არ ეეჭვება, რომ მშრომელი ხალხი შურს იძიებს თავის მჩავერელებზე; სჯერა, რომ დადგება დრო, როცა პროლეტარები ამოუშლენ უქნარებს, ხოლო მონები—პლანტატორებს. ნარკვევში „ყვავილების“

ზეიმი ინგლისელ მუშებთან“ (1845) და ლექსში „ზარბაზნების ჩაქურდაობა“ (1844—45) ის აზრია გატარებული, რომ მერმისში ახალი ეპოქის მესვეურები იქნებიან წარსულში ჩაგრული უბრალო ადამიანები, ის უხეში პროლეტარები, რომელთა ხელშიც არის ქვეყნის ბედი. „პოლიტიკური ინტერესების გვერდით,—იღნიშნავს ვეერთი,—მუშა გულში ინახავს ბუნებისადმი ტრფიანის ჭეშმარიტ საუნჯეს—სიყვარულს, რომელიც, არის რა წყარო ყოველგვარი პოეზიისა, მყობადში დაეხმარება ხალხს შექმნას და უძღვნას მსოფლიოს ახალი კაზმულსიტყვაობა და ახალი ძლიერი ხელოვნება“¹. პროლეტარები „ძლიერი მუშით“ აბრაზუნებენ მყობადის კარებზე. სწორედ ამ პროლეტარებმა ჩაუპტკრიეს პრაისის სახლს ყველა მუშა იმავე ღამით, როცა დაირხა ხმა პრაისის მინისტრ-ზრეზიდენტად გახდომასთან დაკავშირებით. „შნაპანსკში“ და „ჰუმორისტულ ეპიზოდებში“ ის აზრია გატარებული, რომ რევოლუციური პროლეტარიატი არის ისტორიის მთავარი მამოძრავებელი ძალა, მაგრამ სამუხაროდ ვეერთმა არ დახატა მუშათა კლასის წარმომადგენელთა კონკრეტული სახეები. „შნაპანსკისა“ და „ჰუმორისტული ეპიზოდების“ ნაქლოვანი მხარე სწორედ აქ უნდა ვეძებოთ.

მარქსისა და ენგელსის თანამოაზრედ ვეერთი დარჩა მარტის რევოლუციის დამარცხების შემდეგაც. თავისი მასწავლებლების მსგავსად მას არ დაუკარგავს რევოლუციური ოპტიმიზმი და იმისი რწმენა, რომ კონტრრევოლუციის დროებით ზეიმს მოჰყვება მერმისში მუშათა კლასის გარდუეალი გამარჯვება. ეს სულისკვეთება ჩააქსოვა ვეერთმა „ახალი რაინის გაზეთის“ გამოსათხოვარ ნომერში დაბეჭდილ ორ სტატიაში: ამათგან პირველში—„მუშათა კლასის მომავალი გამარჯვების შესახებ“—ვეერთი მიუთითებს სასოფლო-სამეურნეო კრიზისისა და ომის პირობებში წარმოშობილი ეგროპის, კერძოდ ინგლისის, ახალ სამრეწველო კრიზისზე და აღნიშნავს, რომ გართულებული საგარეო მდგომარეობა, შეერთებული საშინაო შუღლსა და მტრობასთან, გამოიწვევს ძველი ინგლისის დაცემას; ხოლო ეს კი იქნება, თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოების, ბურჟუაზიის ბატონობის დაცემა და მუშათა კლასის გამარჯვება².

მეორე სტატიაში—„პროკლამაცია ქალებისადმი“—ვეერთი გერმანელ ქალებს მოუწოდებს გაკიცხონ რევოლუციის მოლაღატე ქმრები და ცხოვრების თანამგზავრებად იყოლიონ ახალი, რევოლუციური მეუღლეები³.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
სახლვარგარეთული ლიტერატურის
ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 8 II, 1957 წ.)

¹ Г. Веерт, Избранные произведения, гл. 311—312.

² Там же, гл. 406.

³ Там же, гл. 403.

III. რევიშვილი

Вопросы литературы в „Новой Рейнской Газете“ Маркса и Энгельса

Резюме

Наряду с другими формами идеологии, лучшим способом доводить до сознания масс собственные философские и политические взгляды Маркс и Энгельс считали искусство, в частности литературу. Этим объясняется то обстоятельство, что авторы „Манифеста“ проводили определенную литературную политику, затрагивали вопросы литературоведения и обращали внимание на использование силы художественного слова.

Определенную литературную политику проводили Маркс и Энгельс в годы революции 1848—49 гг. на страницах „Новой Рейнской Газеты“. По этому вопросу имеются отдельные высказывания исследователей (Ф. Шиллер, А. Димшиц, и др.), но он не был до сих пор предметом специального исследования. Новые материалы, опубликованные на русском и немецком языках, делают возможным изучение тех вопросов литературы, которые ставили Маркс и Энгельс в „Новой Рейнской Газете“.

В нашей работе исследуется проводимая Марксом и Энгельсом в „Новой Рейнской Газете“ литературная политика, — один из главных участков их политической деятельности; показывается как в целях своей борьбы использовали они на страницах газеты художественные образы и цитаты из творчества Г. Гейне и М. Сервантеса. В работе прослеживается влияние Маркса и Энгельса на художественное творчество и публицистику Г. Веерта и Ф. Фрейлиграта, которые также использовали художественное слово для целей политической борьбы.

Выражая интересы и требования масс, Маркс и Энгельс своей литературной политикой разоблачали реакционное пруссачество и политику имперского правительства, порицали немецкое филистерство, берлинское и франкфуртское национальные собрания. Маркс и Энгельс срывали маски с временных попутчиков революционной партии, которые в критические моменты отворачивались от революционного движения масс и заменяли живую революционную практику готовыми резолюциями.

ქართული
ლიტერატურის

ზარაბ ჭარხალიაშვილი

ექსპრესიონიზმი XX საუკუნის პირველი მეოთხედის გერმანულ ლიტერატურაში

(გერმანული ექსპრესიონიზმის ხელოვნების თეორიის
ზოგიერთი საკითხი)

მე-20 საუკუნის პირველი მეოთხედის გერმანულ ლიტერატურაში ყველაზე ძლიერ მიმდინარეობად ექსპრესიონიზმი ითვლება. ამიტომ მისი თეორიისა და შემოქმედებითი ნიმუშების მეცნიერულ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ პერიოდის ლიტერატურული პროცესის სწორი გაგებისათვის.

ექსპრესიონიზმი გერმანიაში რთული, წინააღმდეგობების შემცველი ლიტერატურული მიმდინარეობაა. იგი აერთიანებს მწერალთა და ლიტერატურის თეორეტიკოსთა რამდენიმე ჯგუფს, რომელთა შორის ბევრ საკითხში არ იყო ხოლმე შეხედულებათა ერთიანობა.

შემოქმედებითი მოღვაწეობის ადრეულ ეტაპებზე ექსპრესიონიზმის მხატვრული სკოლა განვლეს მე-20 საუკუნის გერმანულ ლიტერატურაში ცნობილმა მწერლებმა, რომლებიც მსოფლმხედველობრივი ევოლუციის შემდგომ საფეხურებზე სრულიად სხვადასხვა კლასობრივ პოზიციებზე დადგნენ და მკვეთრად დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს. მწერალთა ერთი ნაწილი — იოჰანეს ბეხერი, ბერტოლტ ბრეჰტი, ფრიდრიხ ვოლფი და სხვები უკვე 20-იან წლებში მტკიცედ დადგნენ რევოლუციური პროლეტარიატის მხარეზე, გათავისუფლდნენ ექსპრესიონიზმის გავლენისაგან და საბოლოოდ დამკვიდრდნენ რეალიზმის პოზიციებზე; მეორე ჯგუფი მწერლებისა — გოთფრიდ ბენი, ჰანს იოსტი და სხვ. ჯერ ვაიმარის რესპუბლიკის ოფიციალურ რეჟიმს შეეგუნენ, ხოლო შემდეგ ჰიტლერის „მესამე იმპერიის“ მესტიყვენი გახდნენ.

ექსპრესიონიზმის გავლენას ვერ აცდა ამავე პერიოდში არსებული სხვა ლიტერატურული ჯგუფების წევრებიც. კრიტიკული რეალიზმის ისეთი ძლიერი წარმომადგენელიც კი როგორც ჰაინრიჰ მანი იყო, — შემოქმედების გარკვეულ პერიოდში ხარკს უხდიდა ამ ლიტერატურულ მიმდინარეობას. ექსპრესიონიზმის გადმონაშთები ცოცხლობენ დღესაც თანამედროვე მოდერნიზმის ლიტერატურულ და ფერწერულ ნაწარმოებებში.

ამრიგად, ექსპრესიონიზმთან დაკავშირებული საკითხების კრიტიკული დამუშავება საჭიროა როგორც მხატვრული სიტყვის ცნობილ გერმანულ ოს-

ტატთა (მ. მანი, ბ. ბრეჰტი, ფრ. ვოლფი, ი. ბეხერი, ა. ცვაიგი და სხვ.)¹ მოქმედების საფუძვლიანი შესწავლისათვის, ასევე მე-20 საუკუნის გერმანული ლიტერატურის ისტორიის მეცნიერული კურსის შექმნისათვის. მიუხედავად ამისა, ახალი საბჭოთა კრიტიკული ლიტერატურიდან ჩვენ ჯერჯერობით მხოლოდ ერთი შრომა ვიცით (ისიც გამოუქვეყნებელი)¹, რომელიც ექსპრესიონიზმის პრინციპულ საკითხებისადმი მიძღვნილი. ამიტომ ამჯერად ექსპრესიონიზმის ხელოვნების თეორიის ზოგიერთი საკითხის განხილვაც არ უნდა იყოს ინტერესმოკლებული.

* * *

ექსპრესიონიზმი დეკადენტური მიმდინარეობაა მე-20 საუკუნის ლიტერატურასა და ხელოვნებაში. მხატვრული აზროვნების სფეროში იგი თავისებური გამოვლენაა კაპიტალისტური სამყაროს საერთო კრიზისისა იმპერიალიზმისა და პროლეტარული რევოლუციის ეპოქაში. თავისი არსით ექსპრესიონიზმი უკავშირდება ბურჟუაზიის იმ ფენებს, რომლებიც ეკონომიურ-კლასობრივი მდგომარეობის გამო მსხვილ ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის შერყეობენ.

საესებით კანონზომიერია ის ფაქტი, რომ ექსპრესიონიზმისათვის ხელსაყრელი ობიექტური პირობები მე-20 საუკუნის დასაწყისის გერმანიაში აღმოჩნდა. ცნობილია, რომ თავისებური ეკონომიური განვითარების გამო გერმანიისათვის ნიშანდობლივია სოციალური მოვლენების „წმინდა“ აზრის სფეროში გადატანა, ცხოვრების აქტუალურ-პრაქტიკულ საკითხებზე პასუხის გაცემა „კატეგორიული იმპერატივებითა“ და სხვადასხვა აბსტრაქტული თეორიებით. ამჯერადაც, კაპიტალიზმის საყოველთაო კრიზისის ხანაში, როცა იმპერიალისტური ბურჟუაზია მეცნიერებისა და გონების წინააღმდეგ იბრძვის, როცა მოდაშია ინტუიციისა და ინსტიქტის ცრუმეცნიერული აპოლოგია, ხოლო შპენგლერები საყოველთაო რელატივიზმს ქადაგებენ, — ექსპრესიონიზმი სხვა არაფერია, თუ არა ზოგად აბსტრაქტული პასუხი ეპოქის სოციალურ მოვლენებზე ბურჟუაზიული იდეოლოგიის პოზიციებიდან. ექსპრესიონიზმში გამოვლინდა გერმანელი წვრილი ბურჟუაზიის ცნობიერება, კერძოდ, წვრილბურჟუაზიული პროტესტი მონოპოლისტური კაპიტალიზმისადმი, გამოჩნდა სასოწარკვეთილებისა და დაბნეულობის აშკარა ნიშნები, რაც ესოდენ დამახასიათებელია ამ კატეგორიის ფენებისათვის პირველი მსოფლიო ომისა და 1918 წლის ნოემბრის რევოლუციის ვითარებაში.

ვინაიდან იმპერიალიზმის პოლიტიკურ თავისებურებას წარმოადგენს რეაქცია მთელი ხაზით და ეროვნული ჩაგვრის გაძლიერება ფინანსური ოლიგარქიის მხრივ ჩაგვრასთან და თავისუფალი კონკურენციის მოსპობასთან დაკავშირებით, ამიტომ წვრილბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ოპოზიცია იმ-

¹ С. Востокова — Социальная драма немецкого экспрессионизма, 1946 (кандидатская диссертация).

პერიოდიზმის მიმართ თავს იჩენს მე-20 საუკუნის დამდეგის თითქმის ყველა იმპერიალისტურ ქვეყანაში¹. ექსპრესიონიზმი სწორედ ამგვარი ოპოზიციის გამოვლენაა ლიტერატურისა და ხელოვნების სფეროში, მაგრამ საბოლოოდ იგი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა მაინც დეკადენტურად რჩება, რადგან მასში ასახული ოპოზიცია იმპერიალიზმის მიმართ, ლენინის სიტყვებით, — „რევოლუციური, ეკონომიურად თავისი საფუძვლით რეაქციული ოპოზიციაა“². საქმეს ვერ შევლის „მემარცხენე“ ექსპრესიონისტთა შედარებით პროგრესულობა, მხატვრული შემოქმედების ცალკეული ნიმუშების ანტიიმპერიალისტური და ანტიმილიტარისტული ხასიათი, რადგან მათი სამოქმედო პროგრამა ისევ ბურჟუაზიულად იყო შეზღუდული, ხოლო ცალკეული სოციალური საკითხები აბსტრაქტულ-ინდივიდუალისტურად დამუშავებული. „მემარცხენე“ ექსპრესიონისტებისაგან მხოლოდ ისინი მალდებთან ნამდვილი შემოქმედის დონემდე, რომლებიც კავშირს წყვეტენ ამ ლიტერატურულ სკოლასთან და რევოლუციური პროლეტარიატის მხარეზე გადადიან.

გერმანულ ექსპრესიონიზმში ძირითადად ორი ნაკადია, ორი ჯგუფია: „აქციონისა“ და „შტურმისა“. ყველა სხვა წრე თუ ფრაქცია ამ ჯგუფებამდე დაიყვანება, მათი შეხედულებანი — ამ ჯგუფების პროგრამებამდე. „აქციონისა“ და „შტურმის“ ჯგუფებს შორის არის არსებითი განსხვავებანი, პრინციპული წინააღმდეგობანი, მაგრამ საბოლოოდ ისინი მაინც ერთი მიმდინარეობის შემადგენელი ნაწილები, მისი შინაგანი წინააღმდეგობის გამომხატველი ერთეულებია. როგორც არ უნდა იყოს ეს წინააღმდეგობანი მაინც გაუმართლებელია აღნიშნული ჯგუფების ურთიერთგამომრიცხველად მიჩნევა და ერთმანეთისაგან სრული გათიშვა, რასაც ლიტერატურის ისტორიის ზოგიერთი ავტორი აკეთებს.

ექსპრესიონიზმის დახასიათებისას, ცხადია, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს „მემარცხენეთა“ („აქციონელთა“) ერთგვარი, შედარებითი პროგრესულობა (რაც არაერთარ შემთხვევაში არ ნიშნავს „რევოლუციურობას“, როგორც ზოგს ჰგონია) „შტურმელებთან“ შედარებით, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მათი შემოქმედებაც საბოლოოდ ბურჟუაზიული დეკადანსის გამოხატულებაა, რომ ისინიც იდეალისტურ-სუბიექტივისტური თეორიების ძლიერ გავლენას განიცდიან. „აქციონისა“ და „შტურმის“ ჯგუფებს შორის არსებით განსხვავებათა მიუხედავად, ექსპრესიონიზმი მთლიანად წარმოადგენს წვრილ-ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რეაქციას პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომსა და 1918 წლის ნოემბრის რევოლუციასთან დაკავშირებულ ისტორიულ მოვლენებზე.

* * *

ბურჟუაზიული ლიტერატურათმცოდნეობის წარმომადგენლები, რომლებიც, საერთოდ, ყალბი მეთოდოლოგიური პოზიციებიდან აშუქებენ იდეოლოგიურ მოვლენებს, ცხადია, ვერ იძლევიან ექსპრესიონიზმის, როგორც ლიტე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 362.

² იქვე.

რატურული მიმდინარეობისა და სტილის, მეცნიერულ გაგებას. სინამდვილეში საგან, ქვეყნის რეალური ვითარებისაგან მოწვევით ზედნაშენური კატეგორიების განხილვას ჩვეულნი, ისინი ვერ წვდებიან საკითხის არსს, მოვლენის სოციალურ ძირებს, რის გამოც პრობლემის დასმა და გადაწყვეტა მათთან ფორმალისტურ ხასიათს ღებულობს. საქმე ის კი არაა გარეგნული ნიშნების მიხედვით განასხვავო დაჯგუფებანი, ცალკეული მწერლები, არამედ მთავარია შინაგან წინააღმდეგობათა დიალექტიკური ახსნა, მოვლენის მამოძრავებელი იმპულსების ჩვენება.

ბურჟუაზიულ მკვლევართა ერთი ნაწილისათვის ექსპრესიონიზმი, არსებითად, ერთიანი ლიტერატურული მიმდინარეობაა, რომელმაც ტექნიკის ეპოქაში დაკარგული „ადამიანის სულიერი ჰარმონია“ უნდა აღადგინოს, უნდა მოაშალოს ახალი საწყისი „ქემპარიტი ადამიანური“ არსებობისათვის. უფრო მეტიც. ფრიდრიჰ მარკუს ჰიუბნერისათვის ექსპრესიონიზმი „ჩვენნი განცდების, ქმედებათა ნორმა, და შესაბამისად, მთელი მსოფლალქმის საფუძველიც... იგი ახალ ეპოქას მოასწავებს“¹. ჰიუბნერის აზრით, მას მნიშვნელობით ვერ შეედრება ისეთი ლიტერატურული მიმდინარეობანი, როგორცაა კლასიციზმი, რომანტიზმი, რეალიზმი, იმპრესიონიზმი და სიმბოლიზმი. „ექსპრესიონიზმი, ყოველ შემთხვევაში, — წერს იგი — ყოველივე ახლად ჩასახულის გასახიერებაა. ის საზღვარია წარსულსა და მომავალს შორის, ის განსაზღვრავს თანამედროვე საზოგადოების ინტელექტუალური ცხოვრების მისწრაფებათა დონეს“². ამ დეკადენტური მიმდინარეობის ბურჟუაზიული განდიდების კარგი ნიმუშია აგრეთვე ვ. ვორინგერის, ო. ვალცელის, ვ. შტამლერის და სხვათა შეხედულებანი. ვ. ვორინგერი — ექსპრესიონიზმის ერთ-ერთი თეორიტიკოსი — ექსპრესიონიზმზე ლაპარაკობს არა როგორც „მხატვრული ხელოვნების მნიშვნელოვან საკითხის შესახებ“, არამედ როგორც მოვლენაზე, რომელთანაც თურმე დაკავშირებულია „ჩვენი დღევანდელი არსებობა საერთოდ“³. საკითხისადმი ამგვარ აპოლოგეტური დამოკიდებულებით, შეიძლება ითქვას, ყველას გადააჭარბა ვ. შტამლერმა სპეციალურ შრომაში მე-20 საუკუნის დასაწყისის ლიტერატურული მოვლენების შესახებ.

ვ. შტამლერი ექსპრესიონიზმს განიხილავს, როგორც ჰარმონიულ მთლიანობას, რომელშიც ერთგვარი ნაირფეროვნება კი შეინიშნება, მაგრამ შინაგანი წინააღმდეგობა გამორიცხულია. ასეთი რამ არც შეიძლება ახასიათებდეს — მსჯელობს შტამლერი, — რადგან მისი დანიშნულება ადამიანის აბსოლუტურ სულთან, ღვთაებრივთან მორიგებაა. იგი წერს: „მხატვრული ექსპრესიონიზმისათვის პრობლემაა ახსნა ადამიანის დამოკიდებულებისა აბსოლუტისადმი; ექსპრესიონისტები იღწვიან დაინახონ ღვთაებრივი, გაიზრონ ზეაზრობრივი. ხელოვნება მათთან რელიგია უნდა გახდეს, ლექსი მალღდება ლოცვამდე, ხელოვნების ნიმუში — ღვთაებრივი სხივის მოჩვენებამდე, ხელოვნ-

¹ Экспрессионизм, сб. ст., 1923, стр. 51.

² იქვე. №. 67.

³ W. Worringer, Künstlerische Zeitfragen, München, 1921, s. 7 — 8.

ნება — სულიერი თავისუფლების საშუალებამდე. თანამედროვე პოეტს ნაღარ რცხენია იყოს რელიგიური და ღვთის მოშიში“¹. შტამლერი ნეოკანტიანური ფილოსოფიური წინამძღვრებიდან გამოდის და ექსპრესიონიზმთან დაკავშირებით ისეთ ესთეტიკურ თეორიას გვთავაზობს, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა ვარიაცია ხელოვნების საშუალებით სულისა და მატერიის მორიგების ბურჟუაზიული დეალისტური კონცეფციისა. ავტორის აზრით, ყოველი ხელოვნება ქანაობს ორ პოლუსს შორის: ერთ მხარეზეა — მატერია, ბუნება, სინამდვილე, მეორეზე — სული, მიღმური სამყარო. ხელოვნების მნიშვნელოვანი ნაწარმოები თურმე მაშინ წარმოიშობა, როცა შემოქმედი „მიაღწევს მათ შორის ჰარმონიის აღდგენას“. შტამლერი ამ კუთხიდან განიხილავს ლიტერატურულ მოვლენებს, ასეთ „ჰარმონიას“ ეძებს რეალიზმსა და სიმბოლიზმში და ამას გარჯის შემდეგ თვალს იმედიანად აპყრობს ექსპრესიონიზმს; ის იქნება „ხსნა მომავლისა“ — ასეთია მისი დასკვნა².

„ქეშმარიტი“ პოეტური შემოქმედების უმაღლესი საფეხურია ექსპრესიონიზმი ფრ. მერკერიისათვის, რომელიც ასევე მატერიულისა და სულიერის სასურველ სინთეზს ხედავს მასში. დეკადენტი დრამატურგისა და პროზაიკოსის ჰანს იოსტის დრამა — „მეფე“ მას მიაჩნია „კლასიციტური ექსპრესიონიზმის“ ნიმუშად, რაც მისთვის მხატვრული შემოქმედების მწვერვალს ნიშნავს. მერკერი ასე მსჯელობს: კლასიციზმის შემდეგ, რომელმაც სცადა „სულისათვის პლასტიკური სხეულის ფორმის მიცემა“, მაგრამ „სხეულებრივობა ცივი და გლუვი“ გამოუვიდა, „სინთეზის“ შექმნის ცდები ცალმხრივობით აღინიშნა; ნატურალიზმი, მაგალითად, — „საგნის მხოლოდ დანახვა“, „მექანისტური რეალიზმი“ — საგნის ზოგიერთი თვისების ინტელექტუალური დადგენა“ და ა. შ. მოვლენის, საგნის „არსობრივი შემეცნება“, „მნიშვნელობის განცდა“, კონკრეტულიდან ზოგადამდე ამაღლება — ექსპრესიონიზმით იწყება. კერძოდ, ამ მხრივ ყველას გაუსწრო „კლასიციტურმა ექსპრესიონიზმმა“, რომელიც „აბსტრაქტული ექსპრესიონიზმისა“ და „ინტელექტუალური ექსპრესიონიზმისაგან“ განსხვავებით არსისა და აზრის სინთეტური ნიმუშის შექმნის პროცესში „საყოველთაო წვდომით“, მთლიანობით ხასიათდება. ამიტომ, რომ მერკერი „მაღალ“ ექსპრესიონიზმს — „კლასიციტურ ექსპრესიონიზმს“ „სინთეტიზმსაც“ უწოდებს³.

ბურჟუაზიული ლიტერატორები მთელი სისასტიკით ესხმიან თავს ექსპრესიონიზმის წარმომადგენლებს მხოლოდ მაშინ, როცა მათ ნაწარმოებში ამათუიბ სახით სოციალური მოტივები გაისწის, როცა შემოქმედებით ნიმუშებში აშკარაა მწერლის კავშირი თანამედროვე სინამდვილესთან, გამოხმაურება ეპოქის მნიშვნელოვან ისტორიულ-პოლიტიკურ მოვლენებზე. ისინი ამ ლიტერატურულ მიმართულებას უკავშირებენ რომელიც გნებავთ შემოქმედ-

¹ W. Stammer, Deutsche Literatur vom Naturalismus bis zur Gegenwart, Breslau, 1924, s. 97.

² W. Stammer, S. 122.

³ Fr. Märker, Zur Literatur der Gegenwart, München, 1921, s. 23.

ბით სკოლას, საზოგადოებრივი განვითარების მსგელობით სამუდამოდ
სამარებულ თეორიებსა და მიმდინარეობებს, მაგრამ „ივიწყებენ“ იმ
იმ სოციალურ სინამდვილეს, რომელმაც მისი წარმოშობა განაპირობა, მისი
რაობა განსაზღვრა. განსხვავებით ჰიუბნერის, შტამლერისა და სხვებისაგან.
რომლებიც ექსპრესიონიზმს „ახალ საწყისად“ აცხადებენ და ამის გამო მთლი-
ანად უარყოფენ მის შემკვიდრეობით ხასიათს, აღნიშნული ტენდენციის დამ-
ცველნი ბურჟუაზიულ-რეაქციული იდეოლოგიის ცნობილ „ეკრპებს“ იშველიე-
ბენ ხოლმე წმინდა წყლის ექსპრესიონისტთა განდიდების მიზნით. გეორგ
ტრაკლის, ფრ. ვერფელის, ერნსტ შტადლერის და სხვათა შემოქმედების და-
ხასიათებისას თუ ექსპრესიონისტული თეორიის შესახებ მსჯელობის დროს
აღფრედ კლაინ ბერგი, მაგალითად, ბევრ საერთოს პოულობს ნიცი-
შესა და რაინჰარდ ზორგესთან, გეორგესა და რილკესთან¹. ნეორომანტიზ-
მის „ამაღლებულ, მაგრამ არაარსებითად განსხვავებულ ფაზად“ თვლის ექს-
პრესიონიზმს ჰანს ნაუმანი თავის 1924 წელს გამოცემულ ლიტერატუ-
რულ შრომაში,² ხოლო ექვსი წლის შემდეგ, ახალ გამოცემაში ამავე წიგნი-
სა, ფაიმარის რესპუბლიკის ლიტერატურული სკოლის — „ახალი რეალიზმის“
(„ახალი საგნობრიობის“) მეხოტბედ გვევლინება და მასში პოულობს ექსპრესიო-
ნიზმის „საუკეთესო თვისებათა“ გაგრძელებას. მიმოიხილავეს რა „ახალი საგ-
ნობრიობის“ ნიმუშებს, წარმოდგენილს ო. ჰოიშელეს, ვ. ფეხესა და
კ. მანის მიერ გამოცემულ ორ პოეტურ ანთოლოგიაში, ნაუმანი იძლევა
დასკვნებს, რომლებშიც მას არაარაობამდე დაჰყავს სოციალური თემატიკის
არსებობა ექსპრესიონისტულ პოეზიაში; ამავე დროს, ექსპრესიონისტული
შემოქმედებითი მეთოდისა და მხატვრული სპეციფიკის ფორმალისტური და-
ხასიათებით საერთოდ აყალბებს ამ ლიტერატურული მიმდინარეობის არსს.
იგი წერს: „...ამ ლირიკაში (ლაპარაკია „ახალ საგნობრიობაზე“ — ზ. ჭ.) აღარაა
ქარიშხალი და შეტევა; გამქრალან ხმაურიანი ამბოხებანი, რევოლუციური
შინაარსი და რიტმი. სამაგიეროდ დარჩა ის, რაც საუკეთესო იყო ექსპრეს-
იონიზმში: ზრუნვა აბსოლუტისადმი, სტილის სიმტკიცე და მკაცრი სიტყვა-
ძუნწობა, მისწრაფება ჰემმარიტებისა, სიმართლისა და პატიოსნებისაკენ არე-
ული და ძნელად გასაგები სამყაროს პირობებში, ადამიანის სურვილი აღარ
იქნეს მოტყუილებული, საგნების არსობრივი წვდომა, შეცნობა მშვენიერების
ფორმისა უბრალოებაში. ყველაფერი ეს დარჩა და ნათლად ჩანს, ორივე და-
სახელებულ ანთოლოგიაში“³.

ბურჟუაზიული ლიტერატურათმცოდნეობის ბევრი წარმომადგენელი იძუ-
ლებულია აღიაროს შინაგანი, არსებითი წინააღმდეგობანი ექსპრესიონისტულ
დაჯგუფებათა შორის, კერძოდ, მიუთითონ იმ ფაქტზე, რომ „მემარცხენე“ ექ-
სპრესიონისტთა შემოქმედებაში წამყვანია მსოფლიო ომისა და 1918 წლის ნო-

¹ Al. Kleinberg, Die deutsche Dichtung, Berlin, 1927 s. 416.

² H. Naumann, Die deutsche Dichtung der Gegenwart, Stuttgart, 1924, s. 1.

³ H. Naumann, Die deutsche Dichtung der Gegenwart, Stuttgart, 1930, s. 383—384.

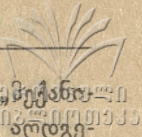
ემბრის რევოლუციასთან დაკავშირებული თემები. ასეთ შემთხვევაში განსხვავებით იმ თანამოკალმეებისაგან, რომლებსაც არ სურთ გააშუქონ საკითხის ეს მხარე, საერთოდ არ ცნობენ მას და ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას იჩენენ მისდამი, — ყოველნაირად ამცირებენ ამ შედარებით რადიკალური „მემარცხენე“ ნაკადის ღირებულებას, ლაპარაკობენ მისი „ანტიესთეტიკურობისა“ და „დაბალი მხატვრული დონის“ შესახებ, ხოლო ზოგჯერ მის გამოყოფასაც კი ცდილობენ „საკუთრივ ექსპრესიონიზმისაგან“. ასე, მაგალითად, ჟურნალ „აქციონის“ გარშემო დაჯგუფებულ ექსპრესიონისტებს (ი. ბენერი, გ. კაიზერი, ე. ტოლერი, ვ. ჰაზენკლევერი და სხვ.) ა. ზიორგელი, ჰ. კინდერმანი, ვ. მარჰოლცი და სხვები „აქტივიზმის“ მიმართულებას აკუთვნებენ და უპირისპირებენ კიდევ მათ ჰერვართ ვალდენისეულ „მტურმთან“ დაკავშირებულ ექსპრესიონისტებს (ა. შტრამი, დ. შრაიფი, კ. ჰაინეკე, ო. ნებელი და სხვ.), ექსპრესიონისტებს, ამ სიტყვის „ვიწრო მნიშვნელობით“. ა. ზიორგელი, ლაპარაკობს რა ექსპრესიონისტულ დაჯგუფებებზე, შენიშნავს:

„...ყველა ეს მიმართულებანი შეიძლება ორ მთავარ მიმართულებად გავეყოთ: ექსპრესიონისტულად, ამ ცნების ვიწრო მნიშვნელობით და აქტივისტურად. აქტივისტებისათვის ხელოვნების ნაწარმოებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ცხოვრებაში... ისინი პოლიტიკის მოწმუნენი არიან, ექსპრესიონისტები კი ხელოვნებისა. აქტივისტები უფრო ქმედითნი არიან, ექსპრესიონისტებს მეტად მჭვრეტელობა ეხერხებათ...“¹

პოლიტიკური ტენდენციებისა და მხატვრულობის შეუთავსებლობის რეალურ თეორიასთან კავშირს ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გამო უფრო ნათლად ამჟღავნებს ჰ. კინდერმანი. მისი აზრით, „აქტივისტების შემოქმედება ექსპრესიონისტ მწერალთაგან განსხვავებით, უპირველეს ყოვლისა, ომითა და რევოლუციითაა განსაზღვრული. მათი მხატვრული შემოქმედებითი ენერჯია მაშინვე სუსტდება, როგორც კი იმპულსის მომცემი ობიექტი ალაპარაკდება“. გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში არიან „ექსპრესიონისტები“, რომლებიც „დროსთან არ არიან მიჯაჭვული“, რომელთა მოქმედების ასპარეზსაც „უსასრულობა“ წარმოადგენს².

თავისებურიც ვ. მარჰოლცის კონცეფცია. ნაცვლად იმისა, რომ მან იმპერიალისტურ სტადიაზე კაპიტალიზმის შინაგან წინააღმდეგობათა შემდგომი განმწვავება დაინახოს, იგი „ცხოვრების ევროპული ფორმის“ ცვლილებებზე ლაპარაკობს, ეს „ფორმა“ მე-20 საუკუნის პირველ მეოთხედში თურმე ვეღარ აკმაყოფილებს „ადამიანთა და საგანთა მოთხოვნებს“ და ამიტომ იწყება „ყოფიერების ახალი საფუძვლების“ „საშინელი, დამანგრეველი ძიება“³. მარჰოლცის მიხედვით, აქა ადგილი ექსპრესიონიზმისათვის მისი „ოთხი ძირითადი ნაკადით“. ესენია: აქტივიზმი, პრიმიტივიზმი, გოტიკური და ბარო-

¹ A. Soergel, Dichtung und Dichter der Zeit, Leipzig, 1925, s. 357.
² H. Kindermann, Das literarische Antlitz der Gegenwart, Halle (Saale), 1930, s. 33.
³ W. Mahrholz, Deutsche Literatur der Gegenwart, Berlin, 1930, s. 362.

კული ექსპრესიონიზმი. ყველა მათ სამყაროს „ზეციელიზაციისა“ და „მექანიზაციის“ შედეგად გადაგვარებული „ცხოვრების ევროპული ფორმის“ აღდგენა აინტერესებთ, მაგრამ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან გზებით, საშუალებებით საერთო მიზნისათვის ბრძოლისა. პრიმიტივიზმი მე-20 საუკუნის დასაწყისის ევროპის მდგომარეობას „ბუნებრივი ხალხების“ „პრიმიტიულ ცხოვრებას“ უპირისპირებს, გოტიკური და ბაროკული ექსპრესიონიზმის წარმომადგენლები ეპოქის წარსულით, კერძოდ, „გოტიკური ქრისტესა“ და „ბაროკოს ექსტაზური სასოწარკვეთილებით“ შემწვობით ცდილობენ ნუგეშის პოვნას. რაც შეეხება აქტივიზმს, იგი „სამყაროსა და ადამიანთა გამოკეთების“ მიზნით აკრიტიკებს ცივილიზაციასა და მექანიზაციას; „რადიკალური პაციფიზმი“, „რადიკალური ანტიკაპიტალიზმი“, პირველყოფილი საზოგადოების ხოტბა და ა. შ., რაც თურმე მას ახასიათებს, გამოხატულებათა „სულის რევოლუციისა მექანიზმის წინააღმდეგ“¹.

მარპოლცის მოტანილ მსჯელობაში, მიუხედავად საკითხის არა სწორი გაგებისა და ტერმინოლოგიური არევიდარევისა, აღსანიშნავია ორი მომენტი: აშკარაა, რომ ავტორი „აქტივიზმში“ სოციალური პროტესტის რაღაც ნიშანწყალს ხედავს, ხოლო ექსპრესიონიზმში თავისებურ რეაქციას მე-20 საუკუნის დასაწყისის საზოგადოებრივ მოვლენებზე. რაც შეეხება ნაკადებად დაყოფას, არ შეიძლება მისაღები იყოს, რადგან იგი ექსპრესიონიზმის ცალკეული ნიშნის, თვისების დახასიათებას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე რაიმე რეალური საფუძვლის მიხედვით ჯგუფების გამოყოფასა და დაპირისპირებას. ამ გზას თუ დავადგებით, მაშინ ნაკადი ოთხი კი არა, შეიძლება მეტიც იყოს.

* * *

ექსპრესიონიზმის ფილოსოფიურ საფუძველს წარმოადგენს სუბიექტური იდეალიზმი ა. ბერგსონის ინტუიტივიზმის, ე. ჰუსერლის ფენომენოლოგიის, ფროიდიზმისა თუ მახიზმის სახით.

ექსპრესიონიზმის თეორეტიკოსები (ვ. ვორინგერი, კ. პინტუსი, ჰ. ვალდენი, კ. ედშმიდი და სხვ.) და მხატვრული მესიტყვენი ერთადერთ რეალობად სუბიექტის განცდათა, ექსპრესიათა, ემოციათა სამყაროს მიიჩნევენ. ობიექტური სინამდვილისაგან დამოუკიდებელი ეს წმინდა სუბიექტური სამყარო, მათი აზრით, ადამიანურ ურთიერთობათა გაშლის კვშმარტად საიმედო სფეროა. მხოლოდ აქაა ნორმალური მატერიალური დოვლათის მწარმოებელთა ურთიერთდამოკიდებულება, გრძნობა სიყვარულისა თუ სხვა. სრული დისპარმონია და გაუგებრობა იჩენს თავს თვით უახლოეს ადამიანთა შორისაც, თუ ურთიერთმიმართებაში ისინი სუბიექტივისტურ ექსპრესიათა სფეროს გასცილდებიან. ექსპრესიონისტები მოითხოვენ ადამიანმა იცხოვროს საკუთარი წარმოდგენებითა და ექსპრესიებით, რომელთაც გარეგან სამყაროსთან არაფერი აკავშირებს. ობიექტური სინამდვილის შემეცნებას ისინი უპირისპირე-

¹ W. Mahrholz, Deutsche Literatur der Gegenwart, Berlin, 1930, s. 363—364.

ბენ სუბიექტივისტურ მისწრაფებას ზემგრძობელობისაკენ, — ცნობილია მისი მიმდინარე ობიექტურ პროცესებს — შემოქმედის სულის ყოვლისმძლე კანონებს.

ექსპრესიონისტული ესთეტიკის ქვაკუთხედი ბერგსონისეული მოძღვრება ინტუიციის შესახებ. ამ მოძღვრების მიხედვით, ინტუიცია ერთადერთი სწორი გზაა შემეცნებისა და, შესაბამისად, შემოქმედებითი პროცესის ნამდვილ წყაროსაც ის წარმოადგენს. ინტუიცია სულის განსაკუთრებული თვისებაა, ამიტომ იგი ყველაში ერთნაირად არ არის მოცემული. მხოლოდ ხელოვნების ზოგიერთ წარმომადგენელს, მომეტებულად პოეტებსა და მხატვრებს, აქვთ ეს თვისება „ზემგრძობელობამდე“ განვითარებული; სწორედ ასეთები ახერხებენ მატერიული „ზღუდის“, „საფარველის“ გადალახვას, რაც ჩვენ „არსისაგან“ გვაშორებს და ამის შემდეგ — ხელოვნების ნიმუშის შექმნას. „ზემგრძობელობით“ მატერიული „ზღუდის“ ყოველი გადალახვა თავისებურია, განუმეორებელია, ამიტომ საქმე გვაქვს ხელოვნების ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ნიმუშებთან.

ადვილი მისახვედრია, რომ ბერგსონის ინტივიტივიზმის მიხედვით ხელოვნებას არაფერი აქვს საერთო ობიექტურ რეალობასთან. იგი დაცლილია ყოველივე მატერიალურ-ემპირიულისაგან, რადგან მას მხოლოდ სუბიექტის ინტუიცია ასაზრდოვებს. აქედან პირდაპირი გზაა ირაციონალიზმისა და მისტიკისაკენ, რაც მეტ-ნაკლებად, ამათუიმ საფუძველზე, ყველა ექსპრესიონისტს ახასიათებს. აქედან ახლო მანძილია ფროიდისეულ ბიოლოგიზმამდე ხელოვნებასა და ლიტერატურაში, რომლის მიხედვითაც მხატვრული შემოქმედება უნდა გამოხატავდეს ავტორის სექსუალურ განცდებს, ავტოეროტიზმს (შეყვარება თავისთავში) ანდა ინსცესტუოზურ კომპლექსს (შეყვარება მშობლებში).

თუ ჰუსერლის „არსობრივი წვდომისა“ და სინამდვილის „გამოთიშვის“ თეორიას მახიზმთან ერთად უშუალო კავშირი აქვს ექსპრესიონიზმის ესთეტიკასთან საერთოდ, ამას ვერ ვიტყვით ბერგსონისა და ფროიდის შეხედულებათა შესახებ, რომლებმაც არსებითად „შტურმის“ ჯგუფის ხელოვნების თეორია მოამზადეს. შემთხვევითი არაა, რომ სწორედ „შტურმი“ მოათავსა ფრიც ჰებერის აპოლოგეტური სტატია ბერგსონის შესახებ (1918 წ. № 9), რომელშიც ეს უკანასკნელი „კაცობრიობის გამათავისუფლებლად“ გამოცხადებული.

ირაციონალიზმს, მისტიკასა და სუბიექტური „მეს“ თავაშვებულებას ქადაგებს ვ. ჯორინგერი წიგნში „აბსტრაქცია და თანამგრძობელობა“ (1918 წ.), რომელშიც მან ექსპრესიონიზმის თეორიული საფუძვლების ჩამოყალიბება სცადა. იდეალისტური ესთეტიკის პოზიციებიდან ვორინგერი ხელოვნების ორ სახეობას ამჩნევს: „ხელოვნება თანამგრძობელობისა“ და „ხელოვნება აბსტრაქციისა“. ნამდვილი ხელოვნება მისთვის ეს უკანასკნელია, რადგან მას, განსხვავებით პირველისაგან, არაფერი აქვს საერთო სინამდვილესთან. ხელოვნებისათვის, მისი აზრით, მთავარია „აბსტრაქციისაკენ ლტოლვა“ (Abstraktionsdrang), რომელიც ავტორის „შემოქმედებითი სურვილის“ გამოვლენაა. თუ „ხელოვნება თანამგრძობელობისა“ აღამიანსა და გარეგან

სამყაროს შორის ურთიერთობას გვიჩვენებს თავისებურად, „ხელოვნება აბსტრაქციისა“ შემოქმედის ექსპრესიათა სფეროდან გამომდინარეობს; ვერძოდანის გამოხატავს „სივრცისადმი სულიერ შიშს“ (geistige Raumscheu), რომელიც გარეგანი სამყაროსა და მოვლენათა ურთიერთკავშირის სირთულის გამო ჩნდება ადამიანში. ამ შიშის გარშემო იყრის თავს მხატვრული შემოქმედების სათავეები, რადგან ხელოვნების ნაწარმოებმა „შეშინებული ადამიანის“ დამშვიდება უნდა შესძლოს. ამას ჩვენ მივალწევთ მაშინ, როცა თავს დავალწევთ ან დავივიწყებთ „ქაოსს“ (ე. ი. ობიექტურ რეალობას — ზ. ჭ.), როცა „აბსტრაქციისკენ ლტოლვით“, (რასაც არაფერი აქვს საერთო მეცნიერულ აბსტრაქციასთან — ზ. ჭ.) საგანთა და მოვლენათა „არსს“ მიკვწვდებით.

ვ გორინგერის კონცეფცია კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ექსპრესიონიზმი საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან გარიყული წვრილი ბურჟუაზიის სუბიექტივისტურ „მეში“ ჩაკეტვისა და აბსტრაქტული ნუგეშის იდეოლოგია.

გორინგერის შეხედულებანი უკიდურესობამდე მიჰყავს „კაზიმირ ედშმიდს — ავტორს თეორიული შრომისა „პოეტური ექსპრესიონიზმის შესახებ“. ექსპრესიონისტი ხელოვანი, ედშმიდის აზრით, განსაკუთრებული პიროვნებაა, რომელსაც უშუალო წვდომის, „არსობრივი შემეცნების“ უნარი გააჩნია. მისი „აზროვნების პროცესი სხვაგვარი ბუნებისაა“, იგი ყოველთვის „თავის დიდ გრძნობას“ მიჰყვება, ყველგან და ყველგან „ღვთაებრივსა“ და „ადამიანურს“ ეძებს, ამიტომ მას არ აინტერესებს ყოველდღიური ცხოვრება, კონკრეტული საგნები და მოვლენები. „სამყაროს წმინდა და შეურყვანელი სახე“, ედშმიდის მტკიცებით, თვით ექსპრესიონისტ შემოქმედშია მოცემული. იგი წერს:

„სინამდვილე თვით ჩვენ უნდა შეეკმნათ. საგნის აზრი მიგნებული უნდა იქნას. არ შეიძლება დავკმაყოფილდეთ აღნიშნული, ნახსენები და ნავარაუდები ფაქტით; სამყაროს სურათი ნათლად და შეუფერადებლად უნდა აისახოს. ყოველივე ეს თვით ჩვენშია.

ამგვარად ექსპრესიონისტი ხელოვანისათვის მთელი სივრცე ხილვია. ის ვერ ხედავს, ის ჭვრეტს. ის არ ასახავს, ის განიცდის. ის რაიმეს კვლავ კი არ წარმოადგენს, არამედ განასახიერებს. ის არ იღებს, ის ეძებს. აღარ არის ფაქტების ბორკილები: ფაბრიკები, სახლები, ავადმყოფობა, მეძავები, ყვირილი და შიმშილი. არის მხოლოდ მათი ხილვა“¹.

ედშმიდი უფრო შორს მიდის. „უნივერსალობითა“ და „სიღრმით“ სხვა მიმდინარეობებისაგან განსხვავებულ ექსპრესიონიზმს, ყველა დროისათვის ნიშანდობლივად, ცხოვრების ყოველი სფეროსათვის სავალდებულოდ მიიჩნევს და ზენაციონალურად აცხადებს². ექსპრესიონიზმის ასეთი მნიშვნელობა თურმე მისი „ყოველისშემძლეობიდან“ გამომდინარეობს: ესაა უნარი ადაღდინოს საგანთა და მოვლენათა „რეალური სახე“, გაათავისუფლოს იგი „ყალბი სინამ-

¹ K. Edschmid, Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Dichtung, Berlin, 1921, s. 53 — 54.

² იქვე, 83. 70.

დედლის უხეში იძულებისაგან¹. შევნიშნავთ, რომ ამ თეორეტიკოსანსავე „ყალბი სინამდვილე“ — ობიექტური რეალობა, ყოველდღიური ცხოვრებაა, ხოლო საგნის, მოვლენის „რეალური სახე“ — ინტუიტური ქვრეტით ან „არსობრივი შემეცნებით“ მიგნებული „არსი“.

ექსპრესიონისტული ესთეტიკის მოცემული მოკლე მიმოხილვიდანაც აშკარაა ამ ლიტერატურული მიმართულების კავშირი ბურჟუაზიულ დეკადანსთან. გამოჩნდა დამახასიათებელი ზოგად-თეორიული ნიშნებიც: ირაციონალიზმი, მისტიციზმი, ალოგიკურობა, უკიდურესი სუბიექტივიზმი და რელიგიურობა. მაგრამ, უნდა შევნიშნოთ, რომ მათი გამოვლენის ფორმები, გამოვლენის ხასიათი ერთნაირი არაა „აქციონისა“ და „შტურმის“. ჯგუფისათვის. სულიერი დეპრესია, რასაც მე 20 საუკუნის პირველ მეოთხედში განიცდიდა გერმანული წვრილბურჟუაზიული ფენები, ფინანსური კაპიტალისადმი შეშინებული ოპოზიციის ფორმას ლებულობს საბოლოოდ, მაგრამ ამ ოპოზიციის ხასიათი, რეაქცია სოციალურ მოვლენებზე აღნიშნულ ჯგუფებში სხვადასხვა სახით ფორმდება. განსხვავებით „შტურმის“ ჯგუფისაგან, რომელმაც სოციალური პროტესტი, სინამდვილით უმეყოფილება ფორმალისტურ ხელოვნებაში („ხელოვნება ხელოვნებისათვის“) გაქოხატა და სტეფან გეორგეს ჯგუფის ესთეტიკური ტრადიციები განაგრძო, „აქციონელებმა“ სინამდვილეში დარჩენა გადაწყვიტეს, პოლიტიკის სფეროსაც კი მიწვდნენ და ხელოვნებას უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის ამოცანები დაუსახეს თავისებურად. პირველები — ზეციურ, ღვთაებრივ, იმქვეყნიურ სამყაროს შვილები არიან, ამ სფეროს ხატევენ ნეტარ სავანედ და კონტრასტული მანერით მიწიერი ცხოვრების აპოკაბაზე ღაღადებენ; მეორენი კი, რეალური არსებობის, ამ ქვეყნიურობის, „ტანჯვათა ქალაქის“ ან „ქაოსის“ მოწესრიგებას ცდილობენ „პოლიტიკური ხელოვნების“ კეთილშობილური გავლენით. ორივე ჯგუფი თითქოს ადამიანისათვის ზრუნავს, უკეთეს მომავალზე ფიქრობს, მაგრამ „შტურმელებთან“ მთელი სინამდვილეა მისტიფიცირებული და ადამიანი ღვთის ერთგულ მონად გვევლინება, „აქციონელები“ კი საბოლოო მიზანსა და მისკენ სვლის საშუალებებს ვერ არკვევენ, ხან თავისებურად გაგებულ რევოლუციას ქადაგებენ, ხან რელიგიას იშველიებენ, ხან კიდევ უპერსპექტივობით სასოწარკვეთილნი „შტურმელების“ მსგავსად ლოცვა-ვედრებით იხუფვებენ თავს.

ორივე ჯგუფისათვის საერთო პიროვნების ექსპრესიონისტული კულტი იმპერიალისტური ომის საშინელებათა წვრილბურჟუაზიულ გააზრებას მოჰყვა, ომის წინააღმდეგ პაციფისტური ვალაშქრების შედეგია. „აქციონისა“ და „შტურმის“ ფურცლებზე, ჰ. ვალდენისა თუ კ. პინთუსის ანთოლოგიებში, ი. ბენერისა თუ ა. შტრამის ლირიკაში, ვ. ჰაზენკლევერის დრამებსა თუ ფრ. ვერფელის პუბლიცისტიკაში — ყველგან ლაპარაკი ადამიანზეა, მის განახლებაზე, ზოგჯერ „ახალ ადამიანზეც“, რომელსაც „მსოფლიოს შემობრუნება“ უნდა მოჰყვეს,² მაგრამ ეს მხოლოდ ზეკლასობრივი, აბსტრაქტული ექს-

¹ K. Edschmid, Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Dichtung, Berlin, 1921, s. 55.

² L. Schreyer, Der neue Mensch („Sturm“, 1919, № 2).

პრესიონისტული „ჰუმანიზმი“, ძმათა შორის სისხლის ღვრის ობიექტუალური დაგმობა; მსჯელობენ ადამიანზე დროისა და სივრცის გარეშე, ადამიანზე საერთოდ, „ზოგად“, „წმინდა“ ადამიანზე. „დიადი მუსიკა პოეტისა — წერს კ. ედშმიდი — ადამიანებია... ადამიანი აღარ არის მოვალეობით, მორალით, საზოგადოებითა და ოჯახით შეზღუდული ინდივიდი. ამ ხელოვნებაში (ლაპარაკია ექსპრესიონიზმზე — ზ. კ.) ის ხდება ყველაზე ამაღლებული, თანაც ყველაზე საბრალო: ის ხდება ადამიანი“.¹ ექსპრესიონისტი მწერალი თურმე ხედავს „როგორ, ჩაიძირა ადამიანი წყვილიაღში, რომელიც ომის პერიოდში უკუნეთს“ დამესგავსა; ამიტომ, კ. პინთუსის თანახმად, „ახალმა ხელოვნებამ“ (ე. ი. ექსპრესიონიზმმა — ზ. კ.) მისი ხსნა გადაწყვიტა. გ. ჰაიმის, ვ. კლემის, ა. ვოლფენშტაინის, ი. ბეხერის, ფ. ვერფელის, ე. ლასკერ-შულერის და სხვათა პოეტური ნიმუშები ამგვარი „ხსნის“ თავისებური ცდაა — გვაუწყებს პინთუსი შესავალ წერილში ექსპრესიონისტული ანთოლოგიისა — „კაცობრიობის განთიადი“. წერილში კკითხულობთ: „ამ წიგნის ყველა ლექსი წარმოშვა მოთქმამ კაცობრიობის ბედზე, ვნება-წამებამ კაცობრიობის ვამო. არა თვით ადამიანი თავისი კერძო საქმეებითა და გრძნობებით, არამედ კაცობრიობაა ნამდვილად დაუსრულებელი თემა...“² ექსპრესიონისტული ნაწარმოებებისათვის ტიპურია ისეთი გამოთქმები ადამიანის შესახებ როგორცაა: „მე ვგრძნობ, რომ არა ვარ მარტო... ასე ახლო ხარ შენ, ძმაო-ადამიანო (ჰაინეკე); „არავინაა უცხო შენთვის, ყველა მახლობელია და ძმა“ (ბეხერი); ჩვენ (ე. ი. ადამიანები — ზ. კ.) ისე ვუახლოვდებით ერთმანეთს, როგორც ანგელოსები“ (კლემი); „სამუდამოდ გვაერთებს ჩვენ სიტყვა — ადამიანი“ (ჰაინეკე) და ა. შ.

ადამიანის ექსპრესიონისტული „ხსნის“, პიროვნების სულიერი ჰარმონიის „აღდგენის“ საქმით დაინტერესებულ ლიტერატურას „აქციონის“ მიმდევრები „პოლიტიკურს“ უწოდებენ. ლ. რუბინერი პირდაპირ აცხადებს, რომ „პოლიტიკა აძლევს ხელოვნებას ჭეშმარიტ შინაარსს, ნამდვილ სიცოცხლესა და ფასს“³. „აქციონელთა“ ნაწერებში შეხვედებით მსჯელობებსაც „სოციალიზმის“, „რევოლუციის“, „საზოგადოებრივი ერთობის“ შესახებ. მაგრამ რა „პოლიტიკაზეა“ ლაპარაკი? რა იმალება მათ ამგვარ მსჯელობებს უკან?

კაპიტალისტური სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ტიპური მოვლენის (მუშის გადაქცევა მანქანის დამატებად, მშრომელთა ექსპლოატაცია, კონკურენცია, ეგოიზმი, ომები და სხვ.) თავისებურად შემჩნევა, მათი ექსპრესიონისტულად გააზრება და ბურჟუაზიულ-მეზჩანური კრიტიკა, უდაოდ ერთგვარი პროგრესია „შტურმის“ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ შეხედულებებთან შედარებით, რომლებიც რეალური ცხოვრების დავიწყებისა

¹ K. Edschmid, Über den Expressionismus..., s. 58:

² Menschheits Dämmerung, herausg. von K. Pinthus, Berlin, 1920. s. IX.

³ L. Rubiner, Der Mensch in der Mitte, Berlin, 1917, s. 164.

და ლეთაებრივი სამყაროს აპოლოგიის ცდაა. მაგრამ, როგორც უნდა ვხედავთ, ეს კრიტიკა თვით კაპიტალიზმის წინააღმდეგ კი არაა მიმართული, მისი ყოფნა — არ ყოფნის საკითხს კი არ აყენებს, არამედ მისი ზოგიერთი თვისების შეზღუდული, გარედან კრიტიკაა მხოლოდ და ისიც, ყალბი მსოფლმხედველობრივი — სულის იდეალისტური ხსნის პოზიციებიდან. მხოლოდ უკეთეს შემთხვევაში, თანაც მარტო ზოგიერთი „მემარცხენე“ ექსპრესიონისტის შემოქმედების დახასიათების დროს (მაგ. ბენერის, ტოლერის), შეგვიძლია მათი სოციალური პროტესტი ისე დავახასიათოთ, როგორც ლენინმა ამ პერიოდის ეკონომიური ლიტერატურა: „...ფინანსური ოლიგარქიის საშინელი ბატონობის საშინელი ფაქტები იმდენად ეჩხირება თვალში ყველას, რომ ყველა კაპიტალისტურ ქვეყანაში — ამერიკაშიც, საფრანგეთშიც და გერმანიაშიც — გაჩნდა ლიტერატურა, რომელიც ბურჟუაზიულ თვალსაზრისზე დგას, მაგრამ მაინც დაახლოებით სწორ სურათს იძლევა და აკრიტიკებს კიდევაც — რათქმა უნდა, მეშინაურად — ფინანსურ ოლიგარქიას“¹. აქტივიზმის სოციალ-პოლიტიკურ შეხედულებათა არსებითი მანკიერება განსაზღვრულია მისი კავშირითაც გერმანული სოციალ-დემოკრატიის ოპორტუნისტულ იდეოლოგიასთან. ე. ბერნშტაინის, ო. ბაუერის, კ. კაუკისა და სხვათა „ორგანიზებული კაპიტალიზმის“, „კლასთა თანამშრომლობის“ თუ „ეთიკური სოციალიზმის“ თეორიათა აშკარა ვაგლენა იგრძნობა ლ. რუბინერის, კ. ჰილერის, ა. ვოლფენშტაინისა და სხვათა ზოგად-თეორიულ და ესთეტიკურ-ლიტერატურულ შრომებში. რუბინერისა და ჰილერისათვის, სანიმუშოდ, „ადამიანური ერთობა“ (die menschliche Gemeinschaft) ამ ქვეყნიური „ქაოსიდან“ რეაბილიტირებული ადამიანების „ზეციური გაერთიანებაა“. ასეთივე „გაერთიანებას“ კურტ ჰილერი „სოციალიზმს“ უწოდებს და განმარტავს: „სოციალიზმი არაა პროფკავშირების მდივნის პიფეკს გონივრული მოღვაწეობა, არც ექსპროპრიატორთა ბანდების უხეშობა და არც იმ მზვიდი მარქსისტების დოქტრინა, რომლებიც სულს უარყოფენ და ეკონომიკის კანონებით განვითარებას ქადაგებენ. სოციალიზმი არაა პარტიული მოძღვრება, ისაა — დარწმუნება, ისაა სულის მოწყობა ძმობისათვის“². უფრო შორს მიდის ფ. ბერენსი, რომელიც „აქციონში“ მოთავსებულ წერილში აშკარად აიგივებს ქრისტიანობასთან... კომუნიზმს (!)³ ამავე ასპექტში განიხილავს აქტივიზმი რევოლუციის საკითხს, რომელიც მათთვის „ადამიანების ზეციური გაერთიანების“, „განახლების“ თავისებური საშუალებაა. ვოლფენშტაინის აზრით, რევოლუცია, ექსპრესიონიზმის გაგებით, „განსხვავდება წინა რევოლუციებისაგან. იგი არაა საბრძოლო ან მშვიდობიანი რევოლუცია“. იგი „განახლებაა ადამიანებისა“.

როგორც ვხედავთ, აქტივიზმის სოციოლოგია აყალბებს საზოგადოებრივ მოვლენებს. იგი მისტიფიკაციაა მე-20 საუკუნის დასაწყისის გერმანიის

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ., 22, გვ. 283.

² ციტირებულია ს. ვასტოკოვას შრომიდან (იხ.).

³ F. Behrens, Kommunismus und Christentum („Aktion“, 1919, № 6 — 7).

სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობისა და პოლიტიკური ცნებებით საქმეებსა და ციის აშკარა ნიმუშს წარმოადგენს. სხვანაირად არც შეიძლება ყოფილიყო, რადგან ექსპრესიონისტები ვერ ჩაწვდნენ საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტურ კანონებს, ვერ გაიგეს მისი მამოძრავებელი ძალები. ამიტომაც, რომ იქაც კი, სადაც ისინი (ამ შემთხვევაში ლაპარაკია „აქციონის“ ჯგუფზე) ერთგვარ პროგრესულობას იჩენენ (ლაპარაკია მათ ომის საწინააღმდეგო გამოსვლებზე), მათი მოღვაწეობა არსებითად შეზღუდული რჩება, ხოლო მოქმედების პროგრამა — ჰაერში გამოკიდებული. საქმე ისაა, რომ მათ ვერ გაიგეს იმპერიალისტური ომის ხასიათი, ვერ გაიგეს ლენინური ლოზუნგების (იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევისა და ომში საკუთარი შთავრების დამარცხების შესახებ) მნიშვნელობა, რის გამოც პაციფიზმის პოზიციებზე დარჩნენ ბოლომდე. ისინი ომს აკრიტიკებენ, როგორც ბარბაროსობის აქტს, ძმათა შორის სისხლისღვრის ასპარეზს და ა. შ. მის წინააღმდეგ არა შრძოლის რევოლუციურ გზას ირჩევენ, არამედ ომის საშინელებათა ჩვენებით, სიბრალულის გრძნობის ვალეძებითა და მასების შეგნებაზე მორალური ზემოქმედებით კმაყოფილდებიან. ლენინმა პაციფიზმი და მშვიდობის აბსტრაქტული ქადაგება დაახასიათა, როგორც ერთერთი ფორმა მუშათა კლასის გაბრიყვებისა. „ზავის ისეთ პროპაგანდას ამჟამად — წერდა იგი 1915 წელს, — რომელსაც თან არ სდევს მოწოდება მასების რევოლუციური მოქმედებისათვის, შეუძლია გაავრცელოს მხოლოდ ილუზიები, გარყვნას პროლეტარიატი ბურჟუაზიის ჰუმანურობისადმი ნდობის ჩაგონებით და გახადოს იგი სათამაშოდ მეომარი ქვეყნების საიდუმლო დიპლომატიის ხელში“¹.

სოციალური ნიადაგი და ფილოსოფიური საფუძველი ორივე ჯგუფისათვის ერთია — მე-20 საუკუნის დასაწყისის გერმანია და სუბიექტური იდეალიზმი, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, მათ შორის ბევრ რამეშია განსხვავება. მომეტებულად ისინი ზოგად-თეორიულ პრინციპებში ემთხვევიან ერთმანეთს და ისიც, არა ყოველთვის; საერთო აქვთ ხოლმე ამოსავალი წერტილები, მაგრამ როცა საქმე ამ პრინციპების გააზრებას, შემოქმედებით პრაქტიკაში გატარებას ეხება, როცა მოქმედების კონკრეტულ პროგრამას ადგენენ, — მაშინვე თავს იჩენს შეხედულებათა სიჭრელე, აზრთა სხვადასხვაობა. ასეთი მდგომარეობაა ხელოვნების გაგების საკითხშიც. კურტ პინთუსის დებულებას („აქციონის“ ჯგუფი) — „ხელოვნება არაა გაქცევა სინამდვილიდან. ის გაქცევა სულის სინამდვილეში“ — არსებითად იმეორებს ლოთარ შრაიერი („შტურმის“ ჯგუფი), როცა წერს: „ხელოვნება სულის სინამდვილეა და არა სინამდვილე ბუნებისა“². ასევე, საერთოდ შეიძლება ჩაითვალოს თეზისი კაზიმირ ედშმიდისა — „სამყარო არსებობს, მის გამეორებას აზრი არა აქვს... რეალობა ჩვენ უნდა შევქმნათ“ და მტკიცება იმავე პინთუსისა: „...ხელოვნებაში ასახვის პროცესი მიმდინარეობს არა გარედან შიგნით, არამედ შიგნიდან გარეთ; საქმე ის კი არაა, რომ მეცნიერული სულიერი მოღვა-

¹ გ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 185 — 186.

² E. Schreyer, Die Wirklichkeit des Geistes („Der Sturm“, 1917, № 2, s. 19).

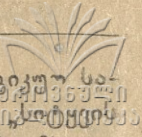
წეობის ყალბი გზის ანალოგიურად — ავსახოთ და ვამტკიცოთ მოვლენები. წ. სინამდვილისა დეტერმინანტის გავლენით, — არამედ მთავარია — სულის საშუალებით ხელი შევეწყოთ შინაგანი სინამდვილის განხორციელებას¹. როგორც ვხედავთ, მთელი სიმძიმე შემოქმედებითი პროცესისა სუბიექტზეა გადატანილი, და ამიტომ, კანონზომიერია ექსპრესიონისტული მსჯელობანი ისეთ თემებზე, როგორიცაა ხელოვნების განსაკუთრებული უნარი წარმოსახვისა, შეძლება გაუწიოს მეგზურობა „ქაოსში“ დაბნეულ მასებს, თვისება — მის მიერ შექმნილი, „რეალური“ სინამდვილის ისეთი ჩვენებისა, როცა სხვებზე გარდუვალა მისი შემოქმედება და ა. შ.

ამ უკანასკნელთან უშუალოდაა დაკავშირებული ექსპრესიონიზმის მხატვრულ-სტილისტური თავისებურებანი, რომელთაგან ძირითადია თეორია სიტყვის, როგორც განსაკუთრებული „მაგიური ძალის“ შემცველის, შესახებ. ეს თეორია მკაფიოდ გამოვლინდა, კერძოდ, ექსპრესიონისტულ პოეზიაში, რადგან ეს უნარი ამ მიმართულებისათვის „უძველესიცაა“ და წამყვანიც. ექსპრესიონისტულ სიტყვაში, ამ თეორიის მიხედვით, შეიძლება გადმოიცეს ის, რასაც „არსობრივი აღქმით“ დებულობს ხელოვანი. გავიხსენოთ, რომ ექსპრესიონისტისათვის ის კი არაა რეალური, რაც შეგვრძნებებში გვეძლევა, არამედ „არსი“, რომელიც მოვლენების, საგნების მიღმაა, რომელიც მატერიულს, კონკრეტულს და პირადულს კი არ გამოხატავს, არამედ „აბსოლუტური კანონის“ კატეგორიისაა, ზოგადია კონკრეტულის გარეშე, რეალური შინაარსისაგან დაცლილი აბსტრაქციაა. რაკი მისი წვდომის უნარი შტრამისა თუ ვერფელის ტიპის შემოქმედს გააჩნია, მათვე უნდა ჰქონდეთ მისი გამოხატვის უნარი, უნდა ფლობდნენ შესატყვის ფორმას. სწორედ ასეთია ექსპრესიონისტული სიტყვა, რომელშიც უშუალოდ ვლინდება „არსი“, რომელიც ისეთივე „ამალღებული“ და „ყოველისშემძლეა“, როგორც ეს ლიტერატურული სკოლა მისი აპოლოგეტების თვალსაზრისით. ის არ საჭიროებს წინადედებების სახით ტრადიციულ გაფორმებას, მისი „შინაგანი ძალა“ ისედაც იგრძნობა — მსჯელობენ ექსპრესიონისტული პოეტის თეორეტიკოსები. პოეტური ნაწარმოებისათვის, პ. ვალდენის აზრით, რომელიც ამ „შინაგან ძალას“ „შინაგან დახურულობას“ (Die innere Geschlossenheit) უწოდებს, გადამწყვეტია რიტმი, რომელიც ექსპრესიონისტული სიტყვების ურთიერთობაში მყარდება. იგი წერს: „პოეზიის მასალა სიტყვაა, პოეზიის ფორმა კი — რიტმი... ხელოვნების ნაწარმოებს ვერაფერს მოვთხოვთ, რადგან ის თვით მოითხოვს თავის გამოხატვას. გარეგანი გამოხატვა შინაგანი დახურულობაა. შინაგანი დახურულობა ხელოვნების ნიმუშის მშვენიერებაა. შინაგანი დახურულობა იქმნება სიტყვებისა და სიტყვათა მწკრივების ლოგიკურ ურთიერთობათა საშუალებით... ამას ეძახიან რიტმს...“².

ექსპრესიონისტული მხატვრული აზროვნებისათვის უცნობია ლოგიკურობის მომენტი; მხატვრულ სახეს არაფერი აქვს საერთო პრაქტიკასთან,

¹ ციტირებულია შრამიდან — Социальная драма немецкого экспрессионизма, გვ. 54 — 55.

² H. Walden, Das Begreifliche in der Dichtung („Der Sturm“, 1918, № 5, s. 66).

ცხოვრებასთან. მართალია, ვალდენი, ლაპარაკობს „მხატვრულ-ლოგიკულ სახეზე“ (das künstlerische — logische Bild), რომელიც, მისი აზრით, ხელოვნების დამხმარე საშუალებაა, მაგრამ იქვე განმარტავს, რომ „მხატვრულ ლოგიკას“ არაფერი აქვს საერთო „გონების ლოგიკასთან“, რომ „ექსპრესიონისტული სახე სიტყვის ხელოვნებისა ადექვატს პრაქტიკის გარეშე ქმნის“¹. „მხატვრულ-ლოგიკური სახე“ ექსპრესიონისტული პოეტიკისათვის სუბიექტური ფაქტორია; იგი წარმოიშვება „მაგიური ძალის“ შემცველი სიტყვების რიტმულ ერთობაში (ვალდენისეული გაგებით) და ამიტომაა „დამხმარე საშუალება სიტყვის ხელოვნებისა“.

„სიტყვის ხელოვნება“ თავაშეებული სუბიექტივიზმის გამოვლენაა მხატვრულობის სფეროში. ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ ექსპრესიონისტები გააფთრებით ებრძვიან ყოველივე „გარედან თავსმოხვეულს“, ამ შემთხვევაში გრამატიკულ ნორმებს და პუნქტუაციას (გამონაკლისს წარმოადგენს რახილის ნიშანი, რომელსაც „დამმრავლებელი“, „მოაწოდებელი“ პოეზიის პრეტენზიით გამოსული ექსპრესიონისტები ზოგჯერ უმოწყალოდაც ხმარობენ). არავითარი წინადადება, სიტყვათა სინტაქსური კავშირი; ექსპრესიონისტულ სიტყვაშია მოცემული ყოველივე, იგი ბატონობს ყველგან და ყველგარე — საჯაროდ აცხადებენ ისინი. 3. ვალდენი, რომელიც ჰაინესა და გოეთეს გაუხამებდასაც არ ერიდება ექსპრესიონისტული სიტყვის „მაგიურობის“ ახსნის დროს (ჩვენ მათი მემკვიდრეები ვართ!), აქაც ყველას აჭარბებს და კვლავ სიტყვის „შინაგანი ძალის“ ფეტიშიზმს მიმართავს. ზემოაღნიშნულ მის წერილში ვკითხულობთ: „...სიტყვა ბატონობს, სიტყვა ეუფლება პოეტებს. რადგან პოეტებს თვით უნდათ მბრძანებლობა, ისინი სიტყვის იქით მიდიან და წინადადებებს ქმნიან. მაგრამ მაინც სიტყვა ბატონობს. სიტყვა ფლეთს წინადადებას და პოეზიაც ნაწილების შემცველი ხდება. მხოლოდ სიტყვები აკავშირებენ, წინადადებები ყოველთვის შეგროვებულია.“

...ყოველ სიტყვას აქვს შინაგანი მოძრაობა. სიტყვა სწორედ ამ მოძრაობითაა შესამჩნევი. სიტყვები სწორედ თავიანთი მოძრაობით უკავშირდებიან ერთმანეთს, ლაგდებიან ერთმანეთის შემდეგ...“²

ალბათ, ექსპრესიონისტული სიტყვით აღტაცება უნდოდა გადმოეცა „შტურის“ წამყვან პოეტს — ავგუსტ შტრამს, რომელიც ლექსად ასეთ წამოძახილს გვთავაზობს:

„Sammeln stammeln
Worte worte worte
Wort
das Wort!...“³

¹ Expressionistische Dichtungen, Herausgeber H. Walden, P. A. Silbermann, Berlin, 1932, s. 12.

² „Der Sturm“, 1918, № 5, s. 67.

³ Expressionistische Dichtungen, s. 60.

ექსპრესიონისტული ნაწარმოებების ორი ანთოლოგიის — „კაცობრივების განთიადისა“ („აქციონელთა“ ანთოლოგია) და „ექსპრესიონისტული პოეზიის“ („შტურმელის“ ნაწარმოებთა კრებული) შედარებაც კი ცხადყოფს, რომ, მიუხედავად არსებითი მსგავსებისა, მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით აღნიშნულ ჯგუფებს შორის საგრძნობი განსხვავებაც შეინიშნება. კითხულობთ ა. შტრამის, კ. ჰაინიკეს, ო. ნებელის, ვ. რუნგესა და სხვათა შემოქმედებით ნიმუშებს და რწმუნდებით, რომ ექსპრესიონისტული პოეტიკის მოთხოვნები აქ უკიდურესობამდეა მიყვანილი. ამის გამო „შტურმის“ ამ წარმომადგენლებთან მეტია აზრის ბუნდოვანება, ექსპრესიონისტული „მაგიური სიტყვებითა“ და „მხატვრულ-ლოგიკური სახეებით“ შექმნილი თავსატეხები, ვიდრე „აქციონელებთან“, ეს განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ „შტურმის“ მიმდევრებთან არ იგრძნობა სინამდვილესთან ისეთი კავშირიც კი, როგორც ბეხერის, კაიზერის, ტოლერისა და სხვათა ნაწარმოებებში შეიმჩნევა. მათი პოეზია წარმომადგენს ცხოვრებისაგან გარიყულთა ზეაბსტრაქტული ნუგეშის ფორმას, სინამდვილის დაეიწყების მიზნით სუბიექტივისტურ ნაქუქში ჩაკეტვის ცდას, ავადმყოფური პოეტური განცდებისა და მისტიკური ფანტაზიის ნაყოფს. ამის ნიმუშია ჰ. ვალდენის „ლექსები“, ლ. შრაიერის ლექსი — „მიწა“ და სხვ. ამას კარგად ვხედავთ ა. შტრამის ლექსში — „ცრემლები ევლება სივრცეს“, რომელიც მოთქმა-წამოძახილი უფროა, ვიდრე პოეზიის ნიმუში:

„Tränen Tränen
Dunkle Tränen
Goldne Tränen
Lichte Tränen...“

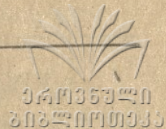
და ა. შ.

ექსპრესიონიზმის შინაგანი წინააღმდეგობანი განსაკუთრებით გამწვავდა 20-იან წლებში, იმპერიალისტური ომის გერმანიისათვის სავალალოდ დასრულებისა და 1918 წლის ნოემბრის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ. საქმე მარტო ის კი არაა, რომ გახშირდა „შტურმის“ მიმდევრების — „წმინდა ხელოვნების“ დამცველების თავდასხმა „აქციონელებზე“ — „რადიკალურ დილეტანტებზე“ (ასე უწოდებდნენ „აქციონელებს“), არამედ მთავარია მათი პოლიტიკური პლატფორმების შეცვლა, რაც ახალ სოციალურ ვითარებას მოჰყვა.

20-იანი წლების ბოლოსათვის ექსპრესიონიზმი, როგორც ლიტერატურული სკოლა გერმანიაში აღარ არსებობს.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
გერმანული ენის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 5. IX—1958)

Зураб Чархалашвили

Экспрессионизм в немецкой литературе первой четверти XX века

(Некоторые вопросы теории искусства немецкого
экспрессионизма)

Резюме

Изучение вопросов экспрессионизма—ведущего творческого направления в литературе и искусстве Германии первой четверти XX века—имеет важное значение для правильного понимания всего литературного процесса этого периода, а также для научного освещения творческих путей писателей, вышедших из экспрессионистской школы или испытавших на себе влияние теоретиков экспрессионизма (И. Бехер, Б. Брехт, Фр. Вольф и др.).

Экспрессионизм—буржуазно-декадентское направление в литературе и искусстве XX века. Наряду с мелкобуржуазным абстрактно-анархистским протестом против монополистического капитализма в нем отражались растерянность и отчаяние этих слоев в условиях обострения классовой борьбы.

В немецкой литературе первой четверти XX века экспрессионизм, в основном, представлен группами „Акцион“ и „Штурм“. В теоретических программах обеих групп духовная депрессия мелкобуржуазных масс в конечном счете принимает форму мещанской оппозиции, но сущность ее выявлялась в них по-разному. В отличие от группы „Штурм“, выразившей социальный протест, недовольство действительностью в формалистическом искусстве и продолжавшей эстетские традиции „Листков искусства“, группа „Акцион“ выдвигала теорию „политического искусства“ и этим старалась урегулировать социальные вопросы действительности. Представители „Акциона“ иногда даже замечали усиление эксплуатации, обострение конкуренции, критиковали войну, но все это не выходило за рамки ограниченной, буржуазно-мещанской оппозиции. Лишь в лучшем случае, при оценке наилучших произведений некоторых „левых“ экспрессионистов (Бехера, Толлера и др.), можно сказать, что в них дана приблизительно правдивая картина тогдашней действительности.

Теоретической основой экспрессионизма является идеалистическая философия в виде интуитивизма А. Бергсона, феноменологии Э. Гуссерля, фрейдизма и махизма. Отвергая познание мира посредством чувств, разума и практической деятельности, теоретики немецкого экспрессионизма (В. Боррингер, К. Пинтус, Г. Вальден, К. Эдшмид и др.) объявляют интуицию, как особую мистическую способность подсознания, единственным

источником познания. Настоящей реальностью для них является субъективный мир переживаний, экспрессий и эмоций, который может быть воспринят лишь художником-экспрессионистом, обладающим способностью „непосредственного“, „чистого“ познания. Художники-экспрессионисты стараются противопоставить объективной реальности мир собственных переживаний и видений, а чувственному познанию окружающей действительности — субъективное тяготение к сверхчувственному. Отсюда мистицизм и иррационализм в произведениях экспрессионистов.

Немецкие экспрессионисты стремились переосмыслить следствия первой мировой войны и революции 1918 года, переустроить потрясенный войной мир на новых духовных началах. Провозглашая идеи возрождения человечества и мирового братства, они не понимали сущность классовой борьбы и в процессе критики неприемлемой для них действительности часто доходили до мистических мечтаний о будущем.

В области художественного мышления экспрессионисты отрицали всякое наследство, включая классическое, считая его — „разумным“ и „устаревшим“, иначе они не могли объявить экспрессионизм „началом новой эпохи“ (Ф. Гюбнер) или „Основой духовного существования вообще“ (В. Воррингер).

Отрицание старого искусства выявилось также в ломке известных художественных форм и литературно-жанровых норм. Экспрессионисты пытаются воплотить свои излюбленные „всеобщие“ темы во всеохватывающие художественные образы и абстрагированные символы. Язык их произведений становится малопонятным и рыхлым.

თ. აბიკაჯიბი

ინგლისურ-ქართული კლავრული ურთიერთობანი

მე-19 საუკუნის ქართული ჟურნალ-გაზეთები დიდი ინტერესით ეხმაურებოდნენ საერთაშორისო საკითხებს. ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში სისტემატურად თავსდებოდა ისეთი მასალა, რომელიც ასახავდა სხვადასხვა სახელმწიფოს საზოგადოებრივ, პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ცხოვრებას. საერთაშორისო საკითხებით დაინტერესებული ავტორები მოვლენების დეტალურ ანალიზს ახდენდნენ და სიმპატიით ეგებებოდნენ ყოველივე იმას, რაც დაკავშირებული იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლებთან, ადამიანის უფლებებისა, თავისუფლებისა და საერთოდ კულტურული პროგრესის საკითხებთან.

ასე მაგალითად, მე-19 საუკუნის ქართული პრესა დიდად იყო დაინტერესებული ინგლისის ცხოვრებით. ამ ქვეყნის საშინაო და საგარეო საქმეები დიდ გამოხმაურებას ჰპოულობდნენ მაშინდელი ქართული გაზეთების და ჟურნალების ფურცლებზე.

„ივერია“, „კვალი“, „დროება“, „მოამბე“ იძლევიან კოლონიალური პრობლემის დაწვრილებით ანალიზს („ინგლისელთა გაჭირვება შინ და გარეთ“, „სამხრეთ აფრიკა და ინგლისი“, „ირლანდია ინგლისის უფლების ქვეშ“, „ინგლისის პოლიტიკა ინდოეთის მიმართ“ და სხვა); იხილავენ ინგლისის ინტერესებს ავღანისტანში, საომარ ოპერაციებს ტრანსკასპში, ინგლისის პოზიციას რუსეთ-თურქეთის ომის მიმართ, ინგლისის დამოკიდებულებას სტამბოლის კონფერენციისადმი; ათავსებენ ინგლისური და ევროპული გაზეთების მიმოხილვას ბირმის ინციდენტთან დაკავშირებით. მრავალრიცხოვან კორესპონდენციათა შორის გვხვდება აგრეთვე ვრცელი სარედაქციო წერილები, ნარკვევები („დიდი ბლიტანია ანუ ინგლისი“, „ინგლისელთა ჩვევები და ზნე“, „ინგლისური სამეფოს განვითარების ისტორია“, „ირლანდია XIX საუკუნეში“ და მრავალი სხვა).

ზიარად იბეჭდება წერილები ქალთა თანასწორობის საკითხთან დაკავშირებით—„ჯონ სტიუარტ მილლის წინადადება ქალების პოლიტიკურ უფლებაზედ“ („დროება“, № 23, 1867), „ჯონ სტიუარტ მილლის წერილი პეტერბურგელ ქალებს“ („დროება“ № 3, 1869), „ქალების უფლებები“ (იქვე, № 31, 1873), „ქალების არჩევანის უფლება“ და ინგლისის პარლამენტი“ (გაზ. „ივერია“, № 16, 1877), „პედაგოგიური მოსაზრებანი“ (ჟურნ. „ივერია“, № 9, 1885) მაშინდელ ჟურნალისტებს აინტერესებთ ისეთი ამბებიც, როგო-

რიცაა „გაპარვა შოტლანდიის კოროლევის მარიამ სტიუარტის ლინკოლნის ციხე-დარბაზიდან“, მიტინგები ჰაიდ-პარკში, „კემბრიჯის ქალაქში ჰენციონის გამართვის დაპირება უცხო ქვეყნის სტუდენტთათვის“, ახალგაზრდობის ინიციატივით ჰანს ქრისტიან ანდერსენისათვის მატერიალური დახმარების გაწევა, ინგლისელი მწერლის წიგნი ბისმარკის ცხოვრებისა და საქმიანობის შესახებ და ა. შ.

გაზეთები და ჟურნალები დიდ ადგილს უთმობენ ყოფასა და ზნეს— „ფელეტონი“ (გაზ. „ივერია“, № 3, 1886), „სურათი გაქნილის კაცის ცხოვრებიდან“ (სტ. გამრეკელის წერილი, „მნათობი“ მაისი-ივნისი 1869), „სურათი მსწავლული კაცის ცხოვრებიდან“ (იქვე, ივლისი-აგვისტო), „სურათები ლონდონის ცხოვრებისა“ თარგმანი გერმანულიდან („დროება“, № 5, 1871), „ირლანდიელების ხალხოსნურ სულზე ოპოუსტენ ტიერის მიერ“ (ა. ქყონიას თარგმანი, „დროება“, № 73, № 84, 1876) და სხვა.

დონ-იაგო (იაკობ მანსვეტაშვილი) წერს ინგლისში არჩევნების წესის შესახებ და მოჰყავს გამოჩენილი ინგლისელი პოეტის სუინბერნის სათანადო ციტატები. ოლჯერონ ჩარლზ სუინბერნი (1837—1909) შემოქმედებითი განვითარების ადრინდელ ეტაპზე პრერაფაელიტებს ემხრობოდა, შემდეგ რევოლუციური რომანტიკოსების ტრადიციების გამგრძობი და ფრანგული პროგრესული პოეზიის თავყანისმცემელი გახდა, რესპუბლიკანიზმს და ნაციონალურ-გამათავისუფლებელ ბრძოლას უმდეროდა, ბურჟუაზიული მორალისა და თვით ბურჟუაზიული სინამდვილის მამხილებლად გამოდიოდა, ხოლო ბოლო პერიოდში რეაქციული იდეების მქადაგებლად, აგრესიის მედრომედ იქცა. არჩევნებთან დაკავშირებით დაწერილ ლექსებში იგი მისთვის ჩვეული მხურვალე პათოსით მოითხოვდა ირლანდიის დამორჩილებას.

თავში „მრისხანე პოეტი სვინბორნი და მისი ქექა-ქუხილი“ დონ-იაგო წერს:

„არჩევანის დროს თვით ინგლისის პოეტებიც კი თავს ანებებენ ღრუბლებს ზემოდ სრბოლას, ძირს ჩამოდიან, სულ სხვა ხმაზე ჰმართავენ თავიანთ ქნარს და სხვა გვარად აჟღერებენ მის სიმებს!“

„ჰოი ინგლისის ერთგულნიო შვილნი, თქვენ მოგპართავთ დღეს! თქვენნი წინაპარნი მამაცად და თავ-განწირულად იცავდნენ ჩვენს კუნძულებს. თუნდ მთელი ქვეყანა ზედ მოსდგომოდა: თქვენი ძმანი და მამები უშიშრად გულს უშვერდნენ ტყვიას,—დღეს უნდა დაამტკიცოთ, რომ თქვენც მამა-პაპებრ გულოვანნი ხართ და ამასთანაც ღირსნი ხართ თქვენთა წინაპართა სახელისა და დიდებისა;—დღეს უნდა დაანახვოთ ქვეყანას, რომ ინგლისის ერის მალალი სული კვლავაც ტრიალებს თქვენს გულში!... ვინ არის იგი, რომ ჩვენის ზღვის გაღმიდამ დასავლეთით ღმუის და სისინებს? ვინ არის იგი, რომ თავის განუწყვეტელის და დაუსრულებელის ლაპარაკით ყურებს გვიქედავს და სმენას გვიხშავს?“

— შეჰხედეთ: დაგრძელებული ენა ხელს ჰლოკავს...

ცულლუტნი, მატყუარნი და ქურდნი, ავაზაკნი და კაცის მკვლენი, რომელთაც სისხლითა აქვთ ხელი შესვრილი და ენა გაშავებული სიცრუითა,

ჰყვირიან და გაიძახიან: ღმერთი იყოს გლადსტონისა და პარნელის ჰემელონი არა ჰემმარიტება, რომელსაც ვერც ქებით და ვერც ძაგებით ვერ შეისწავლია, ჰემმარიტება ჰალაღებს: ღმერთი არ შეეწევა ცუდლუტობას და მატყუარობასა, კაცის კვლას და სისხლის ღვრასა!... დაჰკრა საათმა განკითხვის დღისამ! თუ შენ კიდევ ერი გქვია, ხმა ამოიღე ინგლისო, ერთ სიტყვაზე დადქი და ერთი იგი სიტყვა კიდით კიდემდე მოჰფინე!“

„ასე მსუსხავად ალაპარაკა არჩევნებმა თვით ნებიერი და ნაზი მუხა, ასე მრისხანედ სჰქედა ირლანდიის წინააღმდეგ, ასე ჰმუსრავდა „გამოჩენილ მოხუცს“ გლადსტონს პოეტი სვინბორნი არჩევნების დროს, ის სვინბორნი, რომელიც წინად საფრანგეთის რესპუბლიკას შეჰნატროდა, ის სვინბორნი, რომელიც ერთ დროს კაცობრიობის თავისუფლებას ტკბილად უგალობდა!“ (გაზ. „ივერია“, № 156, 1861).

არც თუ ისე იშვიათად იბეჭდებოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში ამერიკისა და ინგლისის საზოგადოებრივი მოღვაწეებისადმი მიძღვნილი წერილებიც. ს. მესხმა პარიზიდან გამოგზავნა დიდი ნარკვევი—გიორგი უაშინგტონი („დროება“, № 31, 1875), იბეჭდებოდა ცნობები გლადსტონის („ივერია“ № 31, 1886, „საქ. კალენდარი“, 1892 და 1893 წ.), „ჯემს უაიტ—რკინის გზის მომგონის“ („ივერია“ № 120, 1886). ლიენგსტონის („საქ. კალენდარი“, 1892 და 1893 წ. „დროების კალენდარი“ 1875 წ.), ჯ. სტ. მილის შესახებ („დროება“ № 18, № 19, 1873). დონ-იაგო წერს ორ დიდ წერილს ედისონზე (გაზ. „ივერია“, № 28, № 52, 1887. იხ. აგრეთვე „საქ. კალენდარი“ 1892 და 1893 წ.), „ჯეჯილიში“ იბეჭდება ბენიამინ ფრანკლინის (№ 2, 1892), რომბერტ ფულტონის (№ 2, № 3, 1893) და ჯემს გარფილდის (№ 1—6, 1897) ბიოგრაფიები, ცალკე წიგნად გამოიცა ვლ. ლორთქიფანიძის მიერ რუსულიდან თარგმნილი „ინგლისის ისტორიიდან. ჩარლზ პარნელი (ბიოგრაფია)“ (თბ. 1904). „თეატრი“ (№ 3, 1886) და „დროების კალენდარი“ (1875) დაბეჭდილია მასალები დავით ჰარიკის ბიოგრაფიიდან. მოგვიტონობს „თეატრი“ ბერბეჯის და ოლრიჯის გენიალური თამაშის და მსახიობრივი ტემპერამენტის შესახებაც (№ 27, 1886) და „გამოჩენილი ინგლისელი არტისტის გენრის ირვინგის ნიუ-იორკში“ ყოფნის შესახებ (№ 34).

საქართველოში ამერიკელი მოგზაურის ჩარლზ ფელდსის ჩამოსვლასთან დაკავშირებით გაზეთი „დროება“ კიცხავს ჩვენი ახალგაზდების საქციელს, რომლებმაც, თურმე დასცინეს სტუმრის ცოლს, გამოწყობილს ნახევრად მამაკაცურ ტანისამოსში. „ვენ იცის ჩვენი მიგვადარონ“—წერს გაზეთი, — მცხოვრებთ იმ ველური ქვეყნებისა, რომლებიც ამათ შემოუვლიათ“ (№ 246, 1882).

შენიშვნების მთელი რიგი ეხება საქართველოში მარჯორი უორდროპის, მისი ძმისა და მშობლების ყოფნას, მის ჩასვლას თელავიდან სიღნაღში („კვალი“, № 30, 1896), „მარჯორი უორდროპი ყვირილის ხეობაში“ (№ 32); „მარჯორი უორდროპი თბილისში“ (№ 26) და სხვ.

ამასთანავე განყოფილებებში — „გასართობი“, „უცხოელთა შორის“, „სხვადასხვა ამბები“ იბეჭდებოდა სხვადასხვა სანდო, ნაკლებად სანდო და ზოგ-

ჯერ სრულიად ანექლოტური ცნობები. მათ შორის გვხვდება ცნობები აშქციონზე გაყიდულა „მუხის სელი, რომელზედაც, თურმე, ვილიამ შექსპირი იჯდა, როცა თავის სახელოვან დრამებს წერდა...“ და „შექსპირის ძველად ნაბეჭდი თხზულებები, რომელთაგან პირველი გაყიდულა—27 თუმნად, ხოლო მეორე—100 თუმნად“ (ივერია“, № 6, 1877); ამავე განყოფილებაში მოცემულია ცნობები იმის შესახებ თუ როგორია ინგლისელი მინისტრების ხელფასი („ივერია“, № 100, 1886, რამდენს ჭამენ ინგლისელები წლიურად ხორცს, შაქარს, კარაქს, ყველს და ა. შ. („ივერია“, № 107, 1886). გაზეთი ათავსებს ცნობებს თუ რამდენ თვითმკვლევლობას ჰქონდა ადგილი წლის განმავლობაში ინგლისში და რა სურათს იძლევა ყოველთვიური სიკვდილიანობა ინგლისის, შოტლანდიისა და ირლანდიის ქალაქებში („ივერია № 6, 1877). გაზეთები და ჟურნალები მოგვითხრობენ 28 წლის უხელო ქალის შესახებ, რომელიც კბილებისა და ფეხების მეოხებით მეტად რთულ ამოცანებს ასრულებდა და შემდეგში... ბარონეტზე გათხოვდა („ივერია“ № 85, 1886); ჯუჯა ქალის ქორწინების და მისი მზითვის გამოუენის შესახებ (იქვე. № 12), მინისტრ ჩარლზ დილკის სამარცხვინო სასამართლო პროცესის შესახებ (იქვე, № 161 და 167); სხვადასხვა გაზეთებიდან ამოკრეფილი ცნობები ეხება „ხე ეკვალიპტს“ და მის თვისებებს („ივერია“ № 3, 1882), ლამანშის ქვედა გვირაბის გაყვანის პროექტს (იქვე), ფოსტის ანგარიშს საფოსტო ყუთებში ნაპოვნი ნივთების შესახებ (№ 110, 1886). 1886 წ. გაზ. ივერიის 265 ნომერში მოთავსებულია ცნობა წყალქვეშა ნავის გამოგონებაზე, რომელსაც შეუძლია დაჰყოს წყალქვეშ რამდენიმე საათი და გასცუროს. საათში 15 ვერსი, და არაჩვეულებრივი სარკიანი ქოლგის გამოგონებაზე, რომელიც ქალს აძლევს საშუალებას დაინახოს რა ხდება მის ზურგს უკან (გაზ. „ივერია“, № 265, 1886). ფელეტონი „უცხოთა შორის“ („ივერია“, № 108, 1886) აცნობებს მკითხველებს მსახიობი ქალის პატის ჩამოსვლას ინგლისში, უამბობს მათ ინდოეთისა და კოლონიების გამოფენის შესახებ ლონდონში და მოყავს ამ შემთხვევასთან დაკავშირებით დაწერილი პოეტ ტენისონის ლექსები.

მთარგმნელობით საქმიანობას საქართველოში უდიდესი ტრადიციები აქვს¹. მაგრამ მუშაობა ამ სფეროში განსაკუთრებით ფართოდ ვაიშალა მე-19 საუკუნეში, როდესაც შეიმჩნევა გარკვეული ძვრები როგორც რიცხობრივად, ასევე თვისობრივად. მართალია, ამ ხანაში თითქმის არ მოგვეპოვება ორიგინალიდან უშუალოდ მთარგმნის მაგალითი; უმეტესობა გადმოქართულებულია რუსულსა და ფრანგულიდან, მაგრამ, ამისდამიუხედავად მათი მნიშვნელობა მაინც უდავოა. გარდა ამისა ამ პერიოდში აშკარად შეიმჩნევა სათარგმნი მასალის შერჩევის გარკვეული ტენდენცია, რომელიც ასახავს ქართველი ხალხის მოწინავე ნაწილის აზრებსა და მისწრაფებებს. მთარგმნელთა ყურადღებას იპყრობს ძირითადად პროგრესული მწერლებისა და პოეტების ნაწარმოებები.

¹ ინგლისური პოეზიისა და პროზის ქართულად მთარგმნის შესახებ იხ. დოკ. გ. გაჩეჩილაძის წერილები „ლიტერატურულ გაზეთში“, 1936 და 1957 წ.

მოწინავე პოეტთა შორის უდიდეს ინტერესს იწვევს „ეპოქის აზრთა მფლობელი“—ბაირონი, რომლის შემოქმედება საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი ქართულ თარგმანებში. იმდროინდელ ქართველ მკითხველს შესალებლობა მიეცა თავის მშობლიურ ენაზე გასცნობოდა ბაირონის პატრიოტულსა და ბუნტარულ ლექსებს, ინტიმურ ლირიკას, ნაწყვეტებს დიდი პოემებიდან. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ილია ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი ლექსი „ებრაული მელოდიების“ ციკლიდან „სტიროდეთ“ („ცისკარი“, № 9, 1859), რომელშიც ავტორი მისტირის დაკარგულ თავისუფლებას, და აკაკის თარგმანი „იფთაის ასული“ („ცისკარი“, № 11, 1865), რომელიც უმღერის სამშობლოსადმი თავდადებულ სიყვარულს.

ამ სფეროში დიდი მუშაობა ჩაატარა ი. ბაქრაძემ. მან თარგმნა ნაწყვეტები სატირული პოემიდან „დონ-ჟუანი“ (მნათობი, 1871 წლის აგვისტო; 1872 წლის აგვისტო-სექტემბერი), „ჩაილდ ჰაროლდიდან“ (მნათობი, თებერვალი, 1871, დროება, № 137, 1878, ჟურნ. ივერია, № 3, 1880), და აკაკის მიერ ადრე გადმოქართულებული ლექსი (მნათობი, აგვისტო, 1871). „ჩაილდ ჰაროლდიდან“ თარგმნილია თავისუფლების მოყვარეობისა და პატრიოტიზმის პათოსით გამსჭვალული დამშვიდობება სამშობლოსთან. იგივე მოტივები ჟღერს ლექსებში ციკლიდან „ებრაული მელოდიები“: „შენ გაიარე ქვეყნის გზა ძნელი“ (მნათობი, აპრილი 1871) და „საულის სიმღერა უკანასკნელი ომის წინათ“ (მნათობი, ივნისი, 1871). ინტიმური ლირიკა წარმოდგენილია ლექსებით: „მაშ შენ დაღვრი მდულარე ცრემლს“ (დროება, № 249, 1878), „არც ერთი შენა ამ ქვეყანაში სიტურფ-სინაზით არ შეგედრება“... (იქვე) „ებრაული მელოდია, შენა სტიროდი“ (დროება, № 225, 1878), „როს ჩვენ ერთმანეთს ვეთხოვებოდით“ (დროება, № 215, 1878). ბაირონისეული სევდა და გულისტკივილი ჟღერს ლექსებში: „გოდება იროდისა მარიამზედ“ (იქვე), „ჩამომეხსენი! სევდა-ექვით გული გასივდა“ (ივერია № 16, 1886); „ძილ-გამკრთალთ მზევ“ (იქვე № 46), My soul is dark—ლერმონტოვის თარგმანით (თეატრი, № 41—42, 1886), „განწირულება შემეცვალა კმუნვარებადა“ (კვალი, № 10, 1893), „ღღეს შევსრულდი 36 წლისა“ (მოამბე, № 1, განყ. 1, 1894) უკანასკნელ ლექსს ერთგვის შენიშვნა რომელშიც მოთხრობილია მისი დაწერის პირობები—გადმოცემული გრაფი გამბას მიერ. ბაქრაძისეული თარგმანები ბაირონიდან, კერძოდ „გიაურიდან“ გააკრიტიკა ნიკო ნიკოლაძემ, რომელიც მიუთითებდა, მაგალითად, რუსული სიტყვის „როზგები“ ხმარების უხერხულობაზე ინგლისელი პოეტის ლექსებში. მისი აზრით სჯობს სულ არ გვეკონდეს უცხოური ნაწარმოების თარგმანები ვიდრე მოვაწოდოთ მკითხველს უკმარი ნიმუშები. კრიტიკოსის ეგზომ მკაცრი შეფასება არც თუ ისე სამართლიანია. მართალია, ბაქრაძის თარგმანებში გვხვდება რუსიციზმები, მაგრამ ეს არაა ბირდაპირი თარგმანების საერთო ნაკლია; მართალია, მთარგმნელი მოისუსტებს ვერსიფიკაციაში, მაგრამ ამ ნაკლოვანებათა გვერდით მის თარგმანებს აქვთ უდიდო ღირსებებიც: მათში შემონახულია აზრი და განწყობა, ისინი რიტმული და მუსიკალურია და მოწმობენ მთარგმნელის პოეტურ ალღოსა და ვემოციონებას.

ჩამომეხსენი!... სევდა-ეჭვით გული გასივდა;,
 აწ ვარამი და სიყვარული მქეჯნის და მტანჯავს.
 თუ სული ჩემი უდრტვინველად დღემდის ზიდავდა
 წამების უღელს—ეხლა იგი ველარა ზიდავს.
 ჩამომეხსენი!... რაც ვიტანჯე და რაც ვიშმაგე
 შენის გულისთვის—შენ საკმაო ჯილდო მომაგე.
 აწ ჩემი გრძნობა, ფიქრი, ნატვრა ყველა ესენი
 ამ ლალაღშია: „საყვარელო, ჩამომეხსენი“.

ან და კიდევ:

ძილ-გამკრთალთ მზევ

ძილ-გამკრთალთ მზევ, სევდიანო ვარსკვლავო
 შორით ღრუბლით მარად კმუნვით მბუუტავო!
 თანამგზავრად და გუშაგად სდევ ღამეს,
 ახ ვით ჰგეგხარ განვლილ დღეთა სიამეს.
 ესრედ ჩვენცა წარსული დრო გვინათებს,
 მაგრამ სითბო აღარა აქვს მის სხივებს.
 წარსულისა ვარსკვლავსა ვჭვრეტ ხშირადა,
 ვჭვრეტ, მაგრამ შორს... ბრწყინავს... მაგრამ ცივადა.

არანაკლები გულმოდგინებით, მაგრამ ნაკლები წარმატებით სთარგნი-
 დნენ ბაირონს სხვა მთარგმნელები. უმეტეს შემთხვევაში ისინი მხოლოდ
 გადმოგვცემენ შინაარსს ან საერთო განწყობილებას, და მათი თარგმანები
 უფრო წააგავენ პოეტურ ცდებს გარკვეულ თემაზე, ვიდრე ბაირონის გადმო-
 ქართულების ნიმუშებს.

ასეთია ანტონ ფურცელაძის თარგმანი, რომელმაც აირჩია პოეტის პე-
 სიმისტური განწყობის მაგალითი „აღარ მაქვს ძალა, აღარ მაქვს ღონე“
 (ცისკარი, № 3, 1863); შედარებით სუსტია სხვა თარგმანებიც როგორცაა,
 ორბელიანის „სიბნელე“ (მნათობი, მაისი-ივნისი, 1869), მ. ფაზელის (მამია
 გურიელის) „ებრაული მელოდიები“ (კრებული წ. 5, 1871 წ.) და „შესავალი
 „გიაურისა“ (კრებული წ. 10—12, 1872), სვანის „ბაირონიდამ“ (თეატრი
 № 43, 1886), ნ. ლომოურის „შილიონის პატიმარი“¹ (მნათობი მარტი,
 1872), იორდანე ტუსაძის „მშვიდობით“ (დროება, № 44, 1880) რ. აღის-
 უბნელის (რაჟდენ ჩიკვაიძის) „ჩქარა მგოსანო“ (თეატრი, № 8, 1885), „მო-
 გონება“ (დროების რედაქციაში ხარკოვიდან გამოგზავნილი— № 249, 1884)
 „მიბაძვა პორტულალსკაიასადმი“ (თეატრი № 14, 1885); უკანასკნელი ლექ-

¹ „კრებულის“ ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებში მოთავსებულ რეცენზიაში ლომოურის
 თარგმანი შეფასებულია შემდეგნაირად: „მთარგმნელს რიგიანად სცოდნია ქართული ენა და
 საკმაოთაც ყოფილა გავარჯიშებული ლექსთა თხზვაში. ამ ორი თვისების შემწევობით იმას
 შეუძლია წააკითხოს და გააცნოს ჩვენს მკითხველს საუკეთესო პოემების ეგვრობის ლიტერატუ-
 რისა; ამით ის საკმაო სარგებლობას მოუტანს როგორც სამშობლო მწერლობას, აგრეთვე
 ჩვენს საზოგადოებას“ (№ 8—9, 1872).

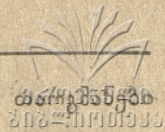

სის სათაური მთარგმნელის მიერ გაგებულია მცდარად—შესაბამისად „რუსული ნიმუშისა, რომელშიც ნათქვამია „подражание португальскому“. 1886 წლის № 30-ში „თეტრში“ დაბეჭდილია ი. რევიშვილის თარგმანი „დაბრუნდა შინ მეწისქვილე“ რომელიც დოც. გ. გაჩეჩილაძის ცნობით ბაირონისადმი შეცდომით მიწერილ შოტლანდიურ ხალხურ ბალადას წარმოადგენს.

ინგლისელი ბარდის თაყვანისცემლები კმაყოფილდებოდნენ მისი ქმნილებების თარგმანით. ქართულ პერიოდიკაში ჩვენ ვერ ვიპოვეთ ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები, რომლებშიც მოცემული იყოს ბაირონის შემოქმედების ან ცალკეული ნაწარმოებების ანალიზი. არ შეგვხვედრია ბიოგრაფიული ცნობებიც, თუ არ ჩავთვლით ცალკეულ მოკლე შენიშვნებს, როგორიცაა მაგ. მითითება რომ ბაირონი „უდიდესი პოეტების გუნდს ეკუთვნის...“, რომ ის იყო „მგოსანი დაჩაგრულთა და შეწუხებულთა... პოეტური ნიქით პირველი ინგლისურს პოეზიაში“ (საქ. კალენდარი, 1892). ბაირონის შემოქმედების ანალიზის ცდას წარმოადგენს ი. ბაქრაძის შენიშვნები და კომენტარები, რომლებიც ერთვის „ჩაილდ-ჰაროლდის“ I გალობის თარგმნას (ჟ. ივერია № 3, 1880). ნაკადული მოზარდთათვის მოგვითხრობს ზედმიწევნით გულუბრიყვლო ამბავს „ერთი შემთხვევა ლორდ ბაირონის ცხოვრებიდან“, რომელსაც ახასიათებს იმდროინდელი საბავშვო ლიტერატურისათვის ჩვეული სანტიმენტალური ელფერი. აქ მოყოლილია თუ როგორ „დაუთმო ბაირონმა მის მიერ დაწერილი ლექსი თავის მეგობარ რობერტ პინს, რათა ამ უკანასკნელს მიეღო ნანატრი ჯილდო. მაგრამ ასეთი კეთილშობილური საქციელი შესატყვის რეაქციას იწვევს რობერტში და მკითხველების სამოძღვრად ის საჯაროდ აღიარებს ყველაფერს და გადასცემს ბაირონს დამსახურებულ ჯილდოს. მთხრობელმა დაავგირგვინა იდილია პოეტის დედის უზომოდ იდეალიზირებული პორტრეტით (№ 9, 1905).

ქართველმა მთარგმნელებმა გააცნეს მკითხველებს სხვა ინლისური და ინგლისურ ენაზე მწერალი პოეტების ნაწარმოებები და ხალხური პოეზიაც. ხარისხობრივად მათი თარგმანები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ მათ აერთიანებთ საერთო პრინციპი (პროგრესული მწერლების ნაწარმოებების შერჩევა) და საერთო დამსახურება (მათი საქმიანობის საკმაოდ ვრცელი დიაპაზონი, სხვადასხვა ეპოქის და ლიტერატურული მიმდინარეობის ქმნილებებით დაინტერესება).

3-მ (ილია ჭყონიამ) თარგმნა ორიგინალის საზომში ხალხური ბალადა „დედოფლის აღსარება“ (დროება № 55, 1883). ვ. ა. ავაკოვს ეკუთვნის შედარებით სუსტი თარგმანი ინგლისის პირველი რევოლუციის მგოსნის ჯონ მილტონის პოემის „დაკარგული სამოთხე“ (ქვესათაურით—„პირველი ცოლ-ქმარის ცხოვრება სამოთხეში“, თბ. 1904). რევოლუციური რომანტიკოსის პერსი ბიში შელის ლირიკას სთარგმნიდნენ ნარკანი (ნიკოლოზ კურდღელაშვილი)—„მოგონება“ (კვალი № 7, 1896) და ლუტუ მეგრელი—„სიყვარულის ფილოსოფია“ (კვალი № 8, 1897). კვალის რედაქციის ცნობით 1898 წ. უნდა დაბეჭდილიყო ამ უკანასკნელის კიდევ რამდენიმე თარგმანი, რედაქციის თანამშრომლებს დაევაღათ კიდევაც შეერჩიათ „ლუტუს სქელტანიანი ხელთნაწერი რვეული-

დან* რამდენიმე თარგმანი შელიდან, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს არ იქნა გამოქვეყნებული.

გ. ქალაქიდან თარგმნა დიდი შოტლანდიელი პოეტის რობერტ ბერნის ლექსი „არავის“ (დროება № 5, 1870), ი. ჭავჭავაძემ და ი. ბაქრაძემ — პროგრესული რომანტიკოსის, ირლანდიის უდიდესი პოეტის თ. მურის ლექსები „ირლანდიისადმი“ (კრებული № 7, 1872) და „როს შენ სტირი, იტანჯები“... (დროება № 134, 1882) და ისტორიული რომანის ჟანრის შემქმნელის, XIX ს. სოციალური რომანისტების წინამორბედის, მრავალი მოთხრობებისა და ლექსების ავტორის ვალტერ სკოტის ნაწარმოები „საც ტირიფს და თხილს ტოტნი ვადუბავს“... (ივერია № 4, 1886). ბაქრაძისეული თარგმნების რიცხვს ავსებს „გოდება ირლანდიიდან გამოსულია“ (მნათობი მარტი 1871) და „სულთანის მხილება დედისგან“ (თეატრი № 43—44, 1889). გარდა ამისა ცისკარის 12 ნომერში — (1886) მოთავსებულია ი. კერესელიძის თარგმანი „ვირგინია. რომის ძველი დროების სიმღერა“. რომელიც არაერთხელ იბეჭდებოდა მომდევნო წლებშიც. „ვირგინია“ ეკუთვნის ცნობილი ისტორიკოსისა და პუბლიცისტის მაკოლეს კალამს. მას არც მაღალი იდეურობა და არც განსაკუთრებული მხატვრული ღირსებები ახასიათებს და მისი თარგმანი ზემოხსენებული პრინციპის დარღვევის ერთ-ერთი მაგალითთაგანია.

თარგმანები შექსპირიდან, ვასაგეში მიზეზების გამო, არცთუ ისე ბევრია, თუ მხედველობაში მივიღებთ ქართულ თეატრებში შექსპირის დადგმათა ძველ ტრადიციებს და მწერლების, კრიტიკოსების, ჟურნალისტების და მკითხველთა ფართო წრეების დიდ ინტერესს ინგლისელი დრამატურგისადმი. შექსპირის თარგმანთა შედარებითი მცირერიცხოვანების ერთ მიზეზად ჩაითვლება ინგლისური ორიგინალის სტილისტური, იდიომატური და ენობრივი ხასიათის სიძნელე, მისი შემოქმედებითი მანერის სირთულე, დახვეწილი ფსიქოლოგიური განზოგადობა, ხასიათების ხატვის სიღრმე, რაც მთარგმნელისაგან მოითხოვს დიდ ოსტატობას და გამოცდილებას, ასეთი სიძნელების დაძლევა შესძლეს მხოლოდ ი. ჭავჭავაძემ და ი. მაჩაბელმა. ამ უკანასკნელის ნათარგმნი მთავარი მიზეზი იყო იმისა, რომ დანარჩენი მთარგმნელები შემოქმედების ამ სფეროს გაურბოდნენ. მაჩაბლის თარგმნებზე, რომლებიც მთარგმნელობითი საქმიანობის მწვერვალს წარმოადგენდნენ არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მთელს მსოფლიოში, ჩვენ არ შევჩერდებით. მათ შესახებ იმდენია თქმული და დაწერილი, ისინი იმდენად ფართოდ არის ცნობილი, რომ მათი ჩამოთვლაც კი მკითხველს ზედმეტად მოეჩვენება.

შექსპირის თარგმნის სხვა ცდათა შორის პირველია დიმიტრი ყიფიანის პროზაული თარგმანი „რომეო და ჯულიეტა“ („ცისკარი“ № 5—6, 1859), შესრულებული — „ფრანციკულითგან“ ბენეამენ ლაროშის თარგმანის მიხედვით¹. მის მიერვე „ნამდვილიდან“ გადმოთარგმნილი „ვენეციელი ვაჭარი“

¹ თეატრალური ინსტიტუტის არქივის მასალებიდან ჩანს, რომ ეს პიესა უთარგმნია შ. დადიანსაც (იდგებოდა ქუთაისის თეატრში).

(მნათობი, მარტი, აპრილი—მაისი 1872) იდგმებოდა ქართულ „შავლოხას“ ან „ურია შველოხას“ სახელწოდებით.

„დიმიტრი ყიფიანი—წერდა კრებული—დიდი ხნიდგან განთქმულია ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც სამაგალითო ენით მწერალი და დახელოვნებული მთარგმნელი შექსპირისა“ № 8—9, 1872). კრიტიკა სრულიად სამართლიანად მიიჩნედა ამ თარგმანებს კარგი, კეთილსინდისიერი მუშაობის მისაბამ ნიმუშად. დ. ყიფიანის „შავლოხა“ და „რომეო და ჯულიეტა“ უდაოდ კეთილსინდისიერად შესრულებული თარგმანებია და საკმაოდ მაღალ დონეზე დგანან, მათ ვერ შეედრებათ დანარჩენი ქვემოთ ჩამოთვლილი ნაშრომები. მაგრამ უდაოა ისიც, რომ ისინი „ნამდვილიდან“ არ არიან გადმოქართულებული, ყიფიანი რუსული ან, შესაძლებელია, ფრანგული თარგმანებით სარგებლობდა. ამგვარად, მთარგმნელის შემოქმედებითი ნაყოფის დადებითად შემფასებელი კრიტიკოსი, რომელიც ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მთარგმნელობითი წარმატების აუცილებელ პირობად უშუალოდ ორიგინალიდან პირდაპირი თარგმანი უნდა ჩაითვალოსო, დ. ყიფიანის თარგმნებს, როგორც მისი დებულების დამამტკიცებელ ნიმუშებს, დაუმსახურებელ შეფასებას აძლევს. ყიფიანის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე „ორი ვერონელი აზნაურის“ თარგმანიც (ცისკარი, 1867), თეთრი ლექსით, სპეციალურად თეატრისათვის შესრულებული.

„ჰამლეტი“ პირველად სთარგმნა ლავრენტი არდაზიანი (ცისკარი, № 5—8, 1858). ეს თარგმანი წარმოადგენს პიესის შინაარსის შემოკლებულ და გამარტივებულ გადმოცემას პროზაში. მთარგმნელის მითითება, რომ ინგლისურ ყაიდაზე უნდა იწერებოდეს „ჰამლეტი“ და არა „გამლეტი“, თითქოს უნდა მოწმობდეს მის ორიგინალთან ნაცნობობას, მაგრამ იგი იქვე ლალატობს ამ პრინციპს და ხმარობს „გორაციოს“ რუსული ნიმუშის შესაბამისად. თარგმანის წყაროზე მიუთითებს თუნდაც მოქმედი პირების ჩამოთვლა: კოროლი, გამოჩენილი ჩინოვნიკი, აფიცრები კოროლის ღვარდიისა და სხვა.

შექსპირის შემოქმედებით გატაცების ნაყოფს წარმოადგენს გიმნაზიის V კლასის მოწაფის მ. ფაფლენიშვილის თარგმანი. ცისკარის რედაქციის ცნობით „ამ დღეებში მივიღეთ ჩინებული თხზულება განთქმულის მთელს ევროპაში მწერლისა ვილლიამ შექსპირის „ჰამლეტი, დანიის პრინცი“, რომელსაცა ვამზადებთ დასაბეჭდათ. ეს არის სასიამოვნო, რომ უსაკონი ყრმანიც კი ცდილობენ დაცემულის ქართულის ლიტერატურის აღდგინებას“ (ცისკარი № 4, 1857).

„ჰამლეტი“ პირველად დაიდგა საქართველოში ანტონ ფურცელაძის პროზაული თარგმანით, რომელიც შესრულებული იყო სპეციალურად ქართული თეატრალური დასისათვის და არ დაბეჭდილა. დროების მე-4 და მე-5 ნომრებში (1883) მოთავსებული იყო ა. ნანეიშვილის რეცენზია, რომელშიც ჩამოთვლილი იყო მთარგმნელის შეცდომები, შემოკლებანი და შინაარსობრივი არასიზუსტეები. დროების რედაქციის ცნობით (1885) ეს შეცდომები გამოსწორებულ იქნა, თუმცა გარუსებული „კოროლი მერზავეცი“ და გავულგარებული „ჰამლეტჯანი“ მას მაინც შერჩენია (გ. გერსამია „შექსპირი ქართულ

სცენაზე“). „ლიტერატურული ნარკვევების“ ავტორის, პოეტი ი. ჯანაშიას ცნობით, „ჰამლეტი“ უთარგმნია ლექსად ნ. დადიანსაც, რომლის დაუსრულებელი თარგმანი მწერალთა მუზეუმში ინახება.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა ითარგმნა „იულიოს ცეზარი“ (შ. ყიფიანი, ცისკარი № 1—2, 1867), „ჭირვეული ცოლის მორჯულება“ (შ. დადიანი, კვალი № 34, 1895), „ვინძორის ცელქი ქალები“ (მარიამ ორბელიანი), „დიდი ამბავი ტყუილუბრალოდ“ და „მეთორმეტე ღამე ანუ რაც გნებავთ“ (ნიკო დადიანი), „ტყუილუბრალოდ ვაივაგლახი“ (დავით ყიფიანი), „მეფე ლირი“ და ტიმოთე ათინელი“ (მთარგმნელები უცნობია).

სპეციალურად სცენისათვის განკუთვნილ „მუშა“ თარგმნების მაგალითს წარმოადგენენ ვ. გუნიას თარგმანები „მაკბეტი“ და „ოტელო“ (ორივე დაუმთავრებელი დარჩა) და კოტე მესხის თარგმანი „ჭირვეული ცოლის მორჯულება“. „მუშა“ თარგმანების ავტორები ზოგჯერ თავისუფლად ეპყრობოდნენ ორიგინალს, შეჰქონდათ მასში კორექტივები მსახიობების შესაძლებლობათა და მაყურებელთა გემოვნების შესაბამისად.

შექსპირის ნიჭის ზოგიერთმა თაყვანისმცემელმა სხვა გზა აირჩია. მათ იწყეს მისი დრამების თავისუფლად თარგმნა პროზით ანდა მოთხრობად გადმოკეთება. ასე იქცეოდა, მაგალითად, პედაგოგი სამსონ ყიფიანი, რომელმაც გადმოაკეთა „ოტელო“ (დრ. № 252, 255, 257, 1884), „ჰამლეტი“, „ოტელო“, „მეფე ციმბელინი“ (თბ. 1891, მეორე გამოცემა, ქუთაისი 1918). პროზაული თარგმანი „ვენეციელი ვაჭარი“ ბავშვებისათვის მოთხრობად გადმოკეთებული, ეკუთვნის აგრეთვე თ. კანდელაკის კალამს („ნაკადული“ მოზარდთათვის № 6, 1906).

შექსპირის ლირიკა წარმოდგენილია ა. შანშიაშვილის და ქნარის (ი. გვანცალაძის) თარგმნებით. ცნობილი 66 სონეტი თარგმნა ქუჯიმ (შ. დადიანი, მწყემსი № 2, 1897).

ლიტერატურულმა კრიტიკამ ძირითადად რეცენზიები უძღვნა შექსპირის მორიგ თეატრალურ დადგმებს. ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი რეცენზია ეკუთვნის დ. თ.—ს (ალბად ღომენტი თომაშვილის) კალამს. იგი მოგვითხრობს სოფელ ბანძაში ადგილობრივი არისტოკრატიის ძალებით „ვენეციელი ვაჭრის“ წარმოდგენის ამბავს. დადგმასაც და მსახიობთა თამაშს რეცენზენტი აფასებს დადებითად („დროება“ № 16, 1873).

1878 წელს „დროებაში“ (№ 70) მოთავსებული რეცენზია ს. მ.—ს (სერგი მესხის) ხელის მოწერით ანალიზებს იმავე პიესის წარმოდგენას ქართულ თეატრში. კრიტიკოსის ცნობით სპექტაკლმა ჩაიარა კარგად. მაყურებელმა იგი მიიღო გულთბილად. მაგრამ თვით კრიტიკოსი გამოთქვამს შენიშვნებს აქტიორებისა და დადგმის მისამართით. ჩვენ ვიგებთ, რომ „შეელოხი“ კ. ყიფიანის შესრულებით, ზედმეტად ემსგავსებოდა ქუთაისელ ურიას, რომ ნ. ავალიშვილს (ლანსლო) „ჰავლაბრის პატარძალივით თვალები ვერ აუხელია, სულ ძირს იყურებოდა“, ხოლო თ. მაჩაბელს (მოროკელი პრინცი) „ჰგონია, რომ აქტიორის თამაში მარტო ხმა-მალალ ყვირილში და უშნოთ ხელების აქეთ-იქეთ ქნევაში მდგომარეობს“.

კრიტიკოსის აზრით „ვენეციელი ვაჭარი“ ერთი უზადრუკთაგანია. პიესის აზრის შექსპირისა... აქ ყველაფერი მოთამაშებების ხელოვნებაზე არის დაშორებული: კარგად წარმოადგენს—პიესამ მოახდინა შთაბეჭდილება, ცუდად—პიესამ ჩაიარა უმნიშვნელოდ, ძილი მოგვარა მაყურებლებს. ერთის სიტყვით, ეს ძნელად სათამაშებელი პიესა არის, განსაკუთრებით თუ ჩვენ სცენის შექმნას მივიღებთ მხედველობაში; დახელოვნებული მოთამაშეები თითო-ორ-ო-ლა გვყავს... მაგრამ საკმე მხოლოდ ამაში როდია. კარგი გამგონობა ვერ დაამტკიცა თეატრში მყოფმა საზოგადოებამაც; ზოგან ისეთს დროს ხარხარებდნენ, როდესაც ტანში ყრუანტელს უნდა გაეგლო და თმა უნდა აბუჩოდა კაცს და ხან ისეთს დროს დაეღოთ პირი, როდესაც ხარხარი და სიცილი შეიძლებოდა“.

დაბოლოს, ავტორი ამტკიცებს, რომ აქტიორებიცა და მაყურებელიც ჯერ კიდევ არ გაზრდილან შექსპირის დონემდე და რომ პიესის არჩევისას აუცილებლად უნდა გაითვალისწინონ თეატრის, მსახიობებისა და მაყურებლის შესაძლებლობანი.

ანალოგიურია აზრი ანონიმური რეცენზიის (გაზ. „ივერია“, № 14, 1878) ავტორის, რომელმაც გააჩნია „ვენეციელი ვაჭრის“ დადგმა საზაფხულო თეატრში ქართული სცენის მოყვარეთა მიერ. კრიტიკოსი ვაოცებას გამოსთქვამს პიესის არჩევანის გამო, რადგანაც „უგ ტრაგედია სცენისათვის ისე მოსახერხებელი არ არის, როგორც საჭიროა. ამიტომაც მაგ ტრაგედიას ძალიან იშვიათად ნახავთ სცენაზე არამც თუ რუსეთში, არამედ სხვაგანაც და თუ ნახავთ ან ცალკე ამოდებულს სცენას, ანუ შემოკლებულს და სცენისათვის გადაკეთებულს“. თითქმის ანალოგიურია ამ ორი კრიტიკოსის მიერ მოცემული მსახიობთა შეფასებაც.

„კ. ყიფიანმა,—განაგრძობს გაზ. „ივერიას“ კორესპონდენტი,—წარმოადგინა შევლოხა ისე, თითქოს სავოდევილო ურია არისო და არა ის კაცი, რომელსაც ამოქმედებს რწმენა, დაუძინებელი მძულფარება ქრისტიანების მიმართ და შურისძიება... პორცია (ელ. ყიფიანისა) ძალზე არაბუნებრივია. მის მოთქმას უფრო ქადაგობის სახე ედვა... ამის გამო ერთი გულით ამოთქმული სიტყვა ვერ გავიგონეთ პორციასაგან... განა კი ცოტა გულით სათქმელი სიტყვა აქვს პორციას!“.

ლელო (ი. მეუნარგია), რომელმაც 1882 წლის № 2 „დროებაში“ მოათავსა სტატია, არჩევს იმავე პიესის დადგმას კ. ყიფიანის საბენეფისოდ. აქ იგი მსახიობთა თამაშის გარდა იძლევა თვით პიესის მოკლე, მაგრამ ღრმა შეფასებას. „საშინელი დრამა—ამბობს იგი,—სადაც ამდენი მოქმედი პირია, რომელშიც იმდენი ვნებაა გამოხატული შექსპირის მიუწვდომელი გონებისაგან... ისეთი დიდი ქმნილება არის, როგორც ოტელო, ლირი, კორიოლანი“. ავტორის აზრით შაილოკის სახე ბევრად რთულია, ვიდრე ესმით იგი. ეს არის დაჩაგრული, ტანჯული, ტრაგიკული ადამიანი; ტრაგიკული იმიტომ, რომ იგი მკვეთრად განიცდის თავის ხვედრს, ფლობს გრძნობებს, გულს, გონებას. სუსტი, უძლური, დაშინებული, იგი გამარჯვების ჟამს იშლება წელში, ამაყად ესვრის გამოწვევას სძულველ ქრისტიანობას, ზეიმობს შურის ძიებას.

„შეიძლება კიდევ დავასახელოთ ანონიმური რეცენზია ისევე „ვენიციელის ვაკრის“ დადგმის გარშემო (დასტამბული 1884 წლის № 237 „დროებაში“), რომელშიც ავტორი იფარგლება აქტიორულად შესრულების შეფასებით; და აგრეთვე რეცენზია, დაბეჭდილი „კვალში“ (№ 44, 1901), „ძე“-ს ხელმოწერით, რომელიც კმაყოფილდება აბსტრაქტული მსჯელობით: „ეს კლასიკური ნაწარმოები მეტად საინტერესო არის... აქ ნათლად ვხედავთ, თუ როგორ აუქმებს ცხოვრება მოძველებულ კანონს... კანონი ცხოვრებას ჩამორჩენია. ადამიანის გრძნობას გაუსწრია მისთვის და ამიტომ იბადება ბრძოლა კანონს და გრძნობას შორის. რასაკვირველია, დაძველებული, ცხოვრების შეუფერებელი კანონი ირღვევა“.

მეტად საოცარია ის, რომ კრიტიკოსები თითქმის არ გამოეხმაურნენ „მეფე ლირის“ დადგმას. პიესის პირველ წარმოდგენასთან დაკავშირებით, გაზეთი დროება № 33 (1883) წერდა: „ვნახოთ, ხომ არ გაკადნიერდა ჩვენი ნიჭიერი არტიტი კ. ყიფიანი, რომ ესეთი პიესა აარჩია საბენეფისოდ და ესეთ ძნელ როლსაც, როგორც ლირისაა, მოჰკიდა ხელი“. მომდევნო 34 ნომერში „ლირის“ პირველი დადგმის განცხადებას არავითარი კომენტარი არ ერთვის, გარდა იმაზე მითითებისა, რომ კ. ყიფიანი ყოველთვის ცნობილ პიესებს ირჩევს. წარმოდგენის შემდეგ დაბეჭდილ რეცენზიაში მოცემულია მხოლოდ მსახიობთა შესრულების მეტად უარყოფითი შეფასება, თვით პიესის ანალიზის გარეშე. დაახლოებით იგივე ასპექტში იხილავს პირველ წარმოდგენას გაზეთი შრომაც (№ 5, № 8, 1883). ყიფიანის საბენეფისოდ შემდგომი წარმოდგენის გამო დაწერილი რეცენზია ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ ბენეფიციანტის თამაშზე. „ამ მეფის ცხოვრების კონტრასტი, მისი უკიდურეს წერტილამდე მიყვანილი სულის ბრძოლა მიიმე რამ განსახორციელებელია სცენაზე... უნდა ვთქვა, რომ არც ერთ როლში კ. ყიფიანი არ ყოფილა ასე ნამდვილი ილუზიის გამომწვევი, როგორც 7 იანვარს იყო. შესანიშნავია თანდათანობითი გაძლიერება სულის-კვეთებისა და შინაგანი ბრძოლის გამოთქმა“.

განცხადება ქუთაისის დრამატიულ თეატრში „მეფე ლირის“ დადგმასთან დაკავშირებით იფარგლება ქათინაურებით რეპერტუარის შემდგენელთა მიმართ („კვალ“, № 44, 1899), ხოლო 1887 წლის 21 მარტს ვ. გუნიას მიერ მოწყობილმა ლიტერატურულმა საღამომ, რომელზედაც წაიკითხეს ნაწყვეტები „მეფე ლირიდან“, პრესაში ვერა ჰპოვა რაიმე გამოხმაურება.

იგივე ბედი ეწვია „ოტელოს“, რომლის დადგმაც არ გადაქცეულა მსჯელობის საგნად ქართულ პრესაში. ამის გამო „დროებაში“ (№ 252, 255-7, 1884) დაიბეჭდა სამსონ ყიფიანის ერთად-ერთი რეცენზია. მასში მოცემულია პიესის შინაარსის დაწვრილებითი თხრობა, აგრეთვე ოტელოს სახის მოკლე, მაგრამ უაღრესად ზუსტი ანალიზი. ავტორის აზრით, მთავარი პერსონაჟი არის არა უბრალოდ ექვიანი პიროვნება, არამედ მიმდობელი და ჰუმანური ადამიანი; ხოლო თვით პიესა არის არა ექვიანობის ტრაგედია, არამედ გაცრუებული ნდობის ტრაგედია. ჩვენის აზრით, ეს მოკლე გარჩევა უფრო მეტად ფასეულია, ვიდრე სხვა ზოგი დიდი „გამოკვლევა“, რადგანაც იმ წლებში

ცოტა ვინმე თუ იძლეოდა პიესის ასეთ მართებულ განსჯას. ცნობილი კრიტიკოსი ბელინსკი „ოტელოს“ მიიჩნევდა მხოლოდ ეჭვიანობის ტრაგედიად.

რაც შეეხება „ჰამლეტის“ დადგმას, მის შესახებ ერთ-ერთი ანონიმურ წერილში ნათქვამია: „ჰამლეტი ძალიან ძნელი გასაგები და წარმოსადგენია. ამისათვის საჭიროა განსაკუთრებული არტისტები და აგრეთვე განსაკუთრებული საზოგადოება. პიესის თითოეული ფრაზა ღრმა აზროვანია და ამის გაგება ყოველ კაცს არ ეხერხება („კვალი“ № 50, 1899).

იმავე აზრს იზიარებს აგრეთვე პ. ყიფიანი პარიზიდან მოწოდებულ სტატიაში „ჰამლეტი საფრანგეთის თეატრში“ („თეატრი“, № 42, 1886). ავტორის თქმით საფრანგეთში შექსპირს იშვიათად დგამენ და ცუდად; კარგი სპექტაკლის დადგმა თვით სარა ბერნარმაც კი ვერ შესძლო. ხალხი შექსპირის სპექტაკლების „საერთგვაროს და გაჭიანურებას უჩივის“, აქტიორები ვერა სძლევენ როლებს. ერთადერთი გამონაკლისია სარა ბერნარის მიერ ოფელიისა და მუნეტ-სულის მიერ ჰამლეტის როლის შესრულება.

მაგრამ ზემოთ ხსენებულმა სიძნელებმა ხელი ვერ შეუშალეს თეატრებსა და აქტიორებს ხშირად და სისტემატურად დაედგათ პიესა მთლიანად, ცალკეული სცენები, ეპიზოდები ნაწყვეტები. მეტიც: მსახიობთა მთელმა რიგმა შესძლო შეექმნათ შექსპირის გმირთა ღრმა სახეები (ლადო მესხიშვილი, ალექსი მესხიშვილი, უშანგი ჩხეიძე, საფაროვა-აბაშიძე და სხვ.). მით უფრო საწყენია, რომ კრიტიკოსებმა ამ მიღწევებს მდუმარებით უპასუხეს, ან იძლეოდნენ აქტიორული თამაშის მეტად შეზღუდულ გარჩევას („შესანიშნავი“, „კარგი“, „ძალიან ცუდი“, „ცუდი“ და ა. შ.) ისინი არა ცდილან მოეცათ სახეთა, მით უმეტეს მთელი პიესის ანალიზი. ეს ნაკლი არაერთხელ გამხდარა მსჯელობის საგნად. „ქირვეული ცოლის მორჯულების“ რეცენზიის ავტორი მაზა: კვალი („კვალი“, № 53, 1895) მოითხოვს შექსპირის მეცნიერულ შესწავლას. სამაგალითოდ იგი მიუთითებს გერმანელ აქტიორებზე რომლებიც სერიოზულად შეისწავლიან შექსპირის შემოქმედებას და კრიტიკულ ლიტერატურას, ვიდრე შეუდგებოდნენ როლების მოაზადებას. ამასთანავე რეცენზენტი ამტკიცებს, რომ არაპირდაპირი თარგმანი იგივე შედეგს იძლევა, რაც ადამიანის სახის ჩვენება სილუეტით.

1895 წლის „კვალის“ 53 ნომერში მოთავსებულა იმავე მაზაკვალის რეცენზია კოტე მესხის თარგმნაზე „ქირვეული ცოლის მორჯულება“. კრიტიკოსი უარყოფითად აფასებს თარგმნას ენას, შინაარსის გაგებას, სათაურს. „ქირვეული“, — წერს იგი, — ნიშნავს უზნეოს, გულცივს და უხასიათოს, ანჩხლი კი შეიძლება გულკეთილიც იყოს, როგორც იყო სწორედ კატარინა“. მისი აზრით აჯობებდა სათაურად ყოფილიყო: „ანჩხლი დედაკაცის დამორჩილება“. „მესხის თარგმანში, — განაგრძობს წერილის ავტორი, — ღრმად ნაგრძნობი და ცხოვრების მორევიდან ამოღებული მარგალიტი სურათი კი არა, არამედ რაღაც ველური ცხოველის მოთვინიერებაა“, რაც აიხსნება, ალბათ, იმით, რომ მესხი წერდა როგორც აქტიორი თავისი მაყურებლებისათვის, ხოლო მაყუ-

რებელი კი მიჩვეულია, რომ კომედია კლოუნადად მიიჩნიოს (ქართული ენციკლოპედია № 53, 1895).

იმ ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიათა რიცხვს, რომლებსაც არა აქვთ კალენდარული ხასიათი, ე. ი. არ არიან მორიგ დადგმებთან დაკავშირებული, ეკუთვნის ნიკოლოზ არლუთაშვილი-მხარგრძელის მიერ ოდესიდან გამოგზავნილი სტატიები—საერთო სათაურით „უილიამ შექსპირი“. სტატიებში განხილულია „რომეო და ჯულიეტა“, „მაკბეტი“, „ოტელო“, „ვენეციელი ვაჭარი“, „ჰამლეტი“ და სხვ... ამ სტატიათაგან პირველი (დაიბეჭდა „ცისკარში“ № 1, 1865) შეიცავს შექსპირის ბიოგრაფიას და „მეფე ლირის“ საკმაოდ სერიოზულ განხილვას. ავტორი ლაპარაკობს ლირის სახის სირთულეზე, წრის ცუდ გავლენაზე, მისი ხასიათის ბუნებრივ თვისებათა აღძვრასა და განწმენდაზე და სხვა...

ფელეტონში „უცხოთა შორის“ („ივერია“, № 53, 1886), რომელსაც მიმოხილვითი ხასიათი აქვს, ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ ეპყრობოდნენ შექსპირს ფრანგები, კერძოდ ვოლტერი. გაკრიტიკებულია დუისის თარმანები, შეფასებულია პარიზში „ჰამლეტის“ დადგმა. ავტორის აზრით, სერიოზული შექსპიროლოგიური მუშაობა სწარმოებს მხოლოდ გერმანიაში, სადაც ორგანიზებულია „შექსპირის საზოგადოება“, სადაც კარგად ასრულებენ თარგმანებს და იწერება სერიოზული კრიტიკული სტატიები. აქვე ავტორი ეხება შექსპირის ავტორობის საკითხს; ხოლო „კაპასის მორჯულებას“ იხსენიებს უგემურ ფარსად. შექსპირის ავტორობაზე სრულიად მიუყვარდობლად მსჯელობს დონ-იაგო ფელეტონში „უცხოთა შორის“ № 11 და 54, 1887). მისი სტატიის ქვესათაურებია: „იყო ქვეყანაზე შექსპირი?“ „ვინ არის „ჰამლეტის“ ავტორი?“ „კიდევ შექსპირზე“. „ახლა სამი შექსპირი“. „შექსპირი—ბეკონი“, „შექსპირი არტისტი“, „მართალი შექსპირი“ და სხვ...

კრიტიკული წერილების უმეტესობა, მათი სიმოკლისა და ნაწყვეტობის მიუხედავად, ავტორების ნაკითხობას და შექსპირის შემოქმედებისა და მისი თავისებურების კარგ ცოდნას მოწმობს. ასეთია ა. ნანეიშვილის შეფასებაც: „შექსპირს შეჰყავხარ კაცის გულის სიღრმეში და ის გინათებს იმ უფსკრულს და ბნელეთს, რომელსაც კაცის სულს ეძახიან... შექსპირის მნიშვნელობა უფრო და უფრო მატულობს, ის მუდმივ თანამედროვე მწერალია“ (დროება № 45, 1883).

ანალოგიურ შეფასებას და ამავე დროს ჰამლეტის სახის ღრმა და სწორ ახსნას იძლევა ი. კავთელიც („თეატრი“ № 19, 1885).

ამავე ხანებში იბეჭდება კრიტიკა, გადმოთარგმნილი უცხოური ენებიდან; აქაც მასალის შერჩევა ამტიკებს ქართული მკითხველის მომზადების საკმაოდ მაღალ დონეს; 1902 და 1903 წლების „მოამბის“ რვა ნომერში დაიბეჭდა გერვინიუსის გამოკვლევა, რომელშიც მოცემულია დაწვრილებითი ანალიზი „ჰამლეტისა“, „მეფე ლირისა“, „მაკბეტისა“, „ოტელოს“, „რიჩარდ III“ და სხვა... 1893 წელს „კვალში“ (№ 36) გადმოიბეჭდა სტატია რუსული „უწყებებიდან“ (№ 168), რომელშიაც სხვათა შორის გადმოცემულია შექსპირის ბიოგრაფიის ზოგიერთი შეუმოწმებელი და დაუსაბუთებელი მომენტი;

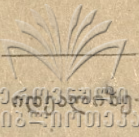
დახასიათებულა მისი დამოკიდებულება ლორდ საუთემბტონსა და ინგლისა
ზედ დედოფალთან; მისი მდგომარეობა სასახლეში და პოპულარობა ფარ-
თო მასებში. სტატის ავტორი რუსულ წყაროს ავსებს საკუთარი შეფასებე-
ბით, რომელთა თანახმად: „მახედ უღრმესად კაცის გულში სხვა არავის
ჩაუხედავს დედა-მიწის ზურგზე... დღეს მისი თხზულება შეადგენს მთელის
განათლებულის ქვეყნის სიბრძნის წყაროსა“ (ს. დოლიძე).

როგორც ვხედავთ, სტატებს შექსპირზე მათი მცირერიცხოვანების, სი-
მოკლის და, ზოგჯერ, ზერელობასთან ერთად ახასიათებთ უდაო ღირსებაც.
მათში გამოთქმული აზრები უმეტეს შემთხვევაში მოწმობენ შექსპირის შემო-
ქმედების სწორ გაგებას, რომელიც ცოტათი, ან სრულიად არ განსხვავდება
შექსპირის თანამედროვე ინტერპრეტაციიდან. მათი ავტორები იჩენენ სერიო-
ზულ ცოდნას და კეთილსინდისიერებას. უკანასკნელი თვისებები არ ახასია-
თებს ერთ პარადოქსალურ მოთხრობას, მის შინაარსს, რომელიც ვითომდა
შექსპირის ცხოვრებიდანაა აღებული, ზღაპრული ელფერი დაჰკრავს არა
მარტო იმიტომ, რომ ბავშვებისათვისაა განკუთვნილი, არამედ იმიტომაც,
რომ ის ძირითადადში ავტორის ფანტაზიის ნაყოფს წარმოადგენს. ავტორის ამ
ნაწარმს მივყევართ იმ დასკვნამდე, რომ მას არ გააჩნია არც გემოვნება, არც
ცოდნა და არც ზომიერების გრძობა. მოთხრობაში აღწერილია შექსპირების
ოჯახური ყოფა, პატარა უილიამის დამოკიდებულება მის მომავალ მეუღლე
ჯენისადმი, შექსპირის სიზმრები, მის მიერ გამოგონილი სასიყვარულო ამბები,
მოგზაურობა დღესასწაულზე კენილგორთში და სხვა. ამ ნაწარმოების ავტო-
რის ვინაობა უცნობია, მთარგმნელი კი გ. დიდებულიძეა (ცისკარი № 2—
3, 1862).

ზემოთ ჩამოთვლილი ნიმუშები სრულიადაც არ ამოწურავენ ინგლისური
ლიტერატურიდან თარგმნილი ძეგლების ნაირობას.

1884 წელს გამოვიდა „საუკეთესო საყმაწვილო წიგნი“ დანიელ დეფოს
„რობინზონ კრუზო“, თარგმნილი რუსულიდან, გადაკეთებული და შეკვეცილი
ანასტასია თუმანიშვილის მიერ. ეს წიგნი რამდენიმეჯერ გამოვიდა. კიდევ
უფრო აღრიზნული თარგმანი ეკუთვნის დ. ხიმშიაშვილს („ცისკარი“, № 7—
8, 1860). მარ. ჯაჯანიშვილის თარგმანის გამოცემაზე ცნობა იყო ჟურნალ
„ივერიაში“ № 3, 1884), მაგრამ ეს წიგნი გამოვიდა მხოლოდ 1886 წელს
შემოკლებულის სახით. გამოჩენილი ინგლისელი მწერალის და პუბლიცისტის
ჯ. სეიფტის „უკვდავი და ცნობილი ნაწარმოები „გულივერის მოგზაურობა“
იბეჭდებოდა „კრებულის“ პირველ ნომრებში (№ 1—5 1871 და № 6 1872
წელს) ნ. სკანდელის (ნ. ნიკოლაძის) თარგმანში. სარედაქციო შენიშვნაში
ნათქვამია, რომ ეს თარგმანი შესრულებულია „რუსულიდან, შესაძლოა ფრან-
გულიდან, ან თვით ინგლისურიდან“. 1887 წელს გამოვიდა კრიტიკის მიერ
ფრიად მოწონებული ი. ცისკარიშვილის თარგმანი რუსულიდან (მეორე გამო-
ცემა გამოვიდა 1903, ხოლო მესამე—1904 წელს).

ჟურნალ „ივერიაში“ (№ 1—5, 1881) მთარგმნელის დაუსახელებლად
იბეჭდებოდა ინგლისური სანტიმენტალიზმის წარმომადგენლის ოლივერ გოლდ-
სმითის რომანი „ვექტილდის მოძღვარი“, რომელშიც ნაჩვენებია კაპიტალის-

ტური სინამდვილის დამლუპველი გავლენა ავტორის მიერ ძალზე შეფასებული ძველ პატრიარქალურ ურთიერთობებზე.

ფრთხილად საგულისხმოა „იმედში“ მოთავსებული რეცენზია: „მთელს მეცხრამეტე საუკუნის ლიტერატურაში „ივერიას“ არ მოსწონებია არც დიკენსის, არც ტეკერის, არც ვალტერ-სკოტის რომანები, რომ მათი წყალობით ქართველი მკითხველებისათვის გაცნო ევროპული ცხოვრება და გონება. მეფრთხილად საუკუნის სამარეში დაუწყია ჩხრეკა და მიუგნია გოლდსმიტისათვის... ეს რომანი სრულიად არ შეშვენივს ახლანდელ ლტოლვილებას და ჩვენი საუკუნის ნამდვილ მიმართულებას...“ თავისი აზრის დასადასტურებლად ავტორი იშველიებს ბელინსკის ვრცელ ციტატას (№ 1, 1881).

ცნობილი რომანისტის ჩარლზ დიკენსის შემოქმედება წარმოდგენილი მისთვის ნაკლებად დამახასიათებელი მოთხრობებითა და ზღაპრებით; „ტიროლიელი ქალწული“ („ნობათი“ № 4, 1884), „რაშია ბედნიერება“ (კ. ნიკოლაძის თარგმანი, „მოამბე“ № 1 1895), „ლოთი კაცის სიკვდილი“ (ი. ხოტეველის თარგმანი, „თეატრი“ № 47—48 1886), „სკრუჯი და მარლი“ (ნ. ნაკაშიძის თარგმანი, 1910), „შიშხილი გემზე“ (თარგმნილი „ფრანკოზული დგან“ ზ. ერისთავის მიერ, „ცისკარი“ № 6, 1866). დიკენსის მნიშვნელოვანი სოციალური რომანები ქართული მკითხველისათვის უცნობი დარჩა.

სამაგიეროდ დიკენსის შემოქმედებას მიეძღვნა სპეციალური კრიტიკული წერილი „დიკენსი და ტეკერე“ (დროება № 25, 1870). ავტორი იძლევა ამ მწერლების შემოქმედების ფრთხილად საინტერესო შედარებითს ანალიზს. დიკენსის პოპულარობას იგი ხსნის მისი სიუჟეტის და თხრობის გამართობელი ხასიათით, ჩაგრულთა და ბედშავთა მიმართ თანაგრძნობით, ჰუმანიზმით. მწერლის ძირითად მიზნად მკვლევარი მკითხველის გამხიარულებას მიიჩნევს, თუმცა აქვე აღნიშნავს, რომ ირონია დიკენსის შემოქმედებაში სინამდვილის უარყოფითი მხარეების წინააღმდეგ საბრძოლველ იარაღს წარმოადგენს, და რომ დაცინვის საშუალებით მას „ბევრი ცუდი ჩვეულება ამოუკაფია“. რაც შეეხება თეკერის, მას მკვლევარის თქმით „აქვს უფრო ძლიერი ქუა და ფიქრი... უფრო ღრმად ესმის რაში მდგომარეობს ეხლანდელი ცხოვრების სისაძაგლე და ვნება... დიკენსისაგან განსხვავებით იგი სასაცილოს გარდა აღწერს საძაგელსა და მავნებელსაც... დიკენსის ნაწარმოებში ჯღერს გულტკბილი სიცილი, ხოლო თეკერის რომანებში „სასტიკი წყევლა“ და მწვავე სატირა. დიკენსი—დამრიგებელია, თეკერე — „ქვიანი, გონიერი და მუდამ მართალი ხალხის ზნის გამსწორებელი და საზოგადოების გამშოლტველია“.

საყოველთაოდ ცნობილ მწერალთა რიცხვს, რომელთა ნაწარმოებებშია მიიზიდეს ქართველ მთარგმნელთა ყურადღება ეკუთვნიან აგრეთვე ვალტერ სკოტი, ოსკარ უაილდი, ვინიჩი, ბერნარდ შოუ და სხვა. ვალტერ სკოტის „პიგლანდიელი ქვრივის“ თარგმანი შესრულებულია ა. თუმანიშვილის მიერ (1882), ხოლო მისი დიდი ისტორიული რომანი „აივენპო“ თარგმნა ი. ბაქრაძემ („მოამბე“ № 7—12, 1884, № 2, 1885). ცნობილი დეკადენტი მწერტის უაილდის ნაწარმოებთაგან თარგმნილია ორი ზღაპარი—

— „კაბუჯი მეფის ზღაპარი“ (ი. მაქავეარიანი) და „დევი ეგოსტი“ (გ. ნაქაშიძე, 1911), აგრეთვე მოთხრობა „ბულბული და ვარდი“ ინგლისურიდან თარგმნილი ლ. გ-ს მიერ („მოამბე“ № 3, 1904); ამ ნაწარმოებთა შერჩევა ნაკარნახევია, როგორც ჩანს. გარკვეული მოსაზრებით; ისინი არ ქადაგებენ უაღდისათვის ჩვეულ ამორალიზმს და ამავე დროს მკითხველს ატნობენ მწერლის შესანიშნავ სტილისტურ ოსტატობას. ვინჩის განთქმული ტირანტ-მებრძოლი რომანი „კრაზანა“ თარგმნილია ნ. გიგაურის მიერ („მოამბე“ № 6—12, 1899, № 1, 6, 7, 1900). ბერნარდ შოუს „კეისარი და კლეოპატრა“, რომელშიც, როგორც დანარჩენ ისტორიულ პიესებში, დრამატურგი თანამედროვე სინამდვილის მახვილ სატირას იძლევა, თარგმნა ვ. შალიკაშვილმა. ეს პიესა ქართული დრამატიული დასის სცენაზე იდგმებოდა 1912—13 წ. სეზონში.

მთარგმნელებმა მკითხველს გააცნეს აგრეთვე ინგლისელი იუმორისტის ჯერომ ჯერომის მოთხრობა „ბალღები“ (ი. ნაკაშიძე, „კვალი“ № 52, 1897) და კომედია „ქალის ჭკუა (მის გობს)“, თარგმნილი ვ. გუნიას მიერ ქართული დრამატიული საზოგადოების დასისათვის (იდგმებოდა 1910—11 წ., სეზონში); კონან დოილის—„საექიმო ამბები“ თარგმნილი ივ. ზურაბიშვილის მიერ „მოამბე“ № 4, 1904) და „როგორ დაიხსნა ბრიგადირმა ჯარი (ეტიენ ჟერარის თავგადასავალიდან“ თარგმ. კ. მესხის მიერ „მოამბე“ № 6, 1903); ბულვერ ლიტონის—„ევენი არამი“ (ივ. კერესელიძე, „ცისკარი“, № 2—6, 1865); სტერნის—„მამა“ (ი. პოლუმორდინოვი, „მოამბე“, № 12, 1904); მაინ-რიდის—„ავრორა“ (გრ. რჩეულიშვილი, „ცისკარი“, № 12, 1863, № 1—2, 1864) ეტი პირის რომანი „არა, არ არის დანაშაული“ (ა. მესხი „ქართ. ბიბლიოთეკა“ № 3—8, 1883) და სხვა.

ამერიკელი მწერლების თხზულებებიდან ყველაზე მეტად ითარგმნებოდა ბიჩერ სტოუსა და მარკ ტვენის ნაწერები, კერძოდ, „ბიძია თომას ქოხი“, თარგმნილი მიხ. კლიმიასვილის მიერ, გამოვიდა 1913 წელს მაგიტა ნაკაშიძის წინასიტყვაობით—„ზანგების განთავისუფლება და ჰარიეტ ბიჩერ-სტოუ“*. თარგმნილია აგრეთვე ბიჩერ-სტოუს მოთხრობები—„გულკეთილი ებრაელი“ და „ავია თუ კარგი“ (ქუთ. 1912) მარკ. ტვენის მოთხრობა „სიკვდილის წრე“, თარგმნილია ალ. საათაშვილის მიერ („მოამბე“, № 1, 1902), „ტომის თავგადასავალი, თხზულება მარკოზ ტვენისა (სამოელ კლემენსისა)—გრ. ყიფშიძის მიერ. თ. სახოკიამ სთარგმნა „დაუსრულებელი რომანი“ („მოამბე“, № 9, 1898), ანასტ. წერეთელმა—„ტანტის მემკვიდრე და მათხოვარი“ (თბ. 1904), ო. ბეჟანიშვილმა—„ძაღლის ამბავი“ („ნაკადული“ მოზარდთათვის, № 10, 1905), „წითელი კვერი“ („ჯეჯილი“, № 78, 1902). „თეატრში“ № 11, 1886) მოთავსებულია მოკლე დამრიგებლური მოთხრობები მოულოდნელი იუმორისტული დასასრულით. „თეატრის“ 48 ნომერში (1866) განყოფილებაში „რამერუმე“ მოყოლილია მოთხრობა „როგორ გავხდი საკუთარი თავის პაპა“

* გარდა ამისა ამ თარგმანის გამოქვეყნებას წაემძღვარა დიდი ნარკვევი „ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებული შტატები და იქაური ტყვეობა“ (საქ. მოამბე № 11, 12, 1863).

ავტორზე მითითების გარეშე, როგორც ჩანს კორესპონდენტს არ უნდა ეგონებოდა, რომ ეს მოთხრობა ტვენის კალამს ეკუთვნის, ვერც გაუგია მისი მხარისა. ტული ხასიათი და სერიოზულად მსჯელობს იმის შესახებ „თუ რამდენად ინლარტება ნათესაობა ინგლისში“.

ითარგმნა აგრეთვე ვაშინგტონ ირვინგის „მგზავრობა“ (დ. აწყურელი, „თეატრი № 6—7, 1889), ედგარ პოს მოთხრობა „შავი ქირის მასკა“ (ი. რევიშვილი, „თეატრი“ № 29, 1886) და სხვა.

ამ თარგმანთა უმეტესობა იბეჭდებოდა შესავალი წერილებისა და კომენტარების გარეშე. ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს ილია ხონელის მიერ თარგმნილი „მკვდრების ქურდები. მოთხრობა ბლეკისა“, რომელსაც ერთვის შენიშვნა: „ამერიკის მწერლობაში შესანიშნავია ბელეტრისტების ახალი სკოლა, რომლის მამამთავარია გამოჩენილი ბრეტ ჰარტი—შეერთებული შტატების ნიჭიერი მწერალი. ეს სკოლა განთქმულია თავისი ეგრეთწოდებული „მოკლე რომანებით“... ბრეტ-ჰარტის შემდეგ, ამ სკოლის სახელ-განთქმული მწერლები არიან: ვატტი, ტვენი და ბლეკი“...

საკმაოდ მრავალრიცხოვანია საბავშვო ლიტერატურის თარგმნები—რომლებიც ძირითადად „ჯეჯილში“ იბეჭდებოდა. იმ დროს განსაკუთრებით პოპულარული ჯემისონის „ლედი ჯენ“-ის (თარგმ. ე. წერეთლისა, № 2—12, 1901, № 2—4, 1902) და ბარეტის „პატარა ლორდის თავგადასავალი“-ს (№ 1—12, 1897) გარდა ითარგმნა ოლივერ გოლდსმითის „ობობა“ (გოგი შატბერაშვილი, № 7—8, 18—22, 1903), ტომსონის „ჩემი ნამდვილი მეგობარი“ (თეოფ. კანდელაკი, № 10—11, 1905), კიპლინგის „მოტი-გეჯის აჯანყება“ (№ 3, 1900), და „თავის ქეიფის კატუნა (მერცხალი № 1, 1904) რესკინის „ოქროს მდინარის მეფე ანუ შავნი ძმანი“ (№ 7—9, 1896), ბურდეტის „მუსაითი“ (პართენ გოთუა № 4, 1896), მოთხრობა „ბობის გაზეთი“ (თ. ლომოური, ნაკადული მცირეწლოვანთათვის № 13, 1905), ინგლისური ზღაპრები „სულელი ჯეკი“ (თარგმ. გ. კაჭარავასი № 11, 1903), „ცერის ტოლა თომა“, (№ 1, 1891), „კეთილი ანგელოზი“ (№ 2, 1903), „ორი ბაყაყი“ (№ 6, 1905), „ობოლი“ (№ 4, 1903) და სხვა. „ჯეჯილის“ ერთ-ერთ ნომერში მოთავსებული იყო აგრეთვე ინგლისის პოეტის გიორგი კრაბის ბიოგრაფია (თარგმ. ა. წერეთლისა, № 7—8, 1903).

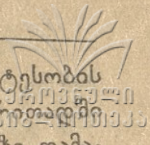
უდიდეს წარმატებას აღწევს ქართული მთარგმნელობითი საქმიანობა თავისი განვითარების შემდგომ ეტაპზე, როდესაც სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის საბჭოთა მთარგმნელების რამოდენიმე თაობა. კ. ჭიჭინაძეს (რომელმაც თარგმნა „მანფრედი, „კენი“, „ჩაილდ ჰაროლდი“, 1936), კ. გამსახურდიას (2 სცენა „ჰამლეტიდან“—ლიტერატურა და ხელოვნება № 36, 1945), ს. ფაშალიშვილს („მეთორმეტე ღამე“, „შეცდომათა კომედია“), ქ. ბაქრაძე-ინგოროყვას („დავიდ კოპერფილდი“, 1934), ს. კლდიაშვილს („კრაზანა“, 1938) და სხვებს მოჰყვა შესანიშნავი ახალგაზრდა მთარგმნელების მთელი პლეადა. უაღრესად ნაყოფიერად მუშაობენ მთარგმნელები გ. გაჩეჩილაძე, რომლის კალამს ინგლისური ბალადების (1946), ბაირონის ლირიკის, შექსპირის პიესების („რომეო და ჟულიეტა“, „ორი ვერონელი აზნაური“, „აურ-

ზაური არაფრის გამო“, „მეფე ჯონი“, „რიჩარდ მეორე“, და სონეტების თარგმანები ეკუთვნის; და ვ. ქელიძე: „რომეო და ჯულიეტა“, „ვენეციელი ვაჭარი“, „უნიძორის ცელქი ქალები“, „ქარიშხალი“, „ჭერნი მე IV“, „ღრმა ფესვები“, „ნიკლას ნიკლბი“, „დაკარგული სამოთხე“, „დაბრუნებული სამოთხე“ და სხვა. ახალგაზრდა მთარგმნელების რიცხვს ეკუთვნიან აგრეთვე: ა. გამყრელიძე („ამაოების ბაზარი“), ა. საჯავია და რ. თაბუკაშვილი (შექსპირის რამდენიმე სონეტი), მ. ქარჩავა და ი. ტრიპოლსკი („პიემალიონი“), მ. ნათაძე (ო. ჰენ-რის მოთხრობები) და სხვა.

საბჭოთა მკვლევარებმა შეაფასეს ის ხარვეზი, რომელიც უცხოურ ლიტ-მცოდნეობას გააჩნდა. მრავალრიცხოვან ლიტერატურულ-კრიტიკულ ნარკვევების, მონოგრაფიების, წინასიტყვაობების, რეცენზიების გარდა მათ ეკუთვნით ინგლისელი მწერლების შემოქმედებისადმი მიძღვნილი სადისერტაციო ნაშრომებიც.

ქართული რევოლუციამდელი მთარგმნელების მუშაობა არ იფარგლებოდა მხოლოდ მხატვრული ლიტერატურით. მათ კალამს განეკუთვნება მრავალრიცხოვანი თარგმანები ეკონომიის, სოციოლოგიის, ფილოსოფიის, პედაგოგიკის და სხვა მეცნიერების სფეროდან. თარგმნილ ავტორთა შორის იყვნენ სპენსერი, ბოკლი, დარვინი და სხვა. ი. ნაკაშიძემ თარგმნა „მიწით სარგებლობის უფლება“ (თბ. 1906), გაზეთ „კვალმა“ სპენსერის 80 წლის იუბილესთან დაკავშირებით (№ 16, 1900) მკითხველებს მიაწოდა მისი მოძღვრების მოკლე დახასიათება (№ 19, 1900) გრ. სოდორაშვილმა გადმოიღო ბოკლის „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“ (თბ. 1896); გაზეთ „ივერიამ“ მოკლედ გააცნო მკითხველებს დარვინის სტატია „თუ როგორ ეხსნება ბავშვს ცნობიერება დაბადების შემდეგ“ (1877, № 21), რომანოზ ფანცხავამ თარგმნა „ინსტინქტი (აღლო) დარვინის თეორიის შეხედულებით“ (1887). ცისკარში დაიბეჭდა „კლასიკური აღზრდა“ № 8, 1862), დროებაში „თვით-მოქმედება“ სამუელ სმაილსის თხზულებიდან (№ 21—22, 1867), რომელიც შემდეგ ცალკე წიგნად გამოვიდა, და „სმაილსის თვით-განვითარება“ ივ. როსტომაშვილის თარგმანში (1887). შემდეგ დაიბეჭდა „ლუკმა პურის ამბავი, აღწერა კატისა და ცხოველების სიცოცხლისა; თხზულება მახესი, გადაკეთებული და თარგმნილი (რუსულიდან) ნ. ავალიშვილისა“ („მნათობი“, 1869 წლის პირველი ნომერი); „ქალების განთავისუფლება ჯონ სტიუარტ მილლის თხზულებათაგან—რუსულიდან თარგმნილი ნ. ინაშვილის მიერ („მნათობი“, ივლისი—აგვისტო 1869), მთარგმნელის დიდი შესავალი სტატიით (მაისი—ივნისი, 1869); დ. შიქელაძის სტატია: „ლუი ბლანის აზრი ჯონ სტიუარტ მილლზე“ („დროება“, № 21, 1873); „ბავშვის მოვლა“ (თხზულება კომბისა) თარგმნილი ვას. მაჩაბლის მიერ („მნათობი“ 1870 წლის პირველი 5 ნომერი); „პედაგოგიკის ისტორიიდან. ინგლისური სკოლების ისტორია“ ვინმე ქრისტეფორესი („დროება“, № 134, 1882); ბელლამი, „ასი წლის შემდეგ (looking backward)—სოციოლოგიური რომანი“ (თარგმანი დ. კალანდარიშვილისა თბ. 1896); ბიკოვი, „ამბები ინგლისის ისტორიიდან XI საუკუნიდან—XIX საუკუნის დამლევამდე“ თარგმნილი რუსულიდან ჩხეიძის მიერ (ბათუმი, 1901), და სხვა...

ქართული გაზეთებისა და ჟურნალების კორესპონდენტთა უმეტესობის ნაკითხობისა და განათლების საკმაო მაღალ დონეს ადასტურებს ძირითადი პროგრესული მწერლების არჩევანი, მათი შემოქმედებისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ნაწარმოებების შერჩევა, შედარებით მცირერიცხოვანი, მაგრამ არა იშვიათად ღრმა და სწორი კრიტიკული შეფასებანი და აგრეთვე მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ციტატები. ასე, მაგალითად; მ. პეტრიძე ეხება ქართული ლიტერატურის სუსტი განვითარების საკითხს (წერილი „მწიგნობრობის საქმე“) თავისი აზრის დასადასტურებლად იშველიებს ვრცელ ციტატას ტენის „ინგლისის ლიტერატურის ისტორიიდან“, რომელიც ეხება ინგლისური ლიტერატურის ჩაღორჩენილობას ნორმანთა შემოსევის შემდეგ; ბროშურა „ჩვენი სულიერი სამყარო“-ს ავტორი იმოწმებს მთელ რიგ ინგლისელ ფილოსოფოსთა აზრებს, ანონიმურ წერილში „დანაშაული და სასჯელი“ უხვად მოტანილია ინგლისის კონსტიტუციისა და სასამართლო კოდექსის ცნობები და ა. შ.

კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ იჩენს თავს ეს ნაკითხობა აფორიზმების, ციტატების, ხატოვანი თქმების შერჩევასა და მრავალფეროვნებაში (გაზ. „ივერიას“ „დამაკვირდი“-ს მასალა). აქაც პირველ ადგილს იკავებს შექსპირი—„შტო, რომელიცა მოსწყდეს თავის მშობელსა ხესა, დაჰქენეს და გაჰმეს. ჯოჯოხეთის ცეცხლს შეეკეთოს“ (№ 32, 1886). „სულელი სალესავი ქვაა ჭკუისა“ (№ 17), „მცირე რამ ცოდვა კაცს ძონძებ ქვეშ თვალში ეცემა, და ფარჩის ქვეშ კი ყოველივე დაფარულია“ (№ 37), „ესტირით, რომ სულელთ ფერხულია კაცთა ცხოვრება და გინდა თუ არა,—უნდა ჩავდგეთ და ვიტრიალოთ“ (№ 33), „მოსწრებულის სიტყვის გამარჯვება გამგონის ყურზე უფროა დამოკიდებული, ვიდრე მთქმელის თქმაზე“ (№ 68), და მრავალი სხვა. ამ ციტატების შერჩევის ტენდენცია აშკარაა. სვიფტისათვის დამახასიათებელი მწარე სატირა ჟღერს ციტატაში „რომ კაცი ქვეყანაში სახელოვნად გამოსული, მართლა და დიდებული გენიოსია,—ამისი უტყუარი ნიშანი ის არის, როცა კუჟამოკლენი მის საწინააღმდეგოდ შეითქმებიან“ (№ 17, 1886) და სხვ. იმავე აზრს ავსებს სტერნის ციტატი: „დაგება ხარკია, რომელსაც შური დაადებს ხოლმე ღირსებასა“ (№ 65).

ბეკონის თხზულებიდან მოყვანილია აფორიზმი „სიცრუე ნიშანია დაბალის სულისა, უღონო ჭკუისა და ბიწიერის ხასიათისა“ (№ 53, 1886), მორალიზაციის ტენდენცია ასახულია კარლეილის (№ 32), იუნგის (№ 15) და სხვათა ციტატებში. ბაირონიდან ციტირებულია ძირითადში ინტიმური, სატრფიალო ლირიკა.

ქართველთა ინტერესი ინგლისისა და მისი კულტურისადმი არ იყო ცალმხრივი. ამაზე მეტყველებს საკმაოდ დიდი პოლიტიკური, ისტორიული და ეთნოგრაფიული ლიტერატურა საქართველოს შესახებ, მოგზაურთა დღიურები, ქართული ფოლკლორის კრებულები, თარგმნები ქართულიდან და ა. შ.

ამ მხრივ ნაკლებ ინტერესს წარმოადგენს დღიურები და მგზავრთა შენიშვნები, რომელთა უმეტესობას ზერელე ხასიათი აქვს. მათში არ არის მო-

ცემული ქვეყნის ყოფაცხოვრების დრმა ანალიზი, ავტორები კმაყოფილდებიან პირადი შთაბეჭდილებებისა და თავგადასავლების გადმოცემით.

ასე მაგალითად, კაპიტანი მინიანი თავის ორტომეულში „საზამთრო მოგზაურობა რუსეთში, კავკასიურ ალპებსა და საქართველოში“ (1839), უმთავრესად კმაყოფილდება მაღალი წრის წარმომადგენელთა და გზაში მომხდარ შემთხვევების აღწერით, არაფერს ლაპარაკობს საქართველოს ისტორიისა, კულტურის და ხალხის ყოფის შესახებ და კატეგორიულად ამტკიცებს, რომ ქართველები ზარმაცები არიან და უღამაზონი... უყვართ ბანაობა და ყავის სმა (!). ინგლისის ყოფილმა კონსულმა კერჩში ფილიფსმა საქართველოში შენიშნა მხოლოდ სიბინძურე და უკულტურობა, მას არ მოწონს „აზიური ჩვევები“ და აღფრთოვანებით იხსენიებს მხოლოდ მონადირისათვის „ბრწყინვალე შესაძლებლობას“ („სპორტი ყირიმსა და კავკასიაში“, 1881). ევროპელის ქედმაღლობით ეპყრობა „აზიელებს“ კაპიტანი ვილბრახამიც—წიგნში „რუსეთის ამიერკავკასიის პროვინციებში მოგზაურობა“ (1832). საქართველოში მოგზაურობის დროს იგი დაინტერესებული იყო იმპერატორის მოსალოდნელი ჩამოსვლით, ამ ჩამოსვლასთან დაკავშირებული ცერემონიებით, გენერალ-გუბერნატორთან მიღებით, ვიზიტებით. მის ყურადღებას იპყრობდა აგრეთვე სამხედრო აღწემები, გერმანელი კოლონისტები, რუსები ყველაფერი ის, რაც მის მოწონებას იმსახურებდა მის თვალში „ევროპული“ იყო. კაპიტან ვილბრახამს არც ქართველი ქალები მოეწონა, არც ცეკვები. რაც შეეხება მამაკაცებს, ისინი ავტორის თქმით ღვინოს სვამენ დღეში არა ნაკლებ ოთხი ბოთლისა და ყოფაცხოვრებაში ნაკლებ კულტურულები არიან.

საკმაოდ ზერელეა პოლკოვნიკ პულეტ კემერონის შთაბეჭდილებანიც, რომლებიც აღწერილხა ორტომეულში „პირადი თავგადასავალი და ექსკურსიები საქართველოსა, აზიასა და რუსეთში“.

ასეთ ნაწარმოებთა გვერდით მიიპოვება სერიოზული ნაშრომებიც, რომლებშიაც უფრო ობიექტური, მდიდარი და მრავალფეროვანი ცნობებია ქართველი ხალხის ცხოვრებისა და ზნეჩვეულებების, ქართველი ხალხის ისტორიის შესახებ. ასეთებს განეკუთვნება, მაგალითად, კარგად ცნობილი წიგნი კერ პორტერისა „მოგზაურობა საქართველოში“ (1823) და აგრეთვე „ყირიმი და ამიერკავკასია“ ორტომეული ბუკენ ტელფერისა (1876).

ავტორმა ჩაფიქრებით შეისწავლა ჩვენი მხარე, ხალხი, ისტორიული ძეგლები, არქიტექტურა ის თავის წიგნში მოგვითხრობს საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეების, სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობის, ვაჭრობის შესახებ. იგი აღწერს ქართულ ქორწილს, გლოვასა და სხვა ჩვევებს, ქართველების სტუმართმოყვარეობას, ტანისამოსს, სილამაზეს, ცეკვებს, მოჭყავს ძველი ლეგენდები, ეხება თანამედროვე ლიტერატურას, ზეპირ ხალხურ შემოქმედებას და ა. შ. წიგნი დასურათებულია მრავალრიცხოვანი ფოტოებით, დამატებებში მოცემულია მრავალი ცნობა, დაწყებული მეტეოროლოგიური ცხრილებით და დამთავრებული ლეკურის ნოტებითა და ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო სიტყვათა ჩამოთვლით.

მრავალრიცხოვანი გეოგრაფიული, ეკონომიური, ეთნოგრაფიული, ისტორიული, ლინგვისტური მონაცემებია მოტანილი ლუიჯი ვილარის „ცენტრი და მახვილი კავკასიაში“ (1906), რომლის ძირითად თემას ამიერკავკასიის რევოლუციური მოძრაობის ისტორია წარმოადგენს. ავტორის სიტყვით „ქართველებს შორის მრავალი კულტურული და განათლებული ადამიანი... ქართველები ძალზედ განვითარებული ხალხია... მათ მრავალი ახალი და ძველი შესანიშნავი პოეტი ჰყავთ... მათ ნაციონალური დრამა აქვთ და მთელი პლეადა უცხოური ენებიდან მთარგმნელებისა, რომანისტების და ჟურნალისტების ჰყავთ... ქართული თეატრი ჰყავის, მრავალი მსახიობი ბრწყინვალეა“...

ავტორის შეფასებით ქართველები „ზედმიწვევით სიმპატიური, ლამაზი, სტუმართმოყვარე, მეგობრული ხალხია, მათი უმრავლესობა ნიქიერი და მუსიკალურია“... ავტორის მტკიცებით „ღიადი მთები, შესანიშნავი პეიზაჟები, მდიდარი და მრავალფეროვანი მცენარეულობა, თავისებური ისტორია, ხელოვნების შესანიშნავი ნაწარმოებნი საქართველოს ხდის რომანტიულ სასწაულებრივ ქვეყნად, რომელიც იტაცებს ყველას, ვინც კი ნახულობს მას“.

ჩვენი ქვეყნის სერიოზული შესწავლის ცდას წარმოადგენენ აგრეთვე ვანდერერის „შენიშვნები კავკასიის შესახებ“ (1883), აბერკრომბის „მოგზაურობა აღმოსავლეთ კავკასიაში“ (1889), „ამიერკავკასიაში რუსული ცხოვრების ნარკვევები“ (1853), ფრეშფილდის „მოგზაურობანი ცენტრალურ კავკასიაში“ (1869), კანიგხემის „მოგზაურობა აღმოსავლეთ კავკასიაში“ (1872), გროვის „ყინულოვანი კავკასია“ (1875) და სხვ., აგრეთვე ფრანგულიდან ნათარგმნი— მოზერის „კავკასია და მისი ხალხი“ (1856) და ფრეიგანის „წერილები კავკასიიდან და საქართველოდან“ (1823).

სპეციალურ ისტორიულ შრომების რიცხვს ეკუთვნის ოლივერ უორდროპის „საქართველოს სამეფოს ისტორია“ და არა ნაკლებად ცნობილი ალენის „ქართველი ხალხის ისტორია“ (1932).

ინგლისურ ენაზე ქართული მხატვრული ლიტერატურის თარგმანს საფუძველი ჩაუყარა მარჯორი უორდროპმა, რომელიც კარგად იცნობდა საქართველოსა და მის კულტურას, ქართველი ხალხის მოწინავე საზოგადო მოღვაწეებსა და მწერლებს: ილია ჭავჭავაძეს, ვ. მაჩაბელს, ლიზა ჩერქეზი-შვილს და სხვ...

გაზეთი „ივერია“ (№ 28, 1894) იტყობინება, რომ „ქ ნ უორდროპის მიერ ინგლისურ ენაზე გადმოცემულია ქართული ზღაპრები, რომელზედაც თურმე ინგლისის მეცნიერებს დიდი ყურადღება მიუქცევიათ და ფიქრშიაც მოსვლიათ საქართველოს რამდენიმე ათასი წლის კულტურის შესწავლა“. გაზეთი „კვალი“ (№ 26, 1896) იტყობინება, რომ ინგლისურად უკვე თარგმნილია და დასასტამბად არის მომზადებული წმინდა ნინოს ცხოვრება და ი. ჭავჭავაძის „განდეგილი“ (№ 10, 1896), მთარგმნელის წინასიტყვაობით. იმავე გაზეთის 22 ნომერში (1894) მოყვანილია „კვალის“ კორესპონდენტის საუბარი მარჯორის ძმა ოლივერ უორდროპთან შვეიცარიაში. უკანასკნელის ცნობით. მ. უორდროპს გადაუთარგმნია აგრეთვე დიონისი არეოპაგელის ცხოვრება, აღნიშნულის მიერ გამოცემული ზღაპრები და „ვეფხვის ტყაოსან“

ნი“. უახლოეს მომავალში იუორდრობი აპირებდა უკანასკნელი თარგმანის გალექსვას და ყაზბეგის თხზულებათა თარგმნას. გარდა ამისა მ. უორდრობის შეუდარებია ქართულ დედანთან და შეუსწორებია ძმის თარგმანი „სიზრძნე-სიცრუის წიგნი“.

ინგლისურად არის თარგმნილი აგრეთვე ზოგიერთი საბჭოთა ქართველი მწერლის ნაწარმოები, რომელთა არჩევანი საკმაოდ შემთხვევითია. მაგალითად. კ. ლორთქიფანიძის „მობუცი მეთევზე“, (1941), Hecho the Lazybones წიგნი „საბჭოთა კავშირის ხალხთა ხალხური ზღაპრები“ (ლონდონი, 1945); ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“ (ლონდონი, 1945); გ. გულიას „გაზაფხული საკენში“ (1948); Jes and no stories. A book of Georgian folk tales პაპა-შვილისა (ნიუ-იორკი, ლონდონი). კვლევითი ხასიათის შრომათა რიცხვს განეკუთვნება „რუსთაველი, ქართველი ეპიკოსი“ (1937), შიმანსკის წიგნის თარგმანი „ნარკვევი შოთა რუსთაველზე ქართველ შექსპირზე“ (1942) და სხვა.

სტალ-ნის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
გერმანული ენის კათედრა

(რედაქციაში შემოვიდა 31 V. 1958 წ.)

Т. Амиреджиби

Англо-Грузинские культурные связи

Резюме

Англо-грузинские культурные связи имеют давние традиции. В грузинской периодике XIX в систематически печатаются статьи, посвященные политическим, экономическим, общественным проблемам, текущим событиям, английским общественным деятелям, истории Англии, ее литературе, искусству и т. д.

Одним из проявлений этого интереса являются многочисленные переводы произведений английских ученых (Спенсера, Бюля, Дарвина, Маколея и др.), поэтов, романистов и драматургов, причем подбор переводимых авторов свидетельствует не только о довольно большой начитанности читательской массы, но и об определенной тенденции переводчиков ознакомить читателей с наиболее прогрессивными писателями и с наиболее характерными для творчества последних произведениями.

В сокровищницу грузинских переводов входят лирика и отрывки из больших поэм Байрона, поэма Мильтона, стихи Шелли, Бёрнса, Т. Мура, В. Скотта, рассказы Диккенса и много других. Пишущие на английском языке писатели представлены многочисленными переводами из Марка Твена, Бичер Стоу и др. Довольно богата и детская переводная литература.

Об интересе грузинской общественности к английской культуре свидетельствуют также систематические постановки английских пьес, внесение

произведений английских авторов в программу литературных вечеров и сравнительно немногочисленные, но в большинстве случаев глубокие и интересные критические исследования.

Этот интерес в Англии и ее культуре не был односторонним. Об этом свидетельствует довольно обширная политическая, этнографическая и историческая литература о Грузии на английском языке („Путешествие в Грузию“ Кер Портера, „Крым и Закавказье“ Букен Телфера, „Заметки о Кавказе“ Вандерера „Путешествие по восточной Грузии“ Абереркомба, „История грузинского царства“ О. Уордропа, „История грузинского народа“ Аллена и т. д.). Довольно широко представлена в английских переводах и грузинская художественная литература.

ოთარ ჯინორია

გოეთეს ფილოსოფიური შეხედულებანი

წინამდებარე ნარკვევი მიზნად არ ისახავს ამომწურავსა და დეტალურ დალაგება-დახასიათებას გოეთეს ფილოსოფიური შეხედულებებისა და იდეებისას, რომელნიც ბრძენი პოეტის ცალკეულ აზრთა და გამონათქვამთა სახით თუ მის თხზულებებში მხატვრულად ხორცშესხმულის ფორმით არიან წარმოდგენილნი და თავიანთ ერთობლიობაში თუმცა ღრმად წინააღმდეგობრივს, მაგრამ მაინც მწყობრ სისტემას ქმნიან. ნარკვევის მიზანი იმ ფუნქციის ნათელყოფაში მდგომარეობს, რომელსაც გოეთე თავისი იდეოლოგიის შესაბამისად ფილოსოფიას აკისრებს, და იმ ძირითადი ტენდენციის დადგენაში, რომელსაც ამ ფუნქციის შესაყვისად გოეთეს ფილოსოფიური ძიებანი იძენენ.

ფილოსოფიურ ინტერესს გოეთე ადრე, სიჭაბუკიდანვე იჩენს. თანაც ადრითგანვე ფილოსოფიური პრობლემების გადაწყვეტა მისთვის საშუალებას წარმოადგენდა მისი თანამედროვე გერმანიისა და, უფრო ფართოდაც. ევროპის „საჭირობოროტო“, აქტუალურ სოციალ-პოლიტიკურ საკითხთა გადაჭრისა. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა გოეთეს სიჭაბუკის დროიდანვე მომდინარე გატაცება რუსოს მოძღვრებით. რომელიც გამახვილებულ სოციალ-პოლიტიკურ ხასიათს ატარებდა და რადიკალ-ბიურგერ იდეოლოგთა, *Stürmer* თა „კათეხიზმოდ“ ქცეულიყო. ამასთანავე გოეთეს ფილოსოფიურ ძიებებში ადრითგანვე იჩინა თავი, ერთის მხრივ, თუმცა შენიღბული, პანთეისტური ფორმით, მაგრამ თანმიმდევრულად მზარდმა მატერიალისტურმა, ხოლო მეორეს მხრივ, თურცა სტიქიურმა, მაგრამ ცოცხალმა დიალექტიკურმა ტენდენციამ, რამაც საბოლოოდ საგრძნობლად აამაღლა გოეთე გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის კორიფეესებზე, როგორც კანტზე, ისე ჰეგელზედაც კი. ამ მხრივ აღსანიშნავია ჭაბუკ გოეთეს გატაცება ჯორდანო ბრუნოთი, რომელიც, კლერიკალური რეაქციის მიერ „დისკრედიტირებული“ და „დასამარბული“, გოეთემ ისევე „გააცოცხლა“, როგორც მანამდე ლესინგმა „ალადგინა“ სპინოზა.

მაგრამ ფილოსოფიისადმი გოეთეს მიდრეკილება განსაკუთრებით მას შემდეგ ცხოველდება, მისი ფილოსოფიური კვლევა-ძიებანი უშუალო და ინტენსიურ ხასიათს იმ დროიდან იძენენ, რაც მისი „შტურმერულ“-მეამბოხური ძალვა კრიზისის განიცდის და იგი, — თავისი ბიურგერული შეზღუდულობის ძალით, — ამ კრიზისიდან გამოსავალს აბსჯრატულ-თეორიულ, ე. წ. „კონტემპლატიურ“, მჭვრეტელურ პლანში ეძებს.

Sturm und Drang-ის პერიოდში გოეთეს შემოქმედებითი პროზაული ნაწარმი, რომელიც ლიბერალურ-ჰუმანისტურ იდეალსა და რეაქციულ სოციალურ სინამდვილეს შორის წინააღმდეგობის გადაწყვეტის ამოცანით ისახლვრება და არსებითად, მწერლის მთელი მოღვაწეობის მანძილზე იგივე რჩება, მეტ-ნაკლებად კონკრეტული სოციალ-პოლიტიკური ფორმით ვლინდება. კერძოდ, „გიოც ფონ ბერლიხინგენ“-ში, სადაც გოეთეს შტურმერული რადიკალიზმი თავის მწვერვალს აღწევს, ეს პრობლემატიკა რეალურ სოციალ-პოლიტიკურ ურთიერთობათა ასპექტში ისმის და მწერალიც მის გადაწყვეტას ბრძოლის პრაქტიკულ-რეალური საშუალებებით, აჯანყების მეშვეობით ცდილობს. მაგრამ თავისი გიოცის მარცხს, რომელიც მისი, გიოცის, ამბოხის ინდივიდუალისტური ხასიათით იყო პირობადებული, გოეთე „განზოგადოვებულად“ აღიქვამს, როგორც სოციალურ წინააღმდეგობათა რადიკალური საშუალებებით გადაუწყვეტელობის საბუთს, და ინდივიდუალიზმზე ხელის აღების ნაცვლად, — რაც მისი ბიურგერული ნატურის ძალას აღემატება, — საერთოდ მემბოხეობაზე იღებს ხელს. ამიტომაც „ვერთერში“, სადაც არსებული სოციალური წყობის გაცილებით უფრო ღრმა და პრინციპულ მხილებას აქვს ადგილი, ამ წყობის წინააღმდეგ კონკრეტულ, პრაქტიკულად რეალურ ამხედრებას უკვე აღარც აქვს ადგილი; ვერთერის პროტესტანტიზმი, ინარჩუნებს რა გიოცისეულ ინდივიდუალიზმს, პასიურსა და აბსტრაქტულ ხასიათს იღებს და სოციალურ წინააღმდეგობათაგან გამოსავლის ძიება საკუთრივ სოციალური სფეროდან „ბუნების“ სამყაროში გადაიტანება.

„კონკრეტულიდან“ „ზოგადისაკენ“ გოეთეს ამ ევოლუციაში, რომელსაც მწერლის თავდაპირველ „რადიკალურ“ განწყობილებათა და იდეათა კრიზისი იწვევს, გერმანული ბიურგერული იდეოლოგიის ის მთავარი, არსებითი მანკიერება ჩნდება, რომლის გამოც მარქსმა კანტის ფილოსოფია მიიჩნია „ღამისახსიათებელ ფორმად, რომელიც გერმანიაში... ფრანგულმა ლიბერალიზმმა მიიღო“¹ და „ფრანგული რევოლუციის გერმანული თეორია“ უწოდა მას². სახელდობრ, ამ ევოლუციის არსი ისაა, რომ ახალგაზრდა გოეთე, იმის შესაბამისად, რაც უფრო ღრმად წვდება სოციალური ყოფიერების ანტაგონისტურ ხასიათს, სულ უფრო იმსჭვალება „ცხოვრების“ წინააღმდეგობათა საკუთრად სოციალურ-პოლიტიკურს სფეროში კონკრეტულ-პრაქტიკულად გადაუწყვეტელობის რწმენითა და ამავე დროს, — არ იღებს რა ხელს თავის პოზიტიურ იდეალზე, — მით უფრო დაბეჯითებით ეძიებს ამ წინააღმდეგობათა მეტაფიზიკურ სამყაროში „შერიგებას“, თავგამოდებით ცდილობს ამ შერიგების „გასაღებს“, მისი „საიდუმლოების“ პოვნას ბუნებისა და ადამიანის ყოფიერების მეტაფიზიკურს „არსებაში“.

თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, — რამაც გადაწყვეტი უპირატესობა მისცა გოეთეს როგორც კანტთან, ისე ბიურგერული იდეოლოგიის

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, изд. 2-е, т. III, с. 184.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, изд. 2-е, т. I, с. 88, კურსივი ჩემია — თ. ჯ.

სხვა „ორთოდოქსულ“ და „ნორმალურ“, ე. ი. ტიპიურ წარმომადგენლებთან შედარებით, — რომ თავისი ამ ფილოსოფიურ-მეტაფიზიკური „ხესწრაფვისათვის“ გოეთეს არასოდეს მიუცია ისეთი გასაქანი, რომ ემპირიულ სინამდვილეს მოსწყდომოდა და რომანტიკულს „მეოცნებობაში“, პროექტირობაში გადაჩეხილიყო. როგორც ენგელსი აღნიშნავს, „გოეთე მეტისმეტად მრავალმხრივი, მეტისმეტად აქტიური ბუნებისა იყო, მეტისმეტად სისხლ-ხორციელი, რათა უბადრუკობისაგან ხსნა კანტისეული იდეალისაკენ შიღერისებურ ლტოლვაში ექებნა... მისი ტემპერამენტი, მისი ენერგია, ყველა მისი სულიერი მისწრაფება პრაქტიკული ცხოვრებისაკენ წარმართავდა მას“¹; და თუ კი გოეთემ ვერ შესძლო სავსებით აერიდებია თავიდან, მთლიანად დაეძლია თავის თავში მეტაფიზიკური სფეროებისაკენ ბიურგერულ-კანტიანური მიდრეკილება, ამის მთავარი მიზეზი იმდენად თვით მასში, მის გენიალურ პიროვნებაში დაბუდებული ფილისტერი კი არ იყო, არამედ უფრო — ის გარემოება, რომ როგორც ენგელსი დასძენს, „პრაქტიკული ცხოვრება, რომელთანაც მას საქმე ჰქონდა, უბადრუკი იყო“² და მასში ყოველმხრივ ბოჭავდა გენიოსს, ხოლო ასაზრდოვებდა ფილისტერს. ამიტომაც, გოეთეს სასახელოდ უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ თავის მეტაფიზიკურ-ფილოსოფიურ ძიებებში, რომელნიც მისი შემოქმედებითი პრობლემატიკის აშკარა გააბსტრაქტების მაჩვენებელი არიან, იგი მაინც მატერიალიზმის ნიადაგზე მდგარი და რეალური სინამდვილის ფარგლებიდან გაუსვლელი მოაზროვნე და ხელოვანი რჩებოდა და რომ მეტიც — თავისი საღი ბუნების წყალობით იგი ამ ძიებათა მეშვეობით საბოლოოდ, შემოქმედებითი სიმწიფის ხანაში, ისევ სოციალური ყოფიერების კონკრეტულ-პრაქტიკულ სინამდვილესთან დაახლოვებამდე მივიდა.

გოეთეს ფილოსოფიურ ძიებათა ძირითადი პრობლემა არსებითად, პრინციპულად უკვე „ვერთერში“ ისახება, სადაც საკუთრივ გოეთესა და საერთოდ ბიურგერული მტურმერობის კრიზისი იჩენს თავს. სახელდობრ, მისთვის უცხო საზოგადოებისაგან გამდგარი, ვათიშული, მაგრამ ბუნებასთანაც მიუსვლელი, შეუგუებელი ვერთერის წინაშე მთელის სიმწვავით დაღვა და ამოუხსნელი დარჩა ბუნების შემოქმედებითი მუშაობის, სამყაროს ყოფიერების, სიცოცხლისა და სრულქმნის „საიდუმლო“. ერთის მხრივ, ვერთერს, როგორც „რუსოისტულ“ გმირს, მტკიცედ ჰქონდა შეთვისებული თვალსაზრისი, რომ მშობელი ბუნება შემოქმედებით ძალთა, სიცოცხლისა და სრულყოფილების დაუშრეტელი წყაროა. ხოლო მეორეს მხრივ, ბუნებასთან პრაქტიკული შეხებისას, ბუნების ემპირიული რეალობის აღქმისას, — მიუხედავად იმისა, რომ ეს შეხება და აღქმა სრულიად ზერედე, ზედაპირული იყო, ბუნების წიაღში სენტიმენტალურ გასეირნებათა საფუძველზე მიღებული, — მისთვის ცხადი, გახდა, რომ ბუნებაშიც, ისევე, როგორც საზოგადოებაში, საპირისპირო, მტრულ ძალთა და არსებათა სამკვდრო-სასიცოცხლო ჭიდილი სუფევს. ხო-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, изд. 2-е, т. IV, стр. 233.

² Там же.

ლო ეს უკანასკნელი ფაქტი შეუთრეგებელ წინააღმდეგობაში მოდის მისი გერმანულ-ფილისტერულ, ყოფიერების რევოლუციურ-დიალექტიკური არსისადმი უცხო თვალსაზრისთან, რომლის თანახმად სიცოცხლის, არსებობისა და ქმნადობის „აუცილებელ“ წინაპირობასა და „ნორმალურ“ მდგომარეობას „პარმონია“—თანმობა და სიმშვიდე—წარმოადგენს. აქ ვერთერი თავისი ავტორის ორეულად ისახება, რომლისთვისაც არასოდეს გამხდარა ნამდვილად გასაგები და სრულად მისაღები სოციალური ყოფის რევოლუციური ხასიათი, მასში რღვევასა და შენებას შორის დიალექტიკური ერთიანობა, და რომელიც, უკვე მოხუცებული, ასე განუმარტავდა ეკერმანს ფრანგული რევოლუციისადმი თავის აღრინდელს მტრობას: „მე ვერ ვიქნებოდი ფრანგული რევოლუციის მეგობარი, რადგანაც მისი საშინელებანი ჩემგან მეტის-მეტად ახლოს სრულდებოდნენ და ყოველ დღე და ყოველ საათს მაშფოთებდნენ, მაშინ როდესაც მისი კეთილმყოფელი შედეგების გამოცნობა იმ დროს ჯერ კიდევ შეუძლებელი იყო“ (1824 წლის 4 იანვარი). ბუნებაში ბრძოლამ, წინააღმდეგობათა ქიდილმა, სიკვდილ-სიცოცხლის მონაცვალეობამ ვერთერს ისევე დასცა თავზარი, როგორც სოციალურ სინამდვილეში მძკინვარე მტრობამ აღუძრა ზიზლი, და სამყაროში ნეგაციის აუცილებლობის პირისპირ პოზიციის პროცესის შეგრინების მკარგველი, იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „ბუნება ვერ პოულობს გამოსავალს დახლართულ და წინააღმდეგობრივ ძალთა ლაბირინთიდან“. ამიტომაც ვერთერმა, — როგორც „კულტურულ“-საზოგადოებრივ, ისე „იდილიურ“-ბუნებრივ სინამდვილეში „დისპარმონიის“ ფაქტის წინაშე უძლურმა ბიურგერმა, — „მესამე“ გზის პოვნა სცადა, — გადაწყვიტა „ერთსა და მეორეს შორის გასაძრომი ეძებნა“ (zwischen dem Entweder Oder durchzustehlen suchen). ასეთ „გზად“ თავისი ინდივიდუალისტური არსების კარნახით მან საკუთარ თავში ჩაკეტვა აირჩია, — მიუბრუნდა საკუთარ თავსა და ჰპოვა სამყარო, — და კიდევაც დაიღუპა.

მაგრამ თვით გოეთე მეტისმეტად მრავალმხრივი, აქტიური, სისხლ-ხორციელი და ტემპერამენტული იყო იმისათვის, რომ თავისი მეტისმეტად სენტიმენტალური გმირის მსგავსად ჩაკეტილიყო საკუთარს თავში. იგი ვერც გაჰყვებოდა და არც გაჰყოლია ვერთერის ულტრანდივიდუალისტურ გზას: იგი თავისთვის თვისებრივი ენთუზიაზმით, ენერგიითა და სიბეჯითით განაგრძობს „დახლართულ და წინააღმდეგობრივ ძალთა ლაბირინთიდან“ უფრო რეალური, ქმედითი გამოსავლის ძიებას, რომელიც შეუნარჩუნებს მას ბუნებისა და ადამიანის სისრულისა და სიკეთის რუსოისტულ რწმენას და პრაქტიკულად მიუჩენს და დაუმკვიდრებს შესაფერის ადგილს, როგორც სამყაროისეულ, ისე საზოგადოების დიდს მთელში.

განსხვავებით ვერთერისაგან, რომელიც არსებობისა და ცხოვრების დიალექტიკის წინაშე დამარცხდა, გოეთე თავის ფილოსოფიურ ძიებათა ამოცანად სწორედ ამ დიალექტიკის ამოხსნასა და დაუფლებას სახავს, — ყოფიერების „დისპარმონიაში“ „პარმონიის“ შემტანი ფაქტორის, გამაერთიანებელი „საწყისისა“ თუ „ძალის“ პოვნას, სამყაროს მრავლობითობაში და მრავალსახეობაში ერთიანობის, მთლიანობის აღმოჩენას, რამაც მას ადამიანთა

სრულქმნისა და საზოგადოებრივი წყობის მოწესრიგების კრიტიკური უნდა გაუმხილოს.

და ამ ახალი გზის გასაკაფავად, ამ ფილოსოფიურ ძიებებში ყველა სხვა ფილოსოფოსზე სასარგებლო დახმარება გაუწვია გოეთეს ბარუხ სპინოზამ, რომლის მატერიალისტური მონიზმი და დიალექტიკური მიგნებები ღრმად ენათესავებოდნენ მკვლევარი პოეტის საღ ფაუსტურ არსებას.

სპინოზასაგან განცდილი ზეგავლენის შესახებ გოეთე ასე წერს თავისი „Dichtung und Wahrheit“-ის მეოთხე მუხვში: „ეს მოაზროვნე, რომელმაც ჩემზე ესოდენ გადაჭრით იმოქმედა და რომელსაც მთელ ჩემ გონებრივ წყობაზე ესოდენ დიდი ზეგავლენის მოხდენა ეწერა, იყო სპინოზა. მე ამაოდ ვეძებდი მთელს გარეშემო სამყაროში ჩემი უცნაური ბუნებისათვის შესაფერ აღმზრდელობით საშუალებებს და, ბოლოს და ბოლოს, წავაწყდი ამ ავტორის „ეთიკას“. თუ რა ამოგვიკითხე მე ამ თხზულებიდან და რა აზრები ჩავაქსოვე მასში კითხვისას, ამის ზუსტად თქმა მიძინელებდა, მაგრამ საკმარისია აღნიშნო, რომ მასში ჩემ ვნებათა დამუშავება ვპაოვე და წარმომიდგა, თითქოს ჩემს წინაშე გონებრივ და ზნეობრივ სამყაროს დიადი და თავისუფალი ხედი გადაშლილიყოს... სპინოზას სრული სიმშვიდე კონსტრასტს ჰქმნიდა ჩემს მუდმივ მღელვარებასთან, ხოლო მისი მათემატიკური მეთოდი წინააღმდეგობას წარმოადგენდა აზროვნებისა და გამოხატვის ჩემი საშუალებებისა და საკითხთა დამუშავების სწორედ მისმა მკაცრმა წესმა მაქცია მის მგზნებარე მოწაფედ, თავგამოდებულ თავყანისმცემლად. გონება და გული, აზრი და გრძობა ერთმანეთს ეძიებდნენ აუცილებელი შინაგანი ნათესაობის ძალით და ამ თანათვისობის წყალობით ხდებოდა ესოდენ განსხვავებულ ხასიათთა დაახლოება“.

გოეთელოგიაში ტრადიციულად დამკვიდრებული თვალსაზრისის თანახმად გოეთემ სპინოზას „პანთეიზმი“ შეითვისა და პოეტურად გააცხოველა და გაამშვენებრა. ამ თვალსაზრისს ჯერ კიდევ ჰაინრიჰ ჰაინე ადგას, რომელიც „გერმანიაში რელიგიისა და ფილოსოფიის ისტორიისათვის“ თავის ნარკვევში (მესამე თავში) ასე წერს: „მან (სპინოზასაგან გერმანიაში მიმდინარე პანთეისტურმა მიმდინარეობამ) უმკვეთრესი გამოხატულება გოეთესთან პპოვა, სახელდობრ უკვე „ვერთერში“, სადაც პოეტი სასიყვარულო ნეტარებაში ბუნებასთან ერთქანისაკენ მისწრაფებით იტანჯება; „ფაუსტში“ უშუალო კადნიერ-მისტიკური გზით ლამობს იგი ბუნებასთან კავშირის დამყარებას: „ჯოჯონების გასაღების“ ჯადოქრული შელოცვით სახრავს მიწის იღუმალ ძალებს; მაგრამ უფრო ხშირად და მომხიბლველად ჩნდება გოეთეს პანთეიზმი მის პატარა სიმღერებში—სპინოზას მოძღვრება მათემატიკური ჭეუბრიდან გამოფრინდა და ჩვენს გარეშემო გოეთესეული სიმღერის სახით დაფარფატებს“.

შეიძლება ითქვას, რომ სპინოზასაც და საკუთარს „სპინოზიზმსაც“ სუბიექტურად თვით გოეთეც „პანთეიზმის“ სახით აღიქვამდა. ასე, მაგალითად, 1785 წლის 9 ივნისის იაკობისადმი მიმართულ წერილში იგი აღნიშნავს, რომ სპინოზას მოძღვრებაზე იაკობის წარმოდგენა ახლო შეხებაში მოდის იმ წარმოდგენასთან, რომელიც მას, გოეთესა, და ჰერდერს შეუმუშავებიათ,

და ასე აყალიბებს ამ იაკობისეულ წარმოდგენას: „სპინოზას მოძღვრებას ფუძვლად შენ მივაჩნია უზენაესი რეალობა, რომელსაც ემყარება ყოველივე დანარჩენი, რომლიდანაც ყოველივე დანარჩენი გამომდინარეობს“;—და თავისგან დასძენს: „იგი არ მიისწრაფის ღვთის ყოფიერების დასაბუთებისაკენ, —ყოფიერება იგივე ღმერთია,— და თუ კი სხვები მას ამისათვის ათვისტად აძაგებენ, მე ამისათვისვე მსურს ხოტბა შევასხა და ღვთიუვნეტარესი და უქრისტიანესი ვუწოდო“. იმავე ადრესატისადმი მიმართულ მეორე (1785 წლის 24 ოქტომბრის) წერილში იგი ვადაჭრით აცხადებს—„ჩემთვის სპინოზიზმი და ათეიზმი ორი განსხვავებული ცნებაა“-ო. ხოლო სამი წლით გვიან (1788 წლის 27 დეკემბერს) იტალიიდან წერს ჰერდერს, რომ სურათებს „ისევე სჭირდება აზრით შევსება, როგორც სპინოზასეული ღმერთი ავსებს ცდომილებებს“-ო.

მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად. გოეთესთან პანთეიზმი, მეტად თუ არა, არანაკლებ პირობითია, გარეგნულ-ფორმალური, ვიდრე სპინოზასთან, რომელიც არსებითად მატერიალისტი და ათეისტი იყო და სწორედ თავისი მატერიალიზმითა და, აგრეთვე, ათეიზმით ენათესავებოდა „ფაუსტის“ ავტორს. საქმე ისაა, რომ „ღიადი წარმართი“ ნამდვილად, პრაქტიკულად, ობიექტურად არასოდეს აღიქვამდა „ღმერთს“ საკუთრივ რელიგიურად, სპირიტუალისტურ-მისტიკურის აზრით.—„ღმერთის“ ცნება გოეთესათვის არსებითად ბუნების ცნებას გამოხატავდა, ამ უკანასკნელის „პოეტურ“. „განსულიერებულ“ ხინონიშს წარმოადგენდა. „ინგლისის მდგომარეობა“-ში ენგელსი წერს, რომ „გოეთე უხალისოდ იჭერდა საქმეს „ღმერთთან“; ამ სიტყვის გაგონება მას ცუდად ხდიდა; იგი მხოლოდ ადამიანურის წიაღში გრძნობდა თავს შინ, და ეს ადამიანურობა, რელიგიის ბორკილთაგან ხელოვნების ეს განთავისუფლება შეადგენს სწორედ მის სიდიადეს; ამ მხრივ მას ვერც ძველები შეედრებიან და ვერც შექსპირი“¹. იქვე, რამდენიმედ ზემოთ, ენგელსი გოეთეს უწოდებს „მოციქულს“ „მომავლის“ რელიგიისა, „რომლის კულტიც შრომაა“². და ეს ჰუმანისტურ-პრაქტიციკული ხასიათი გოეთეს თავისი ფილოსოფიისათვის, ცხადია, მხოლოდ მატერიალისტურ საფუძველზე, კერძოდ, სპინოზას „პანთეიზმის“ მატერიალისტური არსის ათვისება-განვითარების მეშვეობით შეეძლო მიეცა.

ესეც არ იყო, —რომ გოეთე სპინოზას „პანთეიზმს“ არსებითად მატერიალისტურად აღიქვამდა და ითვისებდა, ამის საბუთს თუნდაც იაკობისადმი მიმართული იგივე წერილი შეიცავს, რომელშიც სპინოზა „ღვთიუვნეტარესად და უქრისტიანესად“ იწოდება. ამ „ხოტბის“ შემდგომ ერთი აბზაცის გამოშვებით გოეთე ასე უხდის ბოდიშს“ იაკობის (რაც იმის მაჩვენებელია, რომ სპინოზას ვაგების საკითხში გოეთესა. და ჰერდერისაგან იაკობის დაცილება იმაში მდგომარეობდა, რომ მას უფრო იდეალისტურად, უფრო პანთეისტურად ესხმოდა სპინოზას „ღმერთი“, როგორც „უზენაესი რეალობა“):

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, изд. 2-е. т. I, стр. 594.

² იქვე, стр. 587.

„მაპატიე, რომ მე ესოდენ ხალისით ვდუმებარ, როდესაც ლაპარაკი აკეთებ ჩემს არსებობაზე მიდგება, რომელსაც მე მხოლოდ rebus singularibus-ში (ცალკეულ საგნებში — ო. ჯ) ჩაწვდომით ანდა მისგან გამომდინარე ვწვდები; ხოლო მისი უახლოესი და უღრმესი განხილვისათვის ჩვენ არავინ გვაქეზებს თვით სპინოზაზე მეტად. თუმცა მის თვალთახედვას თითქოს-და კიდევაც ეპარება ყოველივე კერძო“. — და ცოტათი ქვემოთ გოეთე ამგვარად ნათელყოფს სპინოზისტური „ღმერთის“ თავის ამ წვდომას: „აქ, — წერილი ილმენაუს მაღარობიდანაა მიწერილი, — მთებზე და მთებს შუა ვეძიებ ღვთაებრივს საწყისს in herbis et lapidibus-ში“ (მცენარეებსა და ქვებში).

მაგრამ თავის მხრივ, ყოველივე ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, თითქოს სპინოზასეული მატერიალიზმის პანთეისტური გარსი გოეთესათვის საეგებით უცხო და უმნიშვნელო ყოფილიყოს. პირიქით, სპინოზას მატერიალიზმი სწორედ თავისი პანთეისტური გარსის, წყალობით შეიქმნა მისთვის ესოდენ ახლობელი და სიმპათიური.

საქმე ისაა, რომ მართალია, გოეთე მანამდელ და თავისი დროის ყველა სხვა გერმანულ ფილოსოფოსსა და ხელოვანზე მეტად იყო მატერიალისტური, მაგრამ, ამავე დროს, მისი მატერიალიზმი მაინც გერმანული ბიურგერობის სისუსტით იყო დაქვეითებულ-შეღაბული და არათანმიმდევრულობითა და უსრულოებით ჭარბობდა, მაგალითად, ფრანგულს. გოეთეს ბიურგერულს ბუნებაში, როგორც ენგელსმა აღნიშნა, მუდმივი ბრძოლა წარმოებდა გენიოსსა და ფილისტურს შორის, და ამ ბრძოლაში ფილისტური ყოველ ნაბიჯზე „ამარცხებდა“. ასუსტებდა, ავიწროებდა გენიოსს. და ამიტომ გოეთეც, მართალია, ყველა სხვა ბიურგერ იდეოლოგზე ნაკლებად, მაგრამ მაინც უხდიდა ხარკს გერმანულ, — კერძოდ, როგორც კანტისეულ, ისე „კლასიკურ“ ფიხტე-შელინგ-ჰეგელიანურ, — იდეალიზმს და, ამასთან ერთად, რელიგიურ სპირიტუალიზმსაც და მისტიციზმსაც. ამიტომაც იყო, რომ იგი თავიდანვე მტრულად განეწყო ფრანგული მატერიალიზმის მიმართ, რომელიც ბიურგერთათვის შესაძლისზე, მისაწვდომზე გაცილებით სრული და თანმიმდევრული იყო, სამყაროდან „იდეალურ სულიერ საწყისს“ სდევნიდა და „შიშველ“, აშკარა ათეიზმამდე მიდიოდა.

ამ მხრივ მრავლის მეტყველია „Dichtung und Wahrheit“-ის მეტერთმეტე წიგნის აღიარებანი, რომლებშიც გოეთე „ფრანგული ფილოსოფიისადმი“ თავის ახალგაზრდობის დროიდელ დამოკიდებულებას ახასიათებს, მაგრამ რომლებიც თავიანთი ავტორის ამ ფილოსოფიისადმი მერმინდელს, არსებითად ბოლომდე შეუტყველ მიმართებასაც ცხადჰყოფენ. — „ფრანგული ფილოსოფია“, საერთოდ და მთლიანად აღებული, მას „ბნელად და უკმარად“ მიიჩნია; გამონაკლისს იგი მხოლოდ რუსოსა და, ნაწილობრივ, დიდროს მიმართ უშვებს; რუსოს გამო გადაჭრით, დაუთქმელად ამბობს — „რუსო ჩვენ ნამდვილად მოგვწონდა“-ო, ხოლო დიდროს გამო აღნიშნავს — „დიდრო იმიტომ იდგა ჩვენთან საკმაოდ ახლოს, რომ ყველაფრით, რასაც მას ფრანგები უძრახდნენ, იგი ნამდვილი გერმანელია“-ო, და თანაც იქვე აღიარებს, რომ „მისი თვალსაზრისიც მეტისმეტად მაღალი, მისი ჰორიზონტი მეტისმეტად

ფართო იყო, რომ ჩვენ მასთან დაკავშირება და გვერდით დადგომა გვეუწყობდა. — ვოლტერი გოეთეში ანტიპათიას იწვევს თავისი რაციონალისტური კრიტიციზმის „უკიდურესობით“, „მიკროდოვებულობითა“ და „ცალმხრივობით“, რომლითაც, სინამდვილეში, ვოლტერისეული მრღვეველი, „მეფისტოფელური“ აზრის ძალა ისახლვრებოდა; „ვოლტერის პარტიული უსამართლობა და მის მიერ მრავალი პატივსაცემი საგნის დამახინჯება, — წერს გოეთე, — ძლიერ გვაჯავრებდა და ჩვენც ყოველი დღით სულ უფრო ვმტრობდით მასო“; კერძოდ, გოეთეს „მეტად უსიამოვნო გრძნობებს“ აღუძრავს ის გარემოება, რომ ვოლტერი „ყოველნაირად ცდილობდა იმისათვის დამტკიცებას რელიგია და საღვთოწიგნები, რომელთაც ის, რელიგია, ემყარება, რათა ეგრეთწოდებული ხუცებისათვის ეწოდა“; ხოლო საბოლოოდ მაშინ ეკარგება გოეთეს ვოლტერისადმი „ყოველგვარი ნდობა“, როცა შეიტყობს, რომ „მსოფლიო წარღვნაზე გადმოცემის უარყოფის მიზნით მას (ვოლტერს) გაქვავებული ნიჟარების არსებობა უარუყვია და ისინი ბუნების თამაშად გამოუცხადებია“; — იმიტომაც, — განმარტავს ვოლტერის-ანტიკლერიკალის ამ ანტიმეცნიერული „პრიანობით“ აღფრთოვებული გოეთე, — მეცნიერი, და აქ მთელის სიცხადით ჩნდება განსხვავება ფრანგ-ვოლტერსა, რომელიც წარღვნის მითის უარყოფისათვის „მეცნიერულ ჭეშმარიტებას“ ლალატობს და გერმანელ-გოეთეს შორის, რომელიც „მეცნიერულ ჭეშმარიტებისათვის“ მზად არის ამ მითის დადასტურება დაუშვას, — დიახ, იმიტომაც, „რომ ბაშბერგზე საკუთარის თვალთ დავრწმუნდი, რომ ზღვის ძველ, ამომშრალ ფსკერზე ვიმყოფები, მის პირველქმნილ მკვიდრთა ნარჩენებს შორის“ — ი; „მართლაც, — განაგრძობს გოეთე, — ეს მთები ოდესღაც ტალღებით იყო დაფარული; ამას წარღვნამდე ჰქონდა ადგილი, თუ წარღვნის დროს, ეს ჩემთვის სულერთი იყო; ასე თუ ისე, მაინც დაბლობი უზარმაზარ ტბას, თვალუწვდენელ უბეს წარმოადგენდა; ამაში მე ვერაფერს ვაღიარებ; პირიქით, მე ვადავწყვიტე გამეფართოვებინა ქვეყნებზე და მთებზე ჩემი ცოდნა. რაც არ უნდა მოჰყვეს ამას“ (ვოლტერისეული კრიტიციზმის „ზომასგადასულობასა და მწვაობრობას“ ძრახს გოეთე ეკერმანთან — 1825 წლის 25 ოქტომბრის — საუბარშიც: „რადგანაც, — ამბობს იგი, — არსებითად, რაოდენ გონებამახვილნი არ არიან მისი თხზულებები, მაინც, ქვეყანას მათ ცოტა რამ არგეს; არაფერი შეიძლება მათ საფუძველზე აშენდეს; მეტიც: მათ უდიდესი ზიანი მოიტანეს, იმიტომ რომ გზას ურეიდნენ და სათანადო საყრდენს აცლიდნენ ადამიანებს“). — ხოლო ენციკლოპედისტებისათვის გამოტანილი „მსჯავრი“ ასეთი იყო: „როდესაც ჩვენ ენციკლოპედისტებზე გვესმოდა ან მათი უსაზომო ქმნილების ერთ-ერთ ტომს ვმლიდით, გვეჩვენებოდა, თითქოს და უზარმაზარი ფაბრიკის ურიცხვ თითისტარსა და საქსოვ დაზვას შორის მივდივართ, სადაც მექანიზმის განუწყვეტელი ჭრილისა და ტკაცუნისაგან, რომელიც ჭკუასაც და თვალსაც რევს, გაუგებრობისაგან მთელი ნაგებობისა, რომლის ნაწილები სხვადასხვაგვარადაა შეერთებული, ხედავ რა ყოველივეს, რაც მაუდის ნაჭრის და მზადებას სჭირდება, ზიზლით ივსები საკუთარი სერთუქისადმი, რომელიც გაცვია“. — მაგრამ ყველაზე დიდ წყრომასა და ზიზლს იმსახურებდა „Système“

me de la Nature“, რომელიც ფრანგული მატერიალიზმის კონსექვენტურ დასკვნებს უყრიდა თავს; „იგი ისე პურქუშად, კიმერიულად, მკვდრულად გვესახებოდა, — წერს გოეთე, — რომ მისი შინაარსის ატანა გვიძძიმდა და როგორც მოჩვენების პირისპირ გვიტანდა ძრწოლა მის წინაშე... ეს წიგნი, როგორც სიბერის ნამდვილი კვენტესენცია, ჩვენთვის ყოვლად უგემური და სულაც რაიმე გემოს უქონელი ჩანდა. მისი მტკიცების თანახმად, ყოველივე არსებული აუცილებელია, და ამიტომაც ღმერთი არ არსებობს. — მაგრამ განა არ შეიძლება, რომ ღმერთის არსებობაც აუცილებელი იყოს? — ვკითხულობდით ჩვენ. ამასთან ერთად, ჩვენ, ცხადია, ვალიარებდით დღეთა და ღამეთა, კლიმატურ ზეგავლენათა, ფიზიკურ და ცხოველურ პირობათა აუცილებლობით ჩვენს შებოჭილობას. მაგრამ, ამავე დროს, ვგრძნობდით ჩვენს თავში რალაცას, რაც სრულ თვითნებობად გვეჩვენებოდა, და აგრეთვე რალაც სხვასაც, რომელიც ამ თვითნებობის შეწონასწორებისაკენ ისწრაფვოდა... მასში (ამ წიგნში — ო. ჯ.) ბუნების სისტემა იყო დაპირებული, და ჩვენც ვიმედოვნებდით, რომ ნამდვილად შევიტყობდით რამეს ბუნებაზე, ჩვენ კერაზე. ფიზიკა და ქიმია, მიწისა და ზეცის აღწერილობა, ბუნების ისტორია და ანატომია და მრავალი სხვაც ძველთაგან და უკანასკნელ დღემდე აპყრობდნენ ჩვენს ყურადღებას სამყაროს დიდებულებაზე, და ჩვენც ხალისით გავეცნობოდით როგორც კერძოს, ისე ზოგადსაც მზისა და ვარსკვლავთა, პლანეტებისა და მთვარეთა, მთების, დაბლობთა, მდინარეთა და ზღვების და ყოველივე იმის შესაბამებ, რაც მათში ცოცხლობს და არსებობს... მაგრამ ფუჭი და უშინაარსო აღმოჩნდა ეს მოსაწყენი ათეისტური ბინდი, რომელშიც ქრებოდნენ მიწებიც ყველა თავიანთი ქანილებითურთ და ზეცაც თავისი ყველა ვარსკვლავებიანად. მატერია, თითქოს-და, მარადიულად არსებობდა და მარადიულ მოძრაობაში იმყოფებოდა და ამ მოძრაობიდან მარჯვენა და მარცხნივ და ყოველი მიმართულებით უშუალოდ (ohne weiteres) წარმოადგებოდა ყოფიერების ყველა უსასრულო მოვლენა. მაგრამ ჩვენ ამითაც კი შეგვეძლო დავკმაყოფილებულიყავით, ავტორს ჩვენ თვალწინ ნამდვილად რომ აეგო სამყარო თავისი მოძრავი მატერიისაგან. მაგრამ მან, უთუოდ, ისევე ცოტა იცოდა ბუნებაზე, როგორც ჩვენ; ზოგი ძირითადი ცნების დადგენისთანავე იგი მაშინვე ანებებს ბუნებას თავს, რათა გადააქციოს ის, რაც ბუნებაზე მალალია ანდა უმალლეს ბუნებას წარმოადგენს ბუნებაში, მატერიალურ, მძიმე, თუმცა-ღა მოძრავ, მაგრამ მიმართულებასა და ფორმას მოკლებულ ბუნებად...“.

მართალია, ჰოლბახის ამ კრიტიკაში გოეთე-დიალექტიკოსიც იგრძნობა, მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ამ დიალექტიკოსისათვის ჰოლბახიცა, და მთელი „ფრანგული ფილოსოფიაც“, ერთიანად აღებული, მეტისმეტად მატერიალისტურია და მეტისმეტად ათეისტური.

ხოლო პანთეიზმს რაც შეეხება, როგორც ამას მარქსი და ენგელსი აღნიშნავენ, იგი მატერიალიზმისა და ათეიზმის ფარულ, შერბილებულ, მორცხვ ფორმას წარმოადგენს, და სწორედ ამიტომაც მოიხიბლა სპინოზიზმით გოეთეც, რომელიც არც თანმიმდევრული მატერიალისტი და, ცხადია, არც სრულ-

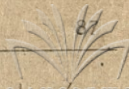

ლი და აშკარა ათეისტი იყო: ისევე, როგორც მეორე უდიდესი მატერიალისტი სათვის, ლესინგისათვის, მისთვისაც სწორედ პანთეიზმი წარმოადგენდა მატერიალიზმისა და ათეიზმის ათვისება-გამოვლენის ერთადერთ შესაძლო-სა და დასაშვებ ფორმასა და საშუალებას.

მაგრამ გოეთე არასოდეს ყოფილა სპინოზას მორჩილი მიმდევარი ანდა მხოლოდ პოეტურ ხმაზე გადამამღერებელი. იგი მას თავისთვის ნიშანდობლივი აქტიურობით, თავისუფლად, შემოქმედებითად აღიქვამდა და იკენებდა. ამ მხრივ საყურადღებოა მისი აღიარება, რომელსაც იაკობისადმი მიმართულ იმავე 1785 წლის 9 ივნისის წერილში ვკითხულობთ: „მე ვერ ვიტყვი, რომ ოდესმე დალაგებულად მეკითხოს ამ შესანიშნავი ადამიანის თხზულებები, რომ მის აზრთა მთელი შენობა წარმომსახებოდეს სულში. ჩემი წარმოდგენები და ჩემი გონებრივი წყობა ამას მე არ მინებებენ. მაგრამ უფრო გულდასმით რომ ვუკვირდები, მეჩვენება, რომ მესმის მისი, ესე იგი, რომ ბევრი შემძლია მისგან ვისესხო ჩემ იდეათა და შემოქმედების წესისათვის სასარგებლო“. ხოლო 1785 წლის 24 ოქტომბერს ისევ იაკობის გოეთე სწერს: „ის, რომ მე, ვკითხულობ რა სპინოზას, მხოლოდ საკუთარი წარმოდგენებიდან გამომდინარე შემძლია მისი გავება, და ის, რომ ბუნებაზე მის მოძღვრებას ვერ დავუფლავ, არ მიშლის ხელს, რომ, როდესაც ისეთი წიგნის დასახელებაა საჭირო, რომელიც ყველა სხვაზე მეტად თანხვდება ჩემს მრწამსსა და შეხედულებებს, მისი „ეთიკა“ „დავასახელო“. და დასასრულ, იმავე „Dichtung und Wahrheit“-ში გოეთე, ასახელებს რა სპინოზას, როგორც იმ მოაზროვნეს, რომელმაც იგი კრიზისიდან გამოიყვანა, რამდენიმედ ქვემოთ კატეგორიულად აცხადებს: „მაგრამ ნურავინ იფიქრებს, რომ მე შემძლია მის თხზულებებს ხელი მოვაწერო და მას სიტყვა-სიტყვით დავეთანხმო“-ო.

სპინოზას ფილოსოფიური მოძღვრება მიმართულია დეკარტისეული დუალიზმის წინააღმდეგ, რომელიც ბუნების სამყაროს მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას უთმობდა, ხოლო სპეციფიკურ-ადამიანურ, სულიერ, ინტელექტუალურ-მორალურ ბუნებას ისევ-ისე იდეალიზმს უმიკვიდრებდა. საბირისპიროდ დეკარტის ორი სუბსტანციისა, — მატერიისა და სულისა, — სპინოზამ „ღმერთის“ ადექვატური „ბუნება“ მიიჩნია ერთად-ერთ სუბსტანციად, რომლის ატრიბუტებია მატერიალური განფენილობა და აზროვნული სულიერობა. მისთვის ბუნება არის Causa sui, ე. ი. ყოველივეს მიზეზი. აბსოლუტური საწყისი, რომლიდანაც გამომდინარეობს ყველა კონკრეტული სავანი, ე. წ. მოღუსები, და მათ რიცხვში ადამიანიც, როგორც ვრცეული და მოაზროვნე არსება. „ჩემის აზრით, — წერს სპინოზა 1665 წელს ინგლისის აკადემიის მდივანს ჰ. ოლდენბურგს, — ადამიანი, როგორც ყოველივე დანარჩენი, მხოლოდ ერთი ნაწილია ბუნებისა“; და „ადამიანურ სულს რაც შეეხება, მე მასაც ვთვლი ბუნების ერთ ნაწილად“.

ეს იყო პირველი და ძირითადი იდეა, რომელიც გოეთემ სპინოზასაგან შეითვისა და თავის საბოლოო მსოფლმხედველობრივ-იდეოლოგიურ კონცეპციას დაუღო საფუძვლად.

მაგრამ გოეთესათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ის, უფროდ ეერთდამოკიდებულება, რომელსაც სპინოზა ბუნებასა, როგორც მთელსა და ადამიანს, როგორც ნაწილს, შორის აღგენდა.

ამ მხრივ ისაა საყურადღებო, რომ სპინოზას, როგორც მეტაფიზიკოსი, ადამიანს განიხილავს ანტროპომორფული, ასოციალური ინდივიდის სახით და, არ ცნობს რა სუბიექტის აქტიურ მიმართებას ობიექტისადმი, ამ ინდივიდს, „ბუნებრივ ადამიანს“, აცხადებს ბუნების უბრალო მოღუსად, რომელიც სავსებით დამოკიდებულია ბუნებისაგან, როგორც უზენაესი საწყისისაგან, სუბსტანციისაგან. ამით უარიყოფა სპინოზას მიერ მთელი სოციალური პრაქტიკა, და საზოგადოებრივი ყოფიერების ყველა მანკის, ყველა უბედურების მიზეზს სპინოზა ხედავს ადამიანთა „უთანხმოებაში“ ბუნებასთან. ამიტომაც, სპინოზას მთელ ფილოსოფიურ მოძღვრებაში, რომელიც თავისი საბოლოო მიზანდასახულებით პრაქტიკულ-ეთიკურია, სიმძიმის ცენტრი გადატანილია „ბუნებასა“ და „ადამიანს“ შორის ამ „უთანხმოების“ მოწესრიგებაზე. სახელდობრ, ადამიანის საბოლოო ცხოვრებრივ მიზანდ სპინოზა მიიჩნევს „ქეშმარიტ ნეტარებას“, რომელიც მდგომარეობს „ქეშმარიტ ცოდნაში“ ანუ „ბუნებისა“ და „სულის“ ერთიანობის შემეცნებაში. ანუ სხვაგვარად: ბედნიერების მოსახვეჭად ადამიანს მართებს საკუთარი არსების წვდომა, ხოლო „ადამიანის არსების გასაგებად აუცილებელია ბუნების შემეცნება“. თანაც, მართალია, სპინოზას თანახმად, ადამიანის სისუსტე იმაში მდგომარეობს, რომ მას არ ძალუძს ბუნების ჯგროფნად აღქვატური შემეცნება (და სწორედ ამითაა გამოწვეული ბუნებასთან ადამიანის უთანხმოება და აქედან მომდინარეობს მისი უბედურება); მაგრამ სპინოზას ეს თვალსაზრისი, რომელიც მისი მეტაფიზიკურობის ნაყოფს წარმოადგენს, ჯერ კიდევ შორს დგას როგორც იუმისეული სკეპტიციზმისაგან, ისე, მით უფრო, კანტისეული „პრინციპული“ აგნოსტიციზმისაგან, და, როგორც ასეთი, გარდაულაბავ დაბრკოლებად არ ელოდება ბუნებასთან „ერთქმენისაკენ“, „შეთანხმებისაკენ“ სპინოზას სწრაფვას. სპინოზას აზრით, ადამიანის უმაღლეს იდეალს მისი ბუნების იმგვარი შეცვლა, სრულქმნა უნდა წარმოადგენდეს, რომ მან თავისი შემეცნებითი სისუსტის დაძლევა და ბუნების სრულყოფილი წვდომა შესძლოს. „ყველაფერი, — წერს სპინოზა, — რაც ამ სრულქმნის მისაღწევი საშუალება შეიძლება იყოს, არის ქეშმარიტი სიკეთე, უმაღლესი სიკეთე კი ის იქნება, რომ ადამიანი სხვა ინდივიდუმებთან ერთად (ეს მოტივი „ფაუსტის“ ფინალს მოგვაგონებს, სადაც გოეთეს გმირი კოლექტივის იარაღად სახავს ამგვარ საშუალებად მიჩნეულს შრომას) შესძლებს არსების მიღწევას და ამით იხელმძღვანელებს... ეს იქნება იმ ერთიანობის მიღწევა, რომლითაც სული და ბუნება ერთი მთელის სახით გადაენასკვებიან ერთმანეთს... აი ესაა უკანასკნელი მიზანი, რომლისკენაც მე მივისწრაფვი“.

მართალია, — როგორც ეს ქვემოთ უფრო გარკვევით იქნება ნაჩვენები, — გოეთე არ კმაყოფილდება ბუნებასა და ადამიანს შორის სპინოზას მიერ დადგენილი მიმართებით, კერძოდ, ადამიანის მიერ „ბუნების არსების“ პასიური შემეცნებით (რისკენაც პირველი ნაწილის ფაუსტი ისწრაფის), არამედ იმ და-

სკენამდე მიდის (მეორე ნაწილის ფაუსტის დაგვარად), რომ წვდომას ბუნების არსებისა, რომელიც მზადმოცემული და უცვლელი, მეტაფიზიკური სანიით არ არსებობს, ბუნებაზე აქტიური ზემოქმედებით, ადამიანური მიზნებისამებრ მისი წარმართვით, პრაქტიკული გარდაქმნით შეიძლება; მაგრამ, ამის-და მიუხედავად, როგორც გერმანელი იდეოლოგი, იგი მაინც იმდენად აქტიური და პრაქტიკული ვერაა, რომ სოციალური აქტივიზმის, პოლიტიკური პრაქტიციზმის თვალსაზრისამდე ამაღლდეს და საზოგადოებრივი ყოფიერების წინააღმდეგობათა გადაწყვეტა საკუთრივ-სოციალურ სფეროში ეძებოს და საკუთრივ-სოციალური საშუალებებით სცადოს. და ამიტომაც დებულება, რომ ბედნიერება ბუნებასთან ერთიანობაში, თანხმობაში შეიძლება ჰპოვოს ადამიანმა, — და არა თვით ადამიანურ ურთიერთობათა მოწესრიგებაში, — მეორე ძირითად პრინციპად იქცა, რომელიც გოეთემ სპინოზასაგან შეითვისა და თავის მსოფლმხედველობრივ-იდეოლოგიურ მრწამსს დაუდო საფუძვლად.

ეს იყო ორი მთავარი რამ, რითაც ემსახურა სპინოზა გოეთეს შთამბოძნებლად და გზის მიმითებლად. ერთის მხრივ, — თეორიულ-ფილოსოფიურ ასპექტში, — თავისი მოძღვრებით ბუნების სუბსტანტურობის შესახებ მან ისევ მიაქცია გოეთე ბუნებისაკენ, რომლისადმი რწმენაც ვერთერს დაჰკარგოდა; ხოლო მეორეს მხრივ, — პრაქტიკულ-ეთიკურ ასპექტში, — თავისი მოძღვრებით ბუნებისა და სულის იდეალური გაერთიანების შესახებ მან სახელმძღვანელო პრინციპი მისცა გოეთეს სოციალური ხინამდვილის გარდაქმნა-მოწესრიგების იმ რეფორმისტული კონცეპციისათვის, რომლის შემუშავებასაც იგი თავისი შტურმერული „რადიკალიზმის“ უკუგდების შემდეგ შეუდგა.

— სახელდობრ, სპინოზას მოძღვრების აქტიური, თავისებური გააზრებისა და ათვისების საფუძველზე იმუშავებს გოეთე შეხედულებას ბუნებაზე, როგორც ერთიან ცოცხალ მთელზე, რომელშიც განსხვავებული საგნები და პროცესები, „მოდუსები“, უბრალოდ მექანიკურად კი არ არიან განლაგებულნი ერთ მანეთის გვერდით და ამგვარად კი არ „აესებენ“ მთელს, არამედ, ერთმანეთთან მიზეზშედგობრივად დაკავშირებულნი, ყველანი თავისებურად თანამონაწილეობენ ამ მთელის არსებობაში, სიცოცხლეში, და განიშკვალებიან აბსოლუტური პრინციპით პირველადი ერთიანობისა. ხოლო თავის მხრივ, ამ შეხედულებას მიჰყავს გოეთე, მისი ბიურგერული იდეოლოგიური ბუნების შესაბამისად, თავისებურ „ჰეგელიანურ“ დასკვნამდე ყოველივე არსებულის კანონზომიერების, აუცილებლობისა და გამართლებულობის შესახებ. მისი აზრით, ყოველივე ღირებულია იმდენად, რამდენადაც მას „თავისი ადგილი“ უჭირავს ბუნების მთელში, რამდენადაც იგი, ამ ადგილის შესაბამისად, თავის „ბუნებრივ“ ფუნქციას ასრულებს ამ მთელის შექმნაში, გაერთიანებაში. ხოლო თუ კი რაიმე თავისი ჰემარტი ქმედების ორბიტრიდან ამოვარდა, თუ კი მან თავისი „ბუნებრივი“ ფუნქციონალობა, პროდუქტიულობა დაჰკარგა, ბუნებრივი ორგანიზმიდან მისი გამორიცხვა, როგორც არსებულისა, მისი გაქრობა, მოკვდინება, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აღადგენს მთელის დარღვეულ ჰარმონიას, არამედ, პირიქით, მხოლოდ დისჰარმონიას გააძლიერებს, რადგანაც ამის შედეგად ბუნებაში „ცარიელი ადგილი“ დაჩჩება, რად-

განაც ბუნებამ გამოორიციხვა, გაქრობა, არარაღქმნა არ იცის. და ხეივანე-
 ეხება, გოეთეს აზრით, საზოგადოებასაც: მასშიც არაფერია მოსასპობი, ყო-
 ველივეს თავისი ადგილი; დანიშნულება გააჩნია, და ყოველივეს, რაც გაყალ-
 ბებულია, — მაგრამ „თავის ადგილზე“ ჭეშმარიტი იქნება, — ეს ადგილი
 უნდა მოეძებნოს და მიეჩინოს. საამისო საშუალება კი რევოლუციური აფეთ-
 ქება, რღვევა კი არ არის, არამედ რეფორმაციული გარდაქმნა, შენება...

— და დასასრულ, მესამე ძირითადი პრინციპი, რომელიც სპინოზასაგან
 გოეთემ შეითვისა, ბუნების შემეცნებისა და მასთან „ერთქმნის“ მეთოდოლოგიას
 საზღვრავდა. გოეთეს ადრინდელი, შტურმერობის დროინდელი „სპინოზიზმი“
 სენტიმენტალისტურ-„პოეტური“ იყო: სენტიმენტალისტურად, „პოეტურად“
 ისწრაფვოდა ბუნებისაკენ ვერთერი და ასევე სენტიმენტალისტური, „პოეტური“
 იყო ბუნების მიმართ, მასში „დისპარმონიის“ აღმოჩენით გამოწვეული იმედ-
 გაცრუებაც ვერთერისა. ხოლო სპინოზას გულდასმითი შტუდირების შედეგად
 გოეთესათვის ცხადი გახდა, რომ ჰოლანდიელი ფილოსოფოსი სრულებითაც
 არ უხუჭავს თვალს და არ უფრთხის ბუნებაში ე. წ. „დისპარმონიათა“ არსე-
 ბობას და მათი ზერელე, სუბიექტური „განცდის“ ნაცვლად მათ სერიოზულ,
 ობიექტურ-მეცნიერულ შესწავლას მოითხოვს. სპინოზას თანახმად, საჭიროა
 „არა ტირილი და არა სიცილი, არამედ გაგება“; ადამიანი თავის ინდივი-
 დუალურ, სუბიექტურ წარმოსახვებს კი არ უნდა აპყვეს, არამედ მას იმის
 ამოკითხვა, აღქმა და ასახვა, მართებს, რაც უკვე მოცემულია ობიექტში; ამა-
 ზე მეტი, ამაზე შორს წასვლა მას არ შეუძლია, რადგანაც როგორც ამას
 „ეთიკის“ მეორე ნაწილის მეშვიდე თეორემა ამტკიცებს, „ordo et connexio
 idearum est, ac ordo et connexio rerum — იდეათა წყობა და კავშირი იგი-
 ვეა, რაც საგანთა წყობა და კავშირი“. ბუნების მკაცრად ობიექტური აღქმა-
 შემეცნების სპინოზასეული მოთხოვნიდან „ამოიკითხა“ თუ, უფრო სწორად,
 ამ მოთხოვნაში „ჩაიკითხა“ გოეთემ პრინციპი, რომლის თანახმად ხსენებული
 „დისპარმონიები“ მხოლოდ ერთეულ შემთხვევათა სახით არსებობენ. იმ ადა-
 მიანთა ცნობიერებაში, რომელნიც ინდივიდუალისტურად, თავიანთი სუბიექ-
 ტური ყოფიერების ასპექტში აღიქვამენ ბუნებას, ხოლო ობიექტურის თვალ-
 საზრისით, მთელის ასპექტში, როგორც ასეთნი, ჰქრებიან და ერთიანი, სა-
 ყოველთაო ჰარმონიის ქმედით ნაწილთა სახით ჩნდებიან. ამ პრინციპს გოე-
 თეს მთელი შემდგომი შემოქმედებისა და მოღვაწეობისათვის ჰქონდა უაღრე-
 სი მნიშვნელობა: მართალია, გოეთეს თავისთავში ბიურგერული ინდივიდუა-
 ლიზმი და სუბიექტივიზმი ბოლომდე ვერასოდეს დაეძლია და, ამდენად, მკაც-
 რი ობიექტურობისათვის, რომელსაც სპინოზა მოითხოვდა, სრულად ვერ მი-
 ეღწია, მაგრამ თავისი მაღალ-პრინციპული მორალური ბუნებით იგი სწორედ
 ამგვარი ობიექტურობისაკენ მისწრაფვოდა და მის ამ სწრაფვას სწორედ სპი-
 ნოზამ მისცა ქმედითი ხასიათი; „Dichtung und Wahrheit“-ის აღიარებისა-
 მებრ, ის, რითაც სპინოზა „ყველაზე მეტად იზიდავდა“ გოეთეს, იყო „უსახ-
 ღვრო უანგარობა, რომელიც მისი (სპინოზას — ო. ჯ.) ყოველივე დებულები-
 დან გამოკრთოდა“, და „ყოვლის შემწონასწორებელი სიმშვიდე“, რომელიც
 ამ „უანგარობის“ ნაყოფს წარმოადგენდა და მძაფრად ეწინააღმდეგებოდა

პოეტის მანამდე „ბობოქარ მისწრაფებებს“¹. და ესეც რომ არ იყოს, სწორედ ხოვდა რა „ბუნების არსების“ ობიექტურ შემეცნებას, ბუნების მოვლენათა „გაგებას“, საამისო საშუალებად სპინოზა ზუსტ, მკაცრ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებად სახავდა; როგორც ფ. ენგელსი „ბუნების დიალექტიკაში“ წერს, „იმდროინდელი ფილოსოფიის უდიდეს დამსახურებად ის უნდა ჩაითვალოს“, რომ იგი „სპინოზიდან დაწყებული დიდ ფრანგ მატერიალისტებამდე დაკინებული ცდილობდა, სამყარო თვით მისგანვე აეხსნა, ხოლო ამ პრინციპის დეტალურ გამართლებას მომავლის ბუნებისმეტყველებას უტოვებდა“²; და სწორედ სპინოზას შთაგონებით სცნო თავის მეორე მოწოდებად პოეტმა გოეთემ ბუნების სამყაროს მკაცრად მეცნიერული კვლევა, რომლისკენ უკვე ადრინდანვე აღმოაჩინდა მიდრეკილება და რომელმაც იგი ერთ-ერთ თვალსაჩინო პიონერად აქცია „მომავლის“, ე. ი. თანამედროვე ბუნებისმეტყველებისა.

მაგრამ სამივე ძირითადი მიმართულებით, — როგორც თვით ბუნებასუბსტანციის გაგებით, ისე მისადმი ადამიანის მიმართების დადგენითა და საამისო იარაღად მეცნიერების მომარჯვებით, — გოეთე სპინოზაზე გაცილებით შორს მიდის და მის საპირისპიროდ თავს დიალექტიკოსად იჩენს.

სპინოზასთან ბუნებაში მატერიალურისა და სულიერის ერთიანობის დიალექტიკური პრინციპი მხოლოდ თეორიული დებულების სახით მტკიცდებოდა, ხოლო საკუთრივ ბუნების მეცნიერულ აღქმაში სპინოზა ჯერ კიდევ მეტაფიზიკურ თვალსაზრისზე იდგა. ამ მხრივ სპინოზა თავისი დროის შვილი იყო, საბუნებისმეტყველო კვლევის და ფილოსოფიური აზროვნების იმ წესს ადგა, რომელიც რენესანსის დროიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე რჩებოდა ძალაში და რომელსაც ენგელსი ასე ახასიათებს: „ბუნების დაშლა ცალკე ნაწილებად, ბუნების სხვადასხვა პროცესებისა და საგნების დაყოფა განსაზღვრულ კლასებად, ორგანიული სხეულების შინაგანი აგებულების გამოკვლევა მათი მრავალნაირი ანატომიური ფორმების მიხედვით — ყოველივე ეს წარმოადგენდა იმ უზარმაზარი პროგრესის ძირითად პირობას, რომელიც უკანასკნელმა 400 წელმა მოგვიტანა ბუნების შემეცნების დარგში. მაგრამ მან დაგვიტოვა აგრეთვე ჩვეულება ბუნების საგნები და მოვლენები განცალკევებულად განხილვისა, დიდი საერთო კავშირის გარეშე, მასასადამე არა მათს მოძრაობაში, არამედ მათს უძრაობაში, არა როგორც არსებითად ცვალებადი, არამედ როგორც მყარი მდგომარეობანი, არა როგორც ცოცხალნი, არამედ როგორც მკვდარნი“³. და სპინოზაც იმ რიგის, მეტაფიზიკოსებს ეკუთვნოდა, რომლებმაც თავისაც, ენგელსის თქმისამებრ, „საგნები და მათი აზროვნებითი ასახვანი, ცნებანი, წარმოადგენენ კვლევა-ძიების განცალკევებულ, ერთიმეორის მიყოლებით და ერთიმეორის დამოუკიდებლად განსახილველ, მყარ, გაქვავებულ, ერთხელ და სამუდამოდ მოცემულ საგნებს“³.

¹ ფ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, 1950, გვ. 13.

² ფ. ენგელსი, ანტი-დიჟორინგი, 1952, გვ. 27.

³ იქვე.

ხოლო გოეთე თავისი დროის მკვლევარი და მოაზროვნე იყო, როდესაც, ერთის მხრივ, ბუნებისმეტყველურ მეცნიერებათა განვითარება იწყებს უმაღლეს, დიალექტიკურ სტადიაზე გადასვლას, ხოლო მეორეს მხრივ, თვით სოციალური სინამდვილე ნერგავს დიალექტიკურ სოფულაქმას.

XVIII საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის დასაწყისი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა განვითარებაშიც რევოლუციური გარდატეხის ხანას წარმოადგენს. თუ კი მანამდელი ბუნებისმეტყველება უპირატესად კრებითი, აღწერილობითი ხასიათის იყო, ცალკე საგანთა და მოვლენათა შესახებ ცოდნის დაგროვებით კმაყოფილდებოდა. ამ დროიდან იგი თეორიულ მეცნიერებად გადაქცევა იწყებს, საგანთა და მოვლენათა შორის ურთიერთკავშირის დადგენაზე, მათი წარმოშობისა და განვითარების კვლევაზე გადადის. ამ გადატრიალების მათუწყებელი ჯერ კიდევ კანტი აღმოჩნდა, რომელმაც, ენგელსის თქმით, „თავისი მოღვაწეობის სარბიელი იმით დაიწყო, რომ ნიუტონის უცვლელი და მარადიული ხანგრძლიობის მქონე წვის სისტემა (მას შემდეგ, რაც ყბადაღებული პირველი ბიძგი ერთხელ მიცემული აქვს) ისტორიულ პროცესად აქცია: მზე და პლანეტები მბრუნავი ნისლის მასიდან წარმოიშვნა“¹. ხოლო ამის შემდგომად მომხდარი ეპოქალური აღმოჩენები და მიგნებანი ბიოლოგიის, ზოოლოგიის, ქიმიის, გეოლოგიის, არქეოლოგიისა და სხვა ბუნებისა და ადამიანის შემსწავლელ დარგებში სულ მეტის დაბეჯითებით ამტკიცებდნენ, „რომ ბუნებაში, საბოლოოდ ყველაფერი, დიალექტიკურად ხდება და არა მეტაფიზიკურად“². ხოლო ამავე დროს ერთი ჩვენი ფილოსოფოსის, მ. ლეონოვის, შენიშვნისამებრ, დიალექტიკურ შეხედულებათა ზეიმი-სათვის პირობები საზოგადოებრივი განვითარების მსვლელობითაც მზადდებოდა: მცირე ხნის მანძილზე ისეთმა ამბებმა გაიქროლა, როგორც იყო ბასტილის დამხობა, სამეფო ძალაუფლების დაცემა, ვანდეა, იაკობინური დიქტატურის დამყარება და დაცემა, ძალაუფლებასთან მსხვილი ბურჟუაზიის დაბრუნება, დირექტორია, ბონაპარტის ამაღლება და დაცემა; ეს იყო ეპოქა სოციალური ქარიშხლისა, რომელიც სრულებით არ შეესაბამებოდა ძველ დამკვიდრებულ შეხედულებებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, როგორც რალაც უცვლელზე. ეს იყო დრო, როდესაც, როგორც ენგელსი შენიშნავს, „ყოველივე გაყენული გადნა, დენადი გახდა, ყოველივე უძრავი აქროლვადი, ყოველი სამარადისოდ მიჩნეული კერძობა წარმავალი აღმოჩნდა“ და „დამტკიცდა, რომ მთელი ბუნება მარადიულ მდინარებასა და წრებრუნვაში მოძრაობს“².

და რაოდენ ფილისტერულადაც არ უფროთხოდა გოეთე თავისი ეპოქის ისტორიულ ძვრებს, რაოდენაც არ სცემდა მას თავხარს და არ ჰგვრიდა ზიზღს ამ ძვრებში წარმოებულ „რღვევა და სისხლის ღვრა“, რომელიც მისთვის უჩინარს ხდიდა „პოზიტიურ შედეგებს“, იგი მაინც ვერ აერიდებოდა

¹ ფ. რ. ენგელსი, ანტი-დიუირინგი, 1952, გვ. 29.

² იქვე.

³ ფ. რ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, 1950, გვ. 18.

ცოცხალი სინამდვილის, ცხოვრების დიალექტიკის გადამწყვეტ ზეგავლენას მით უფრო, რომ თავისი გენიალური ბუნების საღი არსებით, თავისი უნივერსალურობითა და აქტიურობით, ხორციელობითა და ტემპერაპენტულობით, იგი სინამდვილის, სამყაროს დიალექტიკური აღქმისაკენ იყო მთლიანად მიდრეკილი. — უშუალო, ქმედითი აღქმა თავისებისაკენ ბუნებისა, რომელსაც ენგელსი „დიალექტიკის სასინჯ ქვას“ უწოდებს¹.

გოეთე არასოდეს ყოფილა „ფილოსოფოსი“ ამ ტერმინის გერმანული მნიშვნელობით, აბსტრაქტული მეტაფიზიკოსი, რომლის კლასიკურად ტიპიურ განსახიერებად კანტი იქცა. ამგვარ „ფილოსოფოსებს“, ე. წ. „წმინდა გონების“ რაინდებს, იგი თუმცა კი უხდოდა ერთგვარ ხარკს, მაგრამ არსებითად მაინც ღრმად ეუცხოვებოდა. ამ მხრივ საინტერესოა გოეთეს მიერ 1794 წელს ფიქტურად მიწერილი სტრიქონები: „მე თქვენი უსაზღვროდ მადლიერი დავრჩები, თუ კი თქვენ, ბოლოს და ბოლოს, შემარიგებთ ფილოსოფოსებთან, რომელთა გარეშე მე ვერასოდეს წავსულვარ იოლად, მაგრამ რომლებთანაც ვერასოდეს გავერთიანებულვარ“. გოეთესათვის მუდამ რჩებოდა უცხო და ანტიპათიური მწიგნობრული, სქოლასტიკური „სიბრძნე“, რომელიც „საკუთარი თავით“ საზრდოობს, ნაცვლად იმისა, რომ ბუნების ცოცხალ წიგნს დაეწაფოს. ჯერ კიდევ 1769 წელს, 20 წლის ჰაბუჟი, წერს იგი ფრედერიკა ეზერს, რომ ფილოსოფიური მეცადინეობითაა გართული და ამ გზით იმიტომ აღწევს მეტ წარმატებებს, ვიდრე მწიგნობარი სწავლულები, რომ მას ბუნებისათვის ზურგი არ ჰქონია შექცეული: „ჩემი ამჟამინდელი ცხოვრება, — ამბობს მომავალი მკვლევარი ბუნებისა — ფილოსოფიისადმია მიძღვნილი. ჩაკეტილ ოთახში, სიმარტოვეში ქალაქის ფურცელი, კალამი და მელანი და ორი წიგნიც — აი მთელი ჩემი საჭურველი. და ამ მარტივი გზით მე ხშირად ღრმად ვიჭრები სიმართლის შემეცნებაში, უფრო შორს, ვიდრე სხვები მათი მწიგნობრული განსწავლულობით. დიდი სწავლული იშვიათადაა ხოლმე დიდი ფილოსოფოსი, ხოლო იმას, ვისაც დიდი ჯაფა წიგნების ფურცელაში გაუწევია, ეზიზღება ადვილმისაწვდომი სადა წიგნი ბუნებისა“. რამდენიმე გვიან, 1775 წელს, გოეთე ასე წერს იოჰანა ფალმერს თავისი ასაკისათვის ერთგვარად პრეტენზიულად, მაგრამ თავისი რეალისტური ბუნებისათვის უაღრესად ნიშანდობრივად: „მე ბევრი, ძალიან ბევრი მინახავს, ქვეყანა ბრწყინვალე წიგნია, რომელიც უფრო ჰქუიანს გვხდის“. ხოლო 1785 წელს იგი იმისათვის სთხოვს იაკობის პატიებას, რომ „არასოდეს მქონია პრეტენზიები მეტაფიზიკურად აზროვნებაში ვყოფილიყავი გაწაფული“-ო, და დასძენს, რაც უკვე აღინიშნა, „მთებზე და მთებს შუა ვეძებ ღვთაებრივ საწყისს in herbis et lapidibus-ში“. აქ მთელის სისრულითა და სიცხადით ჩანს გოეთე — ფილოსოფოსი, რომელიც სპინოზასეულ მეტაფიზიკურ „არსებას ბუნებისა“ ბუნებისათვის ფილოსოფოსობის მეშვეობით კი არ ეძიებს, არამედ ბუნების უშუალო და პრაქტიკული, კონკრეტულ-მეცნიერული-შესწავლის გზით ადგენს.

¹ ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, 1952, გვ. 29.

გოეთე მეტიტოფელეს ათქმევიანებს ბრძნულ სიტყვებს (ფაუსტის რიგების მისაღებად მოსული მოწაფის მიმართ), რომლებიც მეტად უყვარდა და არაერთგზის გამოუყენებია თავის პოლემიკურ წერილებში ლენინს:

„Grau, treuer Freund, ist alle Theorie,
Und grün des Lebens goldner Baum“.

ფაუსტს ეკუთვნის ცნობილი თქმა: „Im Anfang war die Tat — თავდაპირველად იყო საქმე“, დებულება, რომელსაც სხვაგან გოეთე უფრო გარკვეულად აყალიბებს: „Die Tat ist überall entscheidend — საქმე ყველგანაა გადამწყვეტი“. თანაც, გოეთე მზად არის, — მართალია, ჯერ კიდევ მხოლოდ „ზოგი შემთხვევისათვის“, — პრაქტიკული საქმიანობა უფრო პროდუქტიულად ჩასთვალოს, ვიდრე თეორიულ-იდეოლოგიური და თვით ესთეტიკურიც კი. „ღიახ, ჩემო კარგო, — ეუბნება იგი ეკერმანს — 1828 წლის 11 მარტს, — მხოლოდ ლექსებისა და პიესების თხზვა არ ნიშნავს პროდუქტულობას; არის აგრეთვე საქმეთა პროდუქტულობაც (Produktivität der Taten), და ზოგიერთ შემთხვევაში ეს უკანასკნელი უფრო მაღლა დგას“. თუ რა საქმეებს გულისხმობს იგი ასეთებად, იმის მიხედვით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი, Heidenröslein-ისა და „ვერთერის“ ავტორი, გატაცებულია რაინისა და დუნაის დამაკავშირებელი არხის გაყვანის იდეით, იჩენს ცხოველ ინტერესს პანამის არხის პროექტისადმი, ნატრობს შეესწროს სუეცის არხის გათხრას, არქიტექტორ კუდრესთან ერთად იხილავს მთიან და სწორ ადგილებში გზათშენებლობის საკითხებს, ილმენაუში ხელმძღვანელობს მაღაროების რესტავრაციასა და გაფართოებას და, თუნდაც, დაუღალავ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობას ეწევა ვაიმარის მინიატურულს „სამეფოში“. და ამდენად, „ბუნების არსების“ წვდომის უმთავრეს, გადამწყვეტ საშუალებად მას, ერთის მხრივ, ზუსტი, ექსპერიმენტული მეცნიერებანი, ხოლო მეორეს მხრივ, აქტიური, შემოქმედებითი პრაქტიკა მიაჩნია. იგი მიუდრეკელობას იჩენს ყოველგვარი „ტრანსცენდენტალისტური“ შემეცნებისადმი, ყოველი ჯურის ისეთი კვლევისადმი, რომელსაც თავისი ობიექტი ადამიანის კონკრეტულ შემეცნებელ ძალთა, პირველ რიგში გრძნობად აღქმათა მიღმა მდებარე სამყაროში ეგულება. იგი მხოლოდ ისეთ შემეცნებას ცნობს, რომლის შედეგთა ცდით შემოწმება, პრაქტიკით რეალიზება შეიძლება. მასთან ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით აზრს, რომ თეორია პრაქტიკასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომ პრაქტიკის გარეშე თეორია უნაყოფოა, რომ ყოველ მეცნიერებას თუ კონცეპციას იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც იგი ცხოვრებაში გამოიყენება, პრაქტიკას შეესაბამება. მხოლოდ ისეთი ჭეშმარიტება უნდა გამოვთქვათ, რომელიც ქვეყანას გამოადგება, დანარჩენი კი ჩვენთვის უნდა შევინახოთ“, არიგებს იგი ეკერმანს 1825 წლის 15 ოქტომბერს; „მინერალოგია უწინარეს ყოვლისა მისი დიდი პრაქტიკული სარგებლიანობის გამო მინტერესებდა“-ო, ეუბნება ეკერმანს 1827 წლის 1 თებერვალს; და იმავე ეკერმანთან 1828 წლის 12 მარტის საუბარში ნატრობს: „ნეტავი შეიძლებოდეს გერმანელებში ნაკლები ფილოსო-

ფიისა და მეტი სამოქმედო ძალის (Tatkraft-ის) ჩანერგვა, ნაკლებდისა და მეტი პრაქტიკისა“.

და რა გასაქანს იძენს ბუნების მეცნიერული შესწავლისა და პრაქტიკული ათვისებისაჲენ მიმართული მისი კვლევითი საქმიანობა, იქედან ჩანს, რომ გოეთე ერთდროულადაა გატაცებული გეოლოგიითა და ფიზიოლოგიით, ბოტანიკითა და ზოოლოგიით, მინერალოგიითა და პალეონტოლოგიით, ფიზიკითა და ქიმიით, საინჟინერო საქმითა და ტექნიკით, და მრავალს ამ დარგში აღწევს საგრძნობსა და, ზოგჯერაც, უაღრესი მნიშვნელობის შედეგებს.

ყოველივე ამის ძალით, სპინოზასაგან შეთვისებულ იდეათა საფუძველზე გოეთე სპეკულატურის, მჭვრეტელურ-ლოგიცისტურის მიმართულებით კი არ წარმართავს თავის ფილოსოფიურ ძიებებს, არამედ ემპირიული სინამდვილის, მატერიალური ბუნების ექსპერიმენტული წვდომის, პრაქტიკული ათვისების რეალისტურ გზაზე ლამობს დასაბუთებას, დაკონკრეტებას სამყაროს ერთიანობის პრინციპისა, რომლის მეტაფიზიკური რწმენა მას სპინოზამ შთაუწერა.

მაგრამ მეტაფიზიკური ფილოსოფიური პრობლემატიკის ამგვარი მეცნიერულ-პრაქტიკული გზით გადაწყვეტის ცდები თვით მეტაფიზიკის დაძლევისაჲენ წარმართავენ გოეთეს. ბუნების უშუალო, ქმედით შესწავლას იგი როგორც „ბუნების არსების“ ახალ, დიალექტიკურ გაგებამდე, ისე ბუნებასთან აღდამიანის მიმართების ახალ, აქტივისტურ კონცეპციამდე მიჰყავს.

მთავარი, რითაც გოეთე სპინოზას ამდიდრებს, რითაც მის მეტაფიზიკურობას სძლევს, ის არის, რომ მის ბუნება-სუბსტანციის ცნებაში არსებითი, თვისებრივი ელემენტის, „ატრიბუტის“, სახით შეაქვს მოძრაობის კატეგორია. და სწორედ ეს იყო, — მოძრაობა, როგორც ბუნების ცოცხალი ყოფიერების ფორმა, შემოქმედებითი განვითარების პროცესი, — რაც გოეთემ უშუალოდ ბუნების წიგნიდან „ამოიკითხა“ და სპინოზას მოძღვრებაში „ჩაიკითხა“, და არა ამ მოძღვრებისაგან, როგორც ამას ჰაინე ფიქრობს, მათემატიკური არგუმენტაციის „ჭუპრის“ მოცილება, — რამაც ესოდენ გააცხოველა და გააპოეტურა გოეთესთან სპინოზიზმი.

სპინოზას ბუნების ატრიბუტებად მხოლოდ მატერიალური განყენილობა და სულიერი აზროვნებლობა მიაჩნდა, ხოლო მოძრაობა წარმოედგინა არა-აუცილებელ, მეორად ნიშნად მატერიისა, „მოდუსად“, რომელიც მხოლოდ თავისი „დაუსრულებლობით“ განესხვავება „სასრულ მოდუსებს“, კონკრეტულ საგნებს; თანაც მას, როგორც ეს ოლდენბურგთან მისი მიმოწერიდან ჩანს, აუხსნელი დაურჩა, თუ როგორ ესმის „დაუსრულებლობის“ ცნება. ამავე დროს, მოძრაობა მას წმინდად მექანიკურად ჰქონდა გაგებული, როგორც თავისთავად ინერტულ, უცვლელ ერთეულთა, „ნაწილთა“ გარეგანი ბიძგით აღძრული გადანაცვლება. ამდენად მასთან მოძრაობა კონკრეტულ საგანთა შექმნილი თვისებაა, ხოლო თვით „არსებას ბუნებისა“ მოძრაობა, განვითარება არ გააჩნია, — ბუნება „თავისთავად“ უცვლელია. მშვიდი, უსიცოცხლო, გაქვევებული. და ამიტომაც ზოგადისა და ინდივიდუალურის, მთელისა და ნაწილის ნამდვილი, დიალექტიკური ერთიანობა, რომელსაც ბუნების სუბსტან-

ციურობის იდეა თეორიულად, a priori გულისხმობს, სპინოზას პრინციპულად დაუდგენელი, მეცნიერულად აუხსნელი დაურჩა.

ხოლო გოეთეს მთელი ფილოსოფიური ძალვა, რომელსაც იგი მკაცრად ნეცნიერულ და პრაქტიკით კორექტირებულ კვლევაზე აფუძნებს, სწორედ ამ ერთიანობის აღმოჩენას ისახავს მიზნად, — დადგენას ბუნების იმანენტური მოძრაობის, თვითარსი ორგანიული განვითარების კანონზომიერებისა, რომლის ძალითაც ერთი მრავლად ხორციელდება და მრავალი ერთში ჰპოვებს თავის არსობრივობას. სწორედ ამ მიზანს გამოხატავს გოეთეს თქმა, აქ უკვე ორჯის ციტირებული, რომ იგი „მთებზე და მთებს შუა in herbis et lapidibus“ ეძებს „ღვთაებრივ საწყისს“; ამ მიზანს ემსახურება მისი მთელი, საოცრად მრავალმხრივი საბუნებისმეტყველო კვლევითი მუშაობა; და ამ პრინციპის ბრწყინვალე დადასტურებას წარმოადგენენ მისი ისეთი აღმოჩენები, როგორიცაა ოსტეოლოგიაში — ე. წ. ყბისშუამდებარე ძვლის აღმოჩენა, რომლითაც მან დარწმუნებულად დიდად აღრე დაამტკიცა ადამიანსა და ცხოველს შორის გენეტიკური, ევოლუციური კავშირი; ანდა — ფიტოლოგიაში მიღებული დასკვნა, რომ ფოთლის ღერო პოტენციურად შეიცავს მისგან მთავარი მცენარის მთელს მომავალს ორგანიზმს; დასკვნა, რომლითაც მან ახალს სამეცნიერო დარგს, მცენარეთა მორფოლოგიას ჩაუყარა საფუძველი; ანდა კიდევ — ერთიანობის იმავე იდეითა გამსჭვალული „ფერთა მოძღვრება“, რომელსაც თვით გოეთე თავის უმთავრეს მეცნიერულ მიღწევად თვლიდა. ამ მოძღვრების ერთი — ფიზიოლოგიური — ნაწილი, რომლის თანახმად ფერის აღქმა ობიექტურად არსებულ სხივთა ჩვენს თვალში „არეკლის“ პროცესი კი არ არის მარტო, არამედ დამოკიდებულია აღმქმელ ორგანოს — თვალის ბადურის — თავისებური ორგანიზაციისაგანაც, ე. ი. ობიექტურ და სუბიექტურ ფაქტორთა ერთიანობის ნაყოფს წარმოადგენს, საფუძვლად დაედო თანამედროვე ფიზიოლოგიურ ოპტიკას; ხოლო მის მეორე — ფიზიკურ — ნაწილს რაც შეეხება, იგი თუმცაღა ვერ უძღვებს მეცნიერულ კრიტიკას, მაგრამ მაინც შეიცავს „რაციონალურ მარცვალს“, რამდენადაც მთავრებულია ბუნების საგანთა და მოვლენათა არსობრივი ერთიანობის დიალექტიკური იდეით; აქ გოეთე მძაფრად უმხედრდება ნიუტონს, რომერიც სპექტრულ ფერებს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ოპტიკურ ელემენტებად მიიჩნევს და ამით, გოეთეს თქმით, ისევე „ხლეს (spaltet) სინათლეს შვიდად“, როგორც „მკლესია ხლეს ღმერთს სამად“; ბუნებაში არსებულ ფერთა სიმრავლე, გოეთეს აზრით, დამოკიდებულია არა სპექტრული ფერების სხვადასხვა მექანიკური აღრევებისაგან, არამედ იმ „გამჭვირვალე“ სფეროთა — ჰაერისა თუ წყლის — სხვადასხვა, მეტ-ნაკლები „ბუნდოვანებისაგან“, რომლებითად არიან გაშუალელებული თავისი წყაროდან თვალისაკენ მომავალი „პირველადი ფენომენები“ — სინათლე ანდა სიბნელე; მართალია, გოეთეს ეს კონცეპცია მცდარ ექსპერიმენტულ საფუძველს ემყარება და მეცნიერთაგან უკუვადებულიც იქნა, მაგრამ მასში ჩაქსოვილმა მრავლის ერთიანობის იდეამ მაინც გაიტანა თავი მეცნიერებაში — ცხადია, საფუძვლიანად შეცვლილი სახით, — დასაბუთება ჰპოვა თანამედროვე ფიზიკაში, რომლის თანახმად ფერთა მრავალნაირობა ისაზღ-

რება ერთიანი სხივური ენერჯის ელექტრომაგნიტურ ტალღათა ბი სიგრძე სიმოკლით.

მართალია, ბუნებაში მიმდინარე განვითარების პროცესის სრულად მეცნიერულ ახსნამდე გოეთე ვერც მივიდოდა და არც მისულა; და ამიტომაც იგი ნამდვილი მატერიალისტიცა და ნამდვილი დიალექტიკოსიც არ ყოფილა. კერძოდ, დასძლია რა ძველი ბუნებისმეტყველებისა და ფილოსოფიის მეტაფიზიკური თვალსაზრისი, რომლის თანახმად სამყაროში საგნები არსობრივად უცვლელნი, უძრავნი არიან, იგი ბუნების მხოლოდ ევოლუციური განვითარების პრინციპამდე მივიდა და რევოლუციურ ნახტომთა იდეამდე არ ამაღლებულა (რის შესაძლებლობას მას, ერთის ძირივ, მისდროინდელ მეცნიერებათა განვითარების დონე, ხოლო მეორეს მხრივ, მისი საკუთარი არარევოლუციური ბიურგერული ფსიქოლოგია და იდეოლოგია ართმევდა). და ამიტომაც მის ძირითადად მატერიალისტურსა და დიალექტიკურ მსოფლმხედველობაში ჯერ კიდევ საგრძნობლად ურჩებოდა ადგილი როგორც იდეალისტურ, ისე მეტაფიზიკურ შეხედულებებს; ამიტომაც იყო რომ მას, — მატერიალიზმის ნიადაგზე მდგარსა და — დიალექტიკის მიმართულებით მავალს, — უმაღლესი სინთეზი დიალექტიკური მატერიალიზმის სახით არა თუ მიუღწეველი, არამედ, არსებითად, მიუგნებელიც კი დაურჩა.

მაგრამ ყოველივე ამის-და მიუხედავად, — სწორედ თავისი მატერიალისტური საფუძვლებისა და დიალექტიკური ტენდენციის ძალით, — იძენს გოეთეს ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა პოზიტიურ ღირებულებას, ისტორიულ მნიშვნელობას; — იმის ძალით, რომ გოეთეს მსოფლწარმოსახვაში, — წინააღმდეგ იმავე სპინოზასი, — მართალია, არა სრულად, არა მთელი მრავალფეროვანებითა და ბრწყინვალეობით, მაგრამ მაინც ამოძრავდა, გაცოცხლდა რეალური, მატერიალური ბუნება. და ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, გოეთე მხოლოდ თავის დიდს წინამორბედს, მეტაფიზიკოს მატერიალისტ სპინოზას კი არ აღემატება, არამედ თავის დიდს თანამედროვეს, იდეალისტ დიალექტიკოსს ჰეგელსაც სჭარბობს, რომლის „უდიდესი დამსახურება, — ენგელსის თქმით, — ის არის, რომ მან მთელი ბუნებრივი, ისტორიული და სულიერი სამყარო პირველად გამოსახა როგორც პროცესი, ე. ი. როგორც მუდმივ მოძრაობაში, ცვალებადობაში, გარდაქმნასა და განვითარებაში მყოფი, და შეეცადა ამ მოძრაობასა და განვითარებაში შინაგანი კავშირი გამოემჟღავნებია“¹. საქმე ისაა, რომ ჰეგელმა სამყაროს დიალექტიკურად აღქმის ამოცანა, როგორც ენგელსი აღნიშნავს, მხოლოდ დასვა, მაგრამ ვერ გადაწვიტა, რომ მან არა მხოლოდ გააღარბა, მისტიკურ ბურჟუაზიაში გაახვია და თავდაყირა დააყენა ბუნების დიალექტიკური განვითარება, არამედ, რაც მთავარია, საბოლოოდ ისევ მოჰკლა, კვლავ შეწვიტა სამყაროში განვითარების პროცესი, წარმოადგინა რა იგი, ეს პროცესი, იდეის თვითგანვითარებად; მაშინ როდესაც გოეთე, თუმცა არა სრულად, ისევ-ისე ევოლუციონისტურ ფარგლებში, მაგრამ არსებითად ჰეგელზე უფრო სწორად, მატერიალისტურ საფუძ-

¹ ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურიზმი, 1952, გვ. 30.

ველზე წყვეტს მატერიისა და სულის, ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთმართებას. გოეთესთან განვითარების პროცესი იდეალისტურად აბსოლუტიზირებული ადამიანური აზრის თვითშეცნობისაკენ, საკუთარ თავთან დაბრუნებისაკენ მიმართული პროცესი კი არ არის, არამედ მატერიალური ბუნების საკუთარი თვითარსობის უსასრულო გამოვლენისაკენ, აბსოლუტური რეალიზებისაკენ მიმართული სწრაფვაა, რომელიც თავის დაგვირგვინებას, — მაგრამ არა დასრულებას, — ჰპოვებს თავისი სრულყოფისათვის მძალველი ადამიანური აზრის ქიედებაში.

და აქ გოეთე, უწინარეს ყოვლისა, ისევ-ისე სპინოზას ასწორებს დიალექტიკურად, რომელსაც თუმცა მატერიალისტურად, მაგრამ მექანიკურ-მეტაფიზიკურად ესმოდა როგორც თვით „არსება“ ბუნებისა, ისე მისი „მოდუსისა“, ადამიანის ბუნებისადმი მიმართებაც. სახელდობრ, თუკი სპინოზა, ერთის მხრივ, როგორც რაღაც უცვლელს, ერთხელ და სამუდამოდ მოცემულ რასმეს წარმოიდგენდა ამ „არსებას“, ხოლო მეორეს მხრივ, — თანახმად თავისი თეორემისა: *ordo et connexio idearum est, ac ordo et connexio rerum*, — ადამიანის ინტელექტუალურ აქტივობას მხოლოდ ობიექტური სინამდვილის პასიურ ასახვას აკისრებდა, მხოლოდ მჭვრეტელური შემეცნებით შემოფარგლავდა; — გოეთე, ხედავს რა ბუნებისეული ყოფიერების არსებას ცოცხალს, შემოქმედებითს განვითარებაში, აქტიურ, ქმედით მიმართებას ადგენს ადამიანს-„მოდუსსა“ და სუბსტანციას-ბუნებას შორის; იგი მოძრაობას, განვითარებას, შემოქმედებით მუშაობას მიიჩნევს მათთვის საერთო, მათ დამაკავშირებელ, არსობრივად გამაერთიანებელ „ატრიბუტად“.

გოეთეს ეს საბოლოო, უმაღლესი კონცეპცია ფაუსტის მსოფლმხედველობრივს ევოლუციაში ჰპოვებს თავის სინთეტურ იდეურ დასაბუთებასა და გენიალურ მიატერულ განსახიერებას, — ბუნებისადმი „ტრაგედიის“ პირველსა და მეორე ნაწილებში ფაუსტის მიმართების სხვადასხვაობის სახით. ამ სხვაობის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ თავდაპირველად პასიური ჭვრეტი-სა და ემპირისტულ-სენსუალური „განცდის“ მეშვეობით ბუნების, თითქოს-და, მზამზარეული, მაგრამ ფარული „არსების“ მათეარო ფაუსტი საბოლოოდ იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ამგვარი მეტაფიზიკური, ალქიმიკოსთა „ფილოსოფიური ქვის“ მსგავსი „არსება“ ბუნებას სულაც არ გააჩნია; რომ ბუნების ნამდვილი არსი მის მარადიულს შემოქმედებითს შრომაში, ქმნადობაში მდგომარეობს, რომელსაც ადამიანი იძენდალ ეუფლება, — რითაც კიდევაც ერთიანდება ბუნებასთან, — რამდენადაც თავისი საკუთარი პროდუქტიული საქმიანობით ბუნებასთან თანამშრომლობს და, სულაც, ბუნების შემოქმედებით მუშაობას, როგორც მისივე, ბუნებისავე, უსრულყოფილესი, გონივრული ქმნილება, სათავეში უდგება, აწესრიგებს და წარმართავს.

და ამ კონცეპციის ასპექტში თვით ფილოსოფიაც იცვლის გოეთესთან თავის თვისობრიობასა და ფუნქციას; იგი უკვე — განსხვავებით სპინოზასაგან — ბუნების „არსების“ შეცნობისათვის „თეორიულ“ მოძღვრებას, ანდა — განსხვავებით ჰეგელისაგან — იღებს „თვითშეცნების“ უმაღლეს ფორმას, აზრის განვითარების „ლოგიკას“ კი არ წარმოადგენს, არამედ ბუნების განვითარების კანონთა „ლოგიკად“ გარდაიქცევა.

ამ თვალსაზრისით საგანგებო ყურადღებას იქცევს ეკერმანის (1822 წლის 18 ოქტომბრის) ცნობა, რომ გოეთეს „არც თუ მაინდამაინც ეჭაზნიკებოდა ჰეგელის ფილოსოფიიდან გამოღებული ზოგიერთი ნაყოფი“ და, მეტადრე, მის მიერ (იმ დღესვე) ჩაწერილი საუბარი გოეთესა და ჰეგელს შორის, საინდანაც ცხადად ჩანს, რომ დიალექტიკა ჰეგელისათვის წმინდა ლოგიკური კატეგორია, აზროვნების თვითარსი, თავისთავად უტყუარი ხერხი იყო მხოლოდ, ხოლო გოეთეს თანახმად წარმოადგენდა პრინციპს, რომელიც თავის ჭეშმარიტებას მატერიულ სინამდვილები, ბუნების კანონებთან შესაბამისობაში ჰპოვებს. აი ეს ჩანაწერი:

„შემდეგ საუბარი შეეხო დიალექტიკის არსს. „თავის საფუძველში იგი სხვა არაფერია,—თქვა ჰეგელმა,—თუ არა მოწესრიგებული და მეთოდურად დამუშავებული სული წინააღმდეგობისა, რომელიც ყოველ ადამიანს აქვს მონიჭებული, და ამ ნიჭის სიდიადე ჩნდება ჭეშმარიტების სიყალბისაგან გარჩევისას“.

„მხოლოდ სამწუხაროა,—ჩაურთო გოეთემ,—რომ აზროვნების ამგვარ დახვეწილ ხერხებს (solche geistigen Künste und Gewandheiten) ხშირად ბოროტად იყენებენ და იმისთვის იშველებენ, რათა ჭეშმარიტი ყალბად წარმოიდგინონ და ყალბი ჭეშმარიტად გაასაღონ!“.

„ამგვარი რამ, უთუოდ, ხდება,—მიუგო ჰეგელმა,—მაგრამ ისეთ ადამიანებს შორის, რომლებიც სულით სნეულნი არიან“.

„ამიტომაც ვეტანები მე,—თქვა გოეთემ,—ბუნების შესწავლას, რაც თავიდან გვაცდენს ამგვარ სენს. რამეთუ აქ ჩვენ უსასრულოდ და მირად ჭეშმარიტთან ვვაქვს საქმე, რომელიც, ვითარცა უღირსს, უმაღვე გაურბის ყველას, ვინც თავისი საგნის კვლევადობისას (bei Beobachtung und Behandlung seines Gegenstandes) ყოვლად ფაქიზად და პატიოსნად არ იქცევა. და მე ისიც მჯერა, რომ დიალექტიკით ბევრ დაავადებულს შეუძლია თავისთვის სასიკეთოდ განიკურნოს ბუნების შესწავლით“.

—და როგორც ასეთი,—აღნიშნული მიტერიალისტურ-დიალექტიკური ტენდენციით განაყოფიერებული,—გოეთეს ხელთ ფილოსოფია იქცევა იმ დიად პრაქტიკულ-პროდუქტიულ მიზანთა მიღწევის თეორიულ სახელმძღვანელოდ, რომელთაც სახავს სინამდვილის, ბუნების შეცნობა-ათვისების მეშვეობით ადამიანთა ცხოვრების გარდაქმნა-გაუმჯობესების ფაუსტური იდეალი“.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
გერმანული ენის კათედრა

ოთარ Джинория

Философские взгляды Гёте

Очерк представляет собой попытку установить качественную специфику и основную тенденцию становления и развития философской мысли Гёте.

Творец „Фауста“ с юности испытывает потребность философского осмысления окружающей действительности; однако дальнейший последовательный рост его интереса к философской проблематике обуславливается тем, что будучи „не в силах победить немецкое убожество“, он вынужден искать решение своей основной идейно-творческой задачи, — преодоления резкого противоречия между „идеалом и жизнью“, — в плане контемплативного, абстрактно-теоретического мировосприятия.

Но Гёте оказывается достаточно здоровой и мощной натурой, чтобы, вопреки своему вынужденному „возвышению“ в область „метафизического“ не оторваться от живой, „земной“ реальности. Более того: Гёте является настолько разносторонним, активным, плотским и практическим мыслителем, что, в конечном счете и в основном, его философское мировоззрение развивается по линиям материалистического и диалектического восприятия действительности.

Философское мировоззрение Гёте формируется путем критического и творческого освоения современного и предшествующего ему философского мышления, в особенности французского материализма и пантеизма Спинозы. Если французский материализм не удовлетворяет Гёте не только своим механизмом, но и своей „чрезмерной“ (с точки зрения бюргерской умеренности) материалистичностью и атеистичностью, то Спиноза, воспринимаемый им в сущности материалистично и атеистично, становится его учителем именно в силу своей пантеистической „завуалированности“. Однако Гёте не ограничивается пассивным усвоением и лишь поэтическим перевоплощением идей Спинозы: он не только „вычитывает“ родственные себе мысли из „Этики“, но также и „вчитывает“ в нее многое от себя; главным, чем он обогащает и развивает Спинозу, воспринимавшего в духе своего времени предметы и явления природы метафизично, в их разобщенном и статическом виде, является признание движения, как существенно-го, качественного свойства, „атрибута“, как формы живого бытия, творческого развития, бесконечного совершенствования природы-субстанции.

Но в своих философских исканиях Гёте не ограничивается областью „книжной мудрости“, теоретической спекуляции, а наоборот, преимущественно основывает их на практическом, научно-экспериментальном изучении живой природы. Тем самым особое значение приобретают его естествоведческие исследования, в которых он, стремясь постичь то динамическое

единство, ту „великую общую связь между предметами и явлениями природы“, установление которых явилось, по словам Энгельса, отличительной чертой новейшей, развившейся в XIX веке научной мысли, далеко опережает современное себе естествознание, предвосхищает ряд принципиально новых взглядов на жизнь природы, в частности, эволюционную точку зрения, а также кладет начало ряду новых дисциплин, как, например, морфология растений или же физиологическая оптика.

Особо важное, если не решающее значение в философском мировоззрении Гёте приобретает идея практики, как критерия истины и средства активно-действенного, творчески-продуктивного отношения человека к бытию природы и общества, как орудия постоянной, ежедневной борьбы за счастье человека. Именно эта идея и определяет „конечный вывод“ Гёте-философа о „мудрости земной“.

Именно эта идея обретает свое синтезированное художественное воплощение и обоснование в его великом „Фаусте“, в мировоззренческой эволюции самого героя трагедии. Суть этой эволюции в том, что в отличие от Фауста первой части, стремящегося путем пассивного созерцания и переживания, эмпиристического сенсуального „опыта“ постичь некую, якобы изначально в готовом и неизменном виде данную „сущность природы“, Фауст второй частью приходит к заключению, что подобная метафизическая сущность вовсе не свойственна природе, что действительная сущность природы заключена в ее вечном творческом деянии и становлении и, что, наконец, человек способен постичь эту сущность лишь своей собственной продуктивной деятельностью, которой он, не только „сотрудничает“ с природой, но также и возглавляет, упорядочивает и направляет ее в качестве ее же совершеннейшего, разумного творения.

В силу отмеченных особенностей, философская мысль Гёте, — несмотря на то, что он не мог быть ни полным материалистом, ни последовательным диалектиком, — хотя и противоречиво, но неуклонно пробивается в сторону диалектического материализма и, как таковая, принципиально возвышается над качественным уровнем современной ему немецкой классической идеалистической философии.

ა. იანაოშვილი

**გრამატიკულ მოვლანათა კვლევის მეთოდი
ამერიკულ სკოლაჟურალისგან¹**

შემთხვევითი არ არის, რომ სტრუქტურალიზმი, როგორც ახალი ლინგვისტური მიმდინარეობა, წარმოიშვა ენათმეცნიერების განვითარების დღევანდელ საფეხურზე. მისი წარმოშობის მიზეზს ჩვენ ვერ ავხსნით იმიტომ, რომ თითქოს მოძველებულიყოს ისტორიული კვლევის მეთოდი, თითქოს მან ამოწურა თავის შესაძლებლობანი. ასეთი ახსნა უმართებულო იქნებოდა. მისი „მოძველება“ და ახლის წარმოშობა თვით ენათმეცნიერების განვითარების დღევანდელმა დონემ შეაპირობა; „ძველიც“ და „ახალიც“ სრულიად კანონზომიერია. ძიება უზოგადესი კანონზომიერებისა, ყველა ენისათვის რომ გამოდგება, ცდა იმისა, რომ ეს კანონზომიერებანი გამოიხატოს რაც შეიძლება მარტივი ფორმით — ეს უდავოდ დიდი, შესაძლოა, ძალიან ძნელი, მაგრამ მეტად მნიშვნელოვანი ამოცანაა. ასეთი მოთხოვნილება შეიძლება წარმოშობილიყო მხოლოდ ახლა, როდესაც ისტორიული კვლევის შედეგად ენათმეცნიერებმა დაადგინეს ცალკეული ენების განვითარების კანონზომიერებანი. მრავალ ენაში მხოლოდ ახლა შეიქნა შესაძლებელი ენობრივ მოვლენებს შორის დავადგინოთ ზოგადი ხასიათის ურთიერთობა სინქრონულ ასპექტში.

ამჟამად, ამერიკელი სტრუქტურალისტები, ე. წ. დესკრიფციული ლინგვისტიკის წარმომადგენლები, ამუშავებენ — როგორც ფინოლოგიაში, ისე გრამატიკაში — სინქრონული ასპექტით ენობრივი მოვლენების შესწავლის სხვადასხვა მეთოდს.

ისინი ცდილობენ მონახონ ენათა ისეთი ზოგადი კანონები, რომლებიც მათემატიკური სიზუსტით გამოხატავენ ენის სტრუქტურულ თავისებურებებს. ეს უდავოდ საყურადღებო ფაქტია. „სტრუქტურალისტები არიან პირველნი, რომელთაც გაიგეს და გვიჩვენეს, თუ რა სარგებლობის მოტანა შეუძლია მათემატიკურ სიზუსტეს ლინგვისტური პრობლემების გაანალიზებისას. ამიტომ უნდა პირდაპირ განვაცხადოთ, რომ, თუ ჩვენ გვსურს სერიოზულად მივუდგეთ თანამედროვე ენათმეცნიერების პრობლემებისა და მოთხოვნათა განხილვას, ერთხელ და სამუდამოდ უარი უნდა ვთქვათ იმ

¹ წაკითხულია მოხსენების სახით. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგ. ფაკულტეტის „საუბრებზე“.

შეხედულებაზე, რომ ლინგვისტიკის ფორმალიზაცია, მისი დაკავშირება თემატიკასთან წარმოადგენს იდეალიზმის, პოზიტივიზმისა და სხვა საშუალო ცოდვითა გამოვლინებას¹, — წერს ი. ი. რევზინი.

ჩვენ აქ განვიხილავთ ცნობილი ამერიკელი სტრუქტურალისტების ჰოკეტის, ჰარისისა და ბეზლის დესკრიფციულ მეთოდებს, რომელთაც ისინი იყენებენ გრამატიკულ მოვლენათა კვლევისას. ამასთან შევეცდებით შევამოწმოთ ამ მეთოდების ვარგისიანობა ენის სისტემის შესწავლისას.

ჩარლზ ჰოკეტი თავის სტატიაში „Two Models of Grammatical Description“² იძლევა სინქრონიულ ასპექტში ორ მოდელს: 1. Item and Process — IP (ელემენტი და პროცესი), და 2. Item and Arrangement — IA (ელემენტი და წყობა). რა თქმა უნდა, აღნიშნავს ავტორი, ამით გარდა, შეიძლება სხვა მოდლებიც შეგვხვდეს, მაგრამ ძირითადად ძალაში რჩება მაინც ეს ორი; დანარჩენები მხოლოდ მათი ვარიაციებია. ამათგან ავტორის მიხედვით განსაკუთრებით აღსანიშნავია და ანგარიშგასაწევა ერთი, პირველ ორ მოდელზე უფრო ძველი, ტრადიციული მოდელი. ესაა მოდელი Word and Paradigm — WP (სიტყვა და პარადიგმი), რომელიც ენათმეცნიერებაში გამოყენებულია ისეთი ენების გაანალიზებისას, როგორცაა ლათინური, ბერძნული, სანსკრიტი და ზოგიერთი თანამედროვე ენა. ის გარემოება, რომ ეს მოდელი შეიძლება არ მოერგოს ისეთ ენას, როგორცაა ჩინური, ჰოკეტის აზრით, სრულიადაც არ ამცირებს მის ღირსებებს, რადგან, მისი აზრით, ჯერ არ არსებობს ისეთი სრულყოფილი მოდელი, რომელიც ყველა ენის ყოველ ენობრივ მოვლენას მოიცავდეს.

ზემოხსენებულ ორ მეთოდს შორის უფრო ძველია IP — ელემენტი და პროცესი. მისი არსი, როგორც ვაღმოგვეცნოს ჰოკეტი, მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი ფორმიდან ვაწარმოებთ მეორე ფორმას გარკვეული პროცესის საშუალებით. მეორე მეთოდი IA გულისხმობს ელემენტების განლაგებას, მათ წყობას გარკვეულ გარემოში.

პირველის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოგვეტანა შემდეგი მაგალითი: თუ ავიღებთ ზმნას to rest — „დარჩენას“, ნამყო დროის საწარმოებლად მას დაემატება სუფიქსი ed და მივიღებთ Past Indefinite-ის ფორმას — rested. ამ პროცესს ავტორი უწოდებს სუფიქსაციის პროცესს. ამგვარად, ერთი ფორმიდან ვაწარმოებთ მეორე ფორმას სუფიქსაციის პროცესის საშუალებით.

ახლა, თუ ავიღებთ არაწესიერ ზმნას to sing (sang, sung) — „მღერა“, აქ, ნაცვლად სუფიქსაციის პროცესისა ნამყო დროის წარმოებისას ვგვეჩვენა ფუძისეული ხმოვნის ცვლის პროცესი. როგორც ვხედავთ, ერთ ფორმას ვაწარმოებთ მეორე ფორმიდან გარკვეული პროცესის საშუალებით.

ამგვარად, — დაასკვნის ავტორი, — ეს ორი პროცესი უმტკივნეულოდ თავსდება ერთი მოდელის ფარგლებში, იმ ზოგადი ურთიერთობის სახით, რომ

¹ Вопросы языкознания, 1957 г. 2 стр. 34.

² *Wird*, August-December, 1954, pp. 210.

მელსაც ეწოდება ნამყო დროის წარმოება. ისტორიკოსისათვის ეს სხვა რიგის პროცესებია. სინქრონისტისათვის კი იგი ერთი რიგისაა.

ჰოკეტი აქვე დასძენს, რომ „პროცესის“ ამგვარ გაგებას არაფერი საერთო არა აქვს ისტორიული ხასიათის ცვლილებებთან ან, საერთოდ, დროის სიბრტყეში მოთავსებულ რაიმე პროცესთან. ეს არის პროცესი, რომელიც იწვევს ცვლილებებს ელემენტთა კონფიგურაციაში, მათ განლაგებაში. მოცემული სისტემის ფარგლებში იგი ერთი ფორმიდან ქმნის მეორე ფორმას.

საზოგადოდ, აღნიშნავს ავტორი (და ვფიქრობთ, რომ ეს აზრი საყურადღებოა), დესკრიფციული ხასიათის ზუსტ, გულდასწოთ კვლევას წინ უძღოდა ასეთივე ზუსტი, გულდასწოთი კვლევა ისტორიულ ენათმეცნიერებაში. ამერიკაში IP მეთოდი შემოიღო Boas-მა (1911 წ.), ხოლო შემდგომ დაამუშავა და დახვეწა სეპირმა.

ავტორის აზრით, სხვა ენებში ასეთივე პროცესები შეიძლება იყოს, გარდა აფიქსაციისა, რედუბლიკაცია (მაგ. ძველ ინგლისურში VII კლასის ზმნები), სუბლექტიზაცია (უძველესი წარმოების ზედსართავი სახელების შედარებითი ხარისხები) და სხვა.

ამ მოდელზე ჩვენ დაწვრილებით შევჩერდებით ქვემოთ, ხოლო ახლა განვიხილავთ მეორე მოდელს IA-ს, რადგან ჰოკეტი ცდილობს პირველი მოდელი IP, რომელიც უფრო ძველია, ამ მეორე მოდელის ფორმალურ პრინციპებზე ააგოს; ასე ვთქვათ, ფორმალური თვალსაზრისით, „გააუმჯობესოს“, უფრო დახვეწოს IP მოდელი.

უფრო გვიანდელი მოდელის, სახელდობრ IA-ს (ელემენტი და წყობა) ჩამოყალიბება მოხდა, როგორც ავტორი ხსნის, იმის გამო, რომ ბევრი მკვლევარი უკმაყოფილო იყო პირველი მოდელის „მოძრავი ხასიათით“ (the moving part)¹ ე. ი. „პროცესის“ ცნების გამოყენებით IP-ში, რაც მას თითქოს აახლოვებდა დიაქრონიულ პროცესებთან: „პროცესის“ ცნების დაშვებით, აღნიშნავს ჰოკეტი, მოვლენათა ანალიზში ერთგვარი არასასურველი, ასე ვთქვათ, უპრინციპო თავისუფლება შეგვაქვს. მაგ. თუ ავიღებთ ფორმას baked — „გამოაცხო“, რომელიც მიღებულია bake ფუძისა და ნამყო დროის მწარმოებელ სუფიქსის ed-ის დამატების შედეგად, მაშინ მივიღებთ ფორმათა თანამიმდევრობას დროში, რაც დაარღვევდა დესკრიფციული აღწერის პრინციპს (რადგან baked ფორმას აუტილებლად წინ უძღვის თვით ფორმა bake-ის არსებობა).

როგორც ვხედავთ, ავტორი ძალიან ერიდება ერთმანეთში არ აერიოს განხილვის სინქრონიული და დიაქრონიული ასპექტები. აქედან გამომდინარე, ავტორის ძირითადი მოთხოვნაა, რომ ახალმა მოდელმა (ე. ი. IA-მ) მოგვცეს ენობრივი მოვლენების ისეთი ხედი, რომელზედაც, როგორც ფოტო სურათზე, ზღიბექლება ელემენტები და მათი ურთიერთობანი. ამ

¹ დასახელებული შრომა, გვ 211.

მოდელმა უნდა მოახდინოს ფიქსირება ელემენტებისა, მათი წყობისა და გარკვეულ მომენტში. არავითარი მოძრაობა, ყველაფერი თითქოს გაქვავებულია.

მოდელის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ მის მიხედვით ჩვენ აღვწერთ ელემენტებს და იმ განლაგებას, ანუ წყობას, რომელშიც ეს ელემენტები გვხვდება (things and arrangements in which those things occur)¹.

ამ შემთხვევაში მკვლევარისათვის ამოსავალია დებულება, რომ ყოველ მოცემულ ენაში ყოველი გამონათქვამი (utterance) შედგება გრამატიკულად რელევანტური ელემენტების გარკვეული რიცხვისაგან (consists of a number of grammatically relevant elements). ასეთ გრამატიკულად ღირებულ თითოეულ ელემენტს ეწოდება მორფემა. ეს მორფემები დაკავშირებულნი არიან ერთმანეთთან — წყობის გარკვეული წესით. თვით გამონათქვამის სტრუქტურა ვასაგები გახდება, თუ დავადგენთ მასში შემავალ მორფემებსა და მათ წყობას, ეს იქნება მისი სტრუქტურა; ამგვარად დადგენილ გამონათქვამთა სტრუქტურები შეადგენს მთლიანად ენის სისტემას².

კვლევის ეს მეთოდი დაამუშავეს ჰარისმა, ბლოხმა, უელსმა, ნილამ და სხვებმა.

ჰოკეტი აღნიშნავს, რომ თანამედროვე ამერიკელი მკვლევარები უპირატესობას აძლევენ IA მოდელს არა იმიტომ, რომ იგი, როგორც კვლევის მეთოდი, ბევრად უკეთესია IP მოდელზე, არამედ იმიტომ, რომ: 1. ახლა მეცნიერები ცდილობენ შექმნან რაც შეიძლება უფრო ფორმალური მეთოდი; 2. IA მოდელი ზედმიწევნით ფორმალიზებულია, IP — კი ასეთი არ არის. ჰოკეტის აზრით, ეს ორი მოდელი მხოლოდ მაშინ დაუპირისპირდებოდა ერთმანეთს, თუ დამტკიცდებოდა, რომ IA-ს ფორმალიზება შესაძლებელია, ხოლო IP-სი კი არა; „მაგრამ — აღნიშნავს ავტორი — მე იმედი მაქვს დაგიმტკიცოთ, რომ მეორე მოდელს ამდენი უპირატესობა როდი აქვს პირველთან შედარებით, და ამიტომ ამ სტატიაში დავალაგებ IP-ს ფორმალიზებულ ვერსიას“³.

შემდგომ ავტორი გვაძლევს IA მოდელის ანალიზს, რომელსაც თვითონვე „ნახევრად ფორმალურს“ უწოდებს.

ყოველი ლინგვისტური ფორმა, ამბობს ჰოკეტი, ან მარტივია, ან შედგენილი (simple or composite). მარტივ ფორმას ეწოდება მორფემა.

შედგენილი ანუ რთული ფორმა შედგება ორი ან მეტი უშუალოდ თანამდებარე ელემენტებისა, ანუ შემადგენელი ნაწილებისაგან (Immediate Constituents), რომელთა წყობა ქმნის გარკვეულ კონსტრუქციას⁴.

ამგვარი კონსტრუქციის მიხედვით განლაგებულ ნაწილებს ეწოდება Constitute, ანუ ნაერთი.

¹ Word — დასახელებული შრომა, გვ. 212.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 214.

⁴ იქვე.

ყოველ შემავალ ნაწილს (Immediate Constituents) კონსტრუქციაში გარკვეული პოზიცია უკავია. ცალკეულად აღებული ყოველი ნაწილი კონსტრუქციის მიერ იმერსიაშია.

ხანდახან მოსახერხებელია, ამბობს ჰოკეტი, რომ ზოგიერთი მორფემა ჩავთვალოთ არა როგორც შემავალი ნაწილი ანა თუ იმ კონსტრუქციისა, არამედ როგორც განმასხვავებელი, გამყოფი (marker) კონსტრუქციისა, რომელსაც ქმნიან თანამდებარე ფორმები ურთიერთ მიმართ.

ასეთი გააზრება, როგორც ავტორი აღნიშნავს, შეიძლება იმ შემთხვევაში, თუ, ვთქვათ, გვაქვს მოცემული ფორმა ABC, რომელთა შორის ყველაზე უმცირესი ფორმა B წარმოადგენს მარტივ მორფემას; A და C კი სტრუქტურულად მსგავსია და შეიძლება უფრო რთული შედგენილობისა იყოს, ვიდრე მათი გამყოფი B ფორმა.

არც A და არც C არა ჰგავს B-ს. ამიტომ არ შეიძლება შევუწყვილოთ რომელიმე მათგანი B-ს, ვთქვათ ასე: AB|C ან A|BC. ასეთ შემთხვევაში B მორფემა წარმოადგენს მარკერს ანუ გამყოფს¹.

სიტყვებში ეს ურთიერთობა გამოიხატება შემდეგნაირად: ვთქვათ ABC-ს ნაცვლად გვაქვს John and Mary (ჯონ და მერი), სადაც A=John-ს, B=and-ს და C=Mary-ს. ამ შემთხვევაში John და Mary სტრუქტურულად მსგავსია, ორივე წარმოადგენს არსებით სახელს. კავშირი and არც ერთ მათგანს არ ემსგავსება და ამიტომ არ შეიძლება იგი შევუწყვილოთ ცალკეულად არც A-სა და არც C-ს. იგი წარმოადგენს მარკერს, რომელიც გამოიხატავს გარკვეული ტიპის კონსტრუქციას (x and y).

ყოველი ენის მოდელი, რომელსაც ავტორი უწოდებს — The Tactical Pattern of a Language², (ენის ტაქტიკურ სტრუქტურას) წარმოადგენს შემდეგნაირ მონაცემთა კრებულს: გვაქვს მოცემული კონსტრუქციათა სახეები; ყოველ ცალკეულ კონსტრუქციაში ვახდენთ გადათვლას იმ პოზიციებისა, რომელნიც შიგ გვხვდება; ვახდენთ აგრეთვე აღწერას ყოველი მარკერისა, რომელიც ამავე კონსტრუქციაში გვხვდება.

ყოველი პოზიციისათვის ვახდენთ გადათვლას მორფემებისა, რომელიც ამ პოზიციაში გვხვდება. მოვახდენთ აგრეთვე იმ კონსტრუქციებისა და შედგენილი ფორმების გადათვლას, რომელიც აღნიშნულ პოზიციაში გვხვდება. როგორც ვხედავთ, IA მოდელში ძირითადი საშუალებანი, რომელსაც იყენებს მკვლევარი, არის ელემენტი ანუ მორფემები, რომელნიც გარკვეულ პოზიციაში გარკვეულ კონსტრუქციას ქმნიან.

ამის საილუსტრაციოდ ავიღოთ წინადადება: Mary brought a book (მერი მოიტანა წიგნი). ამ წინადადებაში გვაქვს სამი მორფემა (Mary, brought, a book); იქვე გვაქვს შემდეგი კონსტრუქციები: სუბიექტ-პრედიკატის კონსტრუქცია (Mary brought); ზმნისა და ობიექტის კონსტრუქცია (brought

¹ დასახელებული შრომა, გვ. 215.

² იქვე.

a book). პირველ კონსტრუქციაში Mary-ს უჭირავს პირველი პოზიცია, მხოლოდ კატის მიმართ, ხოლო პრედიკატს brought უჭირავს მეორე პოზიცია. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ელემენტების ეს პოზიციური მდებარეობა ნებისმიერი, თავისუფალი კი არ არის, არამედ ურთიერთ განპირობებულია, მეორე კონსტრუქციაში პირველი პოზიცია უჭირავს პრედიკატს, ხოლო მეორე — ობიექტს (აქაც მათი პოზიციები ურთიერთ განპირობებულია).

მთლიანად წინადადებების კონსტრუქცია გვექნება „სუბიექტ-პრედიკატ-ობიექტის“ კონსტრუქცია. გამყოფი რომელიღაა?

ამ წინადადებაში გამყოფი ცალკე მორფემის სახით არ არის გამოხატული. აქ თვით წინადადებების წყობა წარმოადგენს გამყოფს ანუ მარკერს.

ასეთია აპარატურა, რომელსაც იყენებს IA მოდელით მომუშავე მკვლევარი. ახლა განვმარტოთ თვით მორფემის ხასიათი ამ მოდელის თვალსაზრისით.

მორფემა უმარტივესი ელემენტია. ყოველ მორფემას შეიძლება ჰქონდეს ერთზე მეტი ფონემური გამოსახულება. თითოეულ ასეთ გამოსახულებას ეწოდება მორფი (morph). რამოდენიმე მორფი, რომელიც ერთსა და იმავე მორფემას გამოხატავს, ურთიერთის მიმართ ალომორფებად იწოდებიან¹.

თითოეული მორფემის ფორმის ცვლა დამოკიდებულია იმ გარემოზე, რომელშიც იგი გვხვდება. ამიტომ, აღნიშნავს ჰოკეტი, საჭიროა განვსაზღვროთ თვით „გარემო“ (environment)² არსი.

ავტორი შემდეგ განსაზღვრავს იძლევა:

მორფემის გარემო წარმოადგენს მისი ადგილმდებარეობის ჩარჩოს, რამდენადაც ამ ჩარჩოს აღწერა შესაძლებელია წმინდა სტრუქტურული თვალსაზრისით (და არა სემანტიკური თვალსაზრისით, ხაზგასმით აღნიშნავს ავტორი).

ცალკეული ფონემა შეიძლება მიეკუთვნებოდეს იმ მორფს, რომელიც წინამდებარე ფონემების ჯგუფთან ქმნის მორფემას, და აგრეთვე იმ მორფსაც, რომელიც მოსდევს ამ ფონემას. ასეთ მორფემებს ეწოდებათ linked morphs (გადაბმული მორფები), რომელთა შორის საერთო ფონემა წარმოადგენს შემავრთებელ რგოლს.

ელემენტების დალაგება, აღწერა მათი ფორმის ცვლისა და იმ გარემოსი, რომელიც ამ ცვლას განაპირობებს, წარმოადგენს ენის მორფონემიკურ სტრუქტურას.

მორფონემიკური და ტაქტიკური სტრუქტურა (tactical pattern) შეადგენს ერთად ენის გრამატიკულ სტრუქტურას (Grammatical Pattern). თუ მათ დავუმატებთ ენის ფონოლოგიურ სტრუქტურას, მივიღებთ ენის სრულ სინქრონიულ სტრუქტურას².

ზემოაღნიშნული გრამატიკული აღწერის საფუძველზე მოლაპარაკებ შეიძლება შექმნას ყოველნაირი გამოხატულება (utterance) ენაში. ავტორი ამ მოვლენას, ე. ი. გამოხატულებების შემზადებას გარკვეული ყალიბის საშუალებით

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 215.

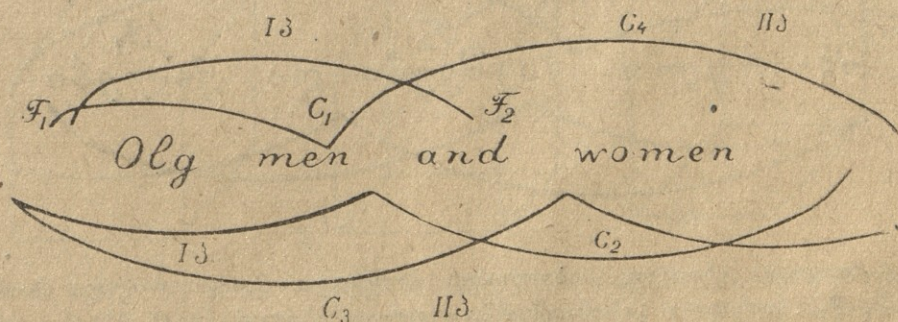
² იქვე, გვ. 216, 217.

ბით, ადარებს სამზარეულო წიგნს. ასე, მაგ., ამბობს იგი, განლაგებისა და ტექტიკური აღწერის სიიდან აირჩიეთ კომპლექტი სათანადო ინგრედენტებისა; დაავროვეთ ისინი გარკვეული პროპორციით, ვთქვათ, ორი/ორზე; შემდეგ მოახდინეთ სათანადო ოპერაციები (ელემენტების შეერთება მოცემული მოართო-ფონეტიკური ანალიზის თანახმად, სამზარეულო პროცესებიდან ამას შესატყვისება „შერევა“, „შეწევა“); მოაცილეთ ჩატარებული ოპერაციების ნიშნები (მაგ. დამზადების შემდეგ გარეცხეთ, ჭურჭელი) და მიიღებთ მზა გამოთქმას (utterance). ოღონდ ერთი რამ უნდა მივიღოთ მხედველობაში, გვაფრთხილებს ავტორი: საქმელის შემზადებისას ინგრედენტების შერევის თანამიმდევრობის შეცვლამ შეიძლება გამოიწვიოს თვით საბოლოო პროდუქტის შეცვლა¹.

ეს რომ ასე არ იყოს, საკვების მწარმოებელი არ გამოაცხადებდნენ შემადგენელი ნაწილების პროპორციებს სათანადო თანამიმდევრობით. მაგრამ შესაძლებელია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ასეთ თანამიმდევრობას გადამწვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. ლინგვისტიკაში კი არავითარი გარანტია არ არსებობს იმისა, რომ ოპერაციათა სხვადასხვა თანამიმდევრობამ არ მოგვეცეს სხვადასხვა პროდუქტი.

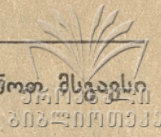
ნიმუშად ავტორს მოჰყავს შემდეგი მაგალითი: ვთქვათ, გვაქვს სამი ფორმა: F_1 F_2 F_3 და ოთხი კონსტრუქცია: C_1 C_2 C_3 C_4 ².

ვთქვათ F_1 ნიშნავს old-ს, F_2 — men-ს. ისინი გაერთიანებული არიან კონსტრუქციაში, რომელიც გამოხატავს ატრიბუტ—სუბიექტის ანუ ზედსართავ—არსებითი სახელის კონსტრუქციას. C_2 და C_3 გამოხატავს კონსტრუქციას X and I. F_3 ნიშნავს women-ს, რომელიც გაერთიანებულია F_2 -სთან C_2 კონსტრუქციით. F_1 F_2 , ე. ი. old men გვხვდება C_3 კონსტრუქციის პირველ პოზიციაში, ხოლო F_3 გვხვდება C_3 კონსტრუქციის მეორე პოზიციაში; და ბოლოს F_2 F_3 ფორმები, გამოხატული, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, C_2 კონსტრუქციით, გვხვდება C_4 კონსტრუქციის მეორე პოზიციაში. ამის შედეგად მივიღებთ რთულ ფორმას F_1 F_2 F_3 , რომელიც სიტყვების სახით შეიდეგნაირად დალაგდება:

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 216, 217.

² იქვე, გვ. 217.

რომ აღნიშნული ანალიზი უფრო ნათელი გახდეს, მოვიყვანოთ მსგავსი ნიმუში ქართული ენის მასალიდან.

აეილოთ შემდეგი გამონათქვამი: „მხიარული ბავშვები და ქალები“.

ეს გამონათქვამი ზემოაღნიშნული ინგლისური გამონათქვამისაგან განსხვავდება შემდეგით: ინგლისურში მოცემული გვაქვს მარტივი ფორმები, რომელთა ნაერთი ქმნის რთულ ფორმას. ქართულში გამონათქვამის წევრები უკვე რთული ფორმებია (ე. ი. თითოეული მათგანი შედგება მარტივ მორფემებისაგან) და მათი ნაერთი გვაძლევს კიდევ უფრო რთულ ფორმას.

ჩვენი ანალიზისათვის ამ განსხვავებას პრინციპიალური მნიშვნელობა არა აქვს: ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ, თუ რა კონსტრუქციებს ქმნიან მოცემული რთული ფორმები ურთიერთის მიმართ.

აღნიშნოთ აღებულ გამონათქვამის თითოეული წევრი სათანადო ნიშნებით: „მხიარული“— F_1 , „ბავშვები“— F_2 , ხოლო ქალები— F_3 .

ისინი ურთიერთს უერთდებიან შემდეგი კონსტრუქციების სახით:

„მხიარული ბავშვები“— C_1 კონსტრუქცია; „ბავშვები და ქალები“— C_2

კონსტრუქცია.

„მხიარული ბავშვები | და ქალები“— C_3 კონსტრუქცია;

„მხიარული | ბავშვები და ქალები“— C_4 კონსტრუქცია.

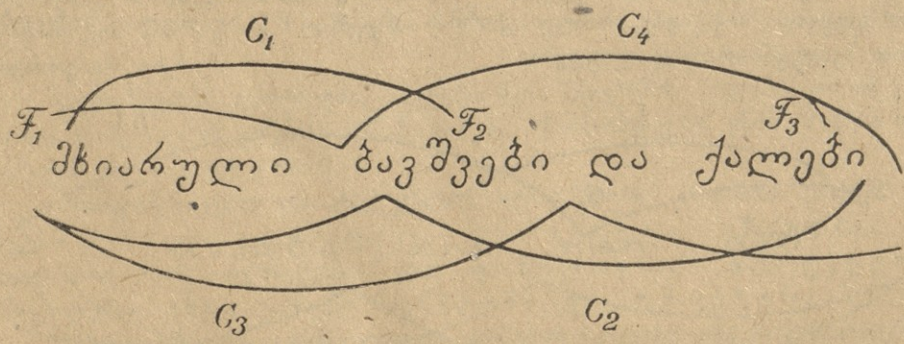
გამონათქვამის წევრებს ურთიერთის მიმართ შემდეგი პოზიციები უჭირავთ: F_1 -ს უკავია I პოზიცია, ხოლო F_2 -ს II პოზიცია— C_1 კონსტრუქციაში.

F_2 -ს უკავია I პოზიცია, ხოლო F_3 -ს II პოზიცია— C_2 კონსტრუქციაში.

$F_1 F_2$ -ს უკავია I პოზიცია, ხოლო F_3 -ს II პოზიცია— C_3 კონსტრუქციაში.

F_1 -ს უკავია I პოზიცია, ხოლო $F_2 F_3$ -ს II პოზიცია— C_4 კონსტრუქციაში.

გრაფიკულად ეს ისევე გამოიხატება, როგორც ეს ინგლისურ ნიმუშის გაანალიზებისას გვქონდა:

როგორც ვხედავთ, საბოლოოდ მოცემული გვაქვს რთული ფორმა $F_1 F_2 F_3$, რომელიც გამონათქვამში გაერთიანებულია $C_1 C_2 C_3 C_4$ კონსტრუქციების სახით. ამ კონსტრუქციებში აღნიშნულ ფორმებს გარკვეული პოზიცია უკავიათ.

ასეთია გრამატიკულ მოვლენათა ანალიზის ნიმუში IA მოდელის მიხედვით.

სამზარეულო წიგნი, ამბობს ჰოკეტი, ჩვენი მეთოდის მხოლოდ ნაწილია. ლობრივ ანალოგად გამოდგება, რადგან, თუ მკვლევარს საქმე აქვს არა ცალკეულ ინგრედიენტებთან, რომლიდანაც მან მიეღო უნდა შეკმაზოს, არამედ უკვე მზა-პროდუქტთან, მას შეუძლია დაადგინოს საბოლოო ანუ, ჩვენ როგორც გვესპის, უმარტივესი შემაჯავლი ნაწილები (ultimate Constituents) და მათი ხაზობრივი წყობა (linear order). მაგრამ იგი ვერ შეძლებს გამოავლინოს ელემენტთა უფრო რთული მიმართება გამონათქვამში, რომელსაც იერარქიული სტრუქტურა ეწოდება (hierarchical structure); იგი ვერ ახსნის აგრეთვე, თუ პროცედურების რა თანამიმდევრობა იქნა გამოყენებული ამ გამონათქვამის შექმნისას.

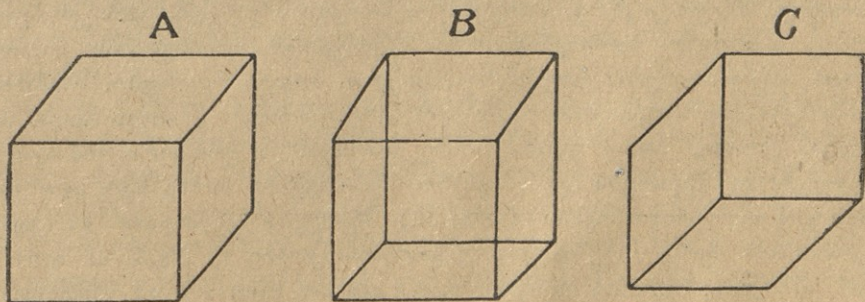
როგორც ვხედავთ, აღნიშნავს ჰოკეტი, მოდელი IA უფრო რთულია, ვიდრე ჩანს მისი სათაურიდან (Item and Arrangement) მასში მოქმედებს შემდეგი ფაქტორები: 1. ფორმები, 2. ხაზობრივი წყობა (linear order) 3. კონსტრუქციები, და 4. იერარქიული სტრუქტურა (hierarchical structure¹).

როგორი ურთიერთობაა ამ ფაქტორებს შორის? რომ ფორმებსა და წყობას შორის თავისუფალი კავშირი არსებობს, ამბობს ჰოკეტი, ეს მტკიცების გარეშეც ცხადია. მაგ. ავიღოთ წინადადება John hit Bill (ჯონმა მოარტყა ბილს), და მას დავუპირისპიროთ მეორე წინადადება John hit Dick (ჯონმა მოარტყა დიკს). ამ ორ წინადადების შედარებიდან ჩანს, რომ ფორმა დამოუკიდებელია წყობისაგან. (ე. ი. წყობისაგან დამოუკიდებლად ჩვენ შეგვიძლია გამონათქვამში შევცვალოთ ნებისმიერი ფორმა).

თუ ამ წინადადებას John hit Dick (ჯონმა მოარტყა დიკს) დავუპირისპირებთ Bill hit John (ბილმა მოარტყა ჯონს), დავინახავთ, რომ წყობაც თავისუფალია, დამოუკიდებელია ფორმისაგან.

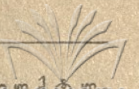
რალას წარმოადგებს იერარქიული სტრუქტურა? იერარქიული სტრუქტურა არის კრებული ისეთი ფორმებისა, რომელთაც ნაწილობრივ საერთო ფორმა აქვთო, აღნიშნავს ავტორი.

ამ დებულების ნათელსაყოფად ავტორი გვთავაზობს სამ ფიგურას:

ამ სამ ფიგურაში B რალაცით წააგავს A-ს; იგივე B უკვე სხვა თვისებით წააგავს C-ს. მაშასადამე, ცალკე აღებულნი B მსგავსია ორივესი, მაგრამ რითაც იგი მსგავსია A-სი, ის გამოირიცხავს იმას, რითაც იგი მსგავსია C-სი. B არ შეიძლება ერთდროულად ერთი და იმავე ნიშნით მსგავსი იყოს A-სი და C-სი.

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 218.

ასეთ ურთიერთობას ავტორი უწოდებს იერარქიულ სტრუქტურას. ამ დებულების საილუსტრაციოდ იგი გვაძლევს ნიმუშს ენობრივ სალის საფუძველზე. B ნიმუშად იგი იღებს გამონათქვამს: „The old men and women stayed at home“, რომელიც შეიძლება გავიგოთ ორგვარად: როგორც A ან როგორც C. A-ს შეესატყვისება გამონათქვამი: „The women and old men stayed at home“, ხოლო C-ს შეესატყვისება The old men and old women stayed at home. A და C გამონათქვამები ერთმანეთს გამო-რიცხავს.

როგორც ვხედავთ, დაასკვნის ავტორი, ზემომოყვანილ გამონათქვამებს შორის არსებობს იერარქიული მიმართება¹.

რაც შეეხება მეოთხე ფაქტორს — კონსტრუქციას, მას ვერ მივი-ღებთ, აცხადებს ჰოკეტი, უშუალოდ ფორმებისა და წყობისაგან (კონსტრუ-ქციული ურთიერთობაა სუბიექტ-პრედიკატის ურთიერთობა, ატრიბუტ-სუ-ბიექტის ურთიერთობა, პრედიკატ-ობიექტის ურთიერთობა და სხვა); პირ-იქით კი შესაძლებელია: თუ გვაქვს მოცემული ფორმები და კონსტრუქცია, შეგვიძლია დავადგინოთ წყობა.

ამგვარად, ოთხევე ფაქტორი შესაძლოა ურთიერთის მიმართ ცალკეულ შემთხვევაში დამოუკიდებელი იყოს, მაგრამ თუ ერთდროულად გვექნება მო-ცემული ორი ან სამი ფაქტორი, მაშინ დანარჩენის არჩევანი აღარაა თა-ვისუფალი.

როგორც ვხედავთ, გრამატიკულ მოვლენათა ამ რთულ ანალიზში ძირი-თადი და გადამწყვეტია — ელემენტები და მათი მიმართება, ე. ი. სტრუ-ქტურა.

რადგან ეს ასეა, ავტორს შესაძლებლად მიაჩნია დაძებნოს ენობრივი სტრუქტურის ანალოგი სხვა მეცნიერებებში. ასეთ ანალოგად, ჰოკეტის აზ-რით, გამოდგება მათემატიკა, რადგან ეს მეცნიერება განიხილავს ელემენტთა უზოგადეს კონსტრუქციებს.

მრავალი მათემატიკური სისტემა წარმოადგენს ელემენტების კრებულს, რომელნიც გარკვეულ ურთიერთობაში იმყოფებიან ურთიერთის მიმართ. ერთ-ერთი ასეთი სისტემის ელემენტია, ვთქვათ, მთელი რიცხვები, რომელთა შორის არსებობს ურთიერთობა — „უფრო მეტი, ვიდრე“ (greater than), მაგ. ორი მეტია ერთზე, ხუთი მეტია ორზე, და სხვა. ეს ურთიერთობა აკავში-რებს ელემენტთა წყვილებს და ზოგიერთ შემთხვევაში ორზე მეტ ელემენტ-საც. ამიტომ ასეთ მიმართებას (relation) შეიძლება ვუწოდოთ გარკვეულ ურთიერთობაში მყოფ ელემენტთა წყვილების კლასი (a class of ordered pairs of elements; ordered monads with n greater than 2²). ამ შემთხვევაში შეიძლება ვთქვათ, რომ (3, 2), (5, 1), (2, 1) წარმოადგენს „უფრო მეტი ვიდრე“ ურთიერთობის წევრებს, მაშინ როდესაც (1, 3) ან (1, 1) ასეთ წევ-რებს არ წარმოადგენს. ორივე მიდგომა ურთიერთის მიმართ ექვივალენტუ-

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 219.

² Word—დასახელებული შრომა, გვ. 225.

რია: შეიძლება დავიწყოთ ურთიერთობით — უფრო მეტი, ვიდრე უნდა პირიქით.

მოდელის მიხედვით, — აღნიშნავს ავტორი, — კონსტრუქცია სწორედ ამგვარ ურთიერთობას წარმოადგენს (ეს აზრი, როგორც ავტორი აცხადებს, პირველად მან გამოთქვა ლიტერატურაში) იგი ამ დებულებას შემდეგნაირად განმარტავს: Constituent-ის ანუ ნაერთის შემავალი ნაწილები (Constituents) წარმოადგენს ელემენტებს. ისინი ურთიერთის მიმართ გარკვეულ მიმართებას ქმნიან. ამგვარად, დაასკვნის ჰოკეტი, კონსტრუქცია არის გარკვეული ურთიერთობა, რომელიც ახასიათებს შემადგენელ ნაწილებს ანუ ელემენტებს, II-ადების კლასს.

მაგრამ სრული ანალოგია მათემატიკურ ურთიერთობასთან, ამბობს ავტორი, მაინც ენაში არ გვექნება, და აი რატომ: Black და cat არის ფორმები; Black cat (შავი კატა) არის აგრეთვე ფორმა მაშინ, როდესაც 2 და 3 არიან რიცხვები, ხოლო გამოთქმა „სამი მეტია ორზე“ რიცხვი კი აღარ არის, არამედ მიმართებაა. Black cat როგორც ფორმა შეიძლება მონაწილეობას იღებდეს უფრო დიდ კონსტრუქციაში და ამგვარად მივიღებთ კონსტრუქციას [(3,2),1] მაგ. Big black cat. ენაში ასეთი კონსტრუქცია სრულიად ბუნებრივია, მაშინ როდესაც მათემატიკაში იგი ალოგიკური გამოდის, რადგან არღვევს თვით მიმართების სახეს¹.

მეორე თავისებურება, რომელიც მათემატიკურ სისტემას ახასიათებს, არის ის, რომ იგი შედგება ისეთი ელემენტებისაგან, რომელთა შორის ვახდენთ გარკვეულ ოპერაციებს. მაგალითად, ზემოთ განხილულ სისტემაში შეიძლება მოვახდინოთ „მიმატების“ ორწევროვანი ოპერაცია: ორს მიეფუძრათ ორი უდრის ოთხს, და სხვა. ამ ოპერაციას ახასიათებს კომუტაციის თვისება; იგი კომუტაციურია (commutative), ე. ი. ჩვენ შეგვიძლია ოპერაცია დავიწყოთ ნებისმიერი წევრით, და ამით შედეგი არ შეიცვლება. არის ოპერაციები, რომელნიც არ არიან კომუტაციური. მაგ. გამოკლება, ან გაყოფა. გრამატიკული პროცესი არ შეიძლება იყოს კომუტაციური, ე. ი. პროცესის წარმოებისას ჩვენ ნებისმიერად ვერ შევცვლით წევრების თანამიმდევრობას.

ჰოკეტის აზრით, ოპერაციები შეიძლება დავიყვანოთ მიმართებებზე, მაგ. $2+3=5$ შეიძლება განვმარტოთ როგორც სამ წევროვანი მიმართება, რომელიც არსებობს მოცემულ სამ წევრს შორის. ზოგადად ეს მიმართება შეიძლება გამოვხატოთ abc-ს სახით, მაგრამო, აცხადებს ავტორი, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ასეთ შეცვლას გარკვეული ზიანი მოაქვს. მიმართება — სტატიკურია, მაშინ როდესაც ოპერაცია დინამიკურია, მის შედეგად რაღაც ახალი იქმნება. ლინგვისტებმა აუცილებლად ანგარიში უნდა გაუწიონ ურთიერთობისა და ოპერაციის ამ განსხვავებას.

თუ მათემატიკური მიმართება გამოდგება ენაში კონსტრუქციის ანალოგად, მაშინ უდავოა, რომ მათემატიკური ოპერაციის ანალოგად ენაში

¹ Word — დასახელებული შრომა, გვ. 226.

გვექნება „პროცესი“. ამიტომ, დასკვნის ავტორი, თუ ჩვენ ავაგებთ ტიკულ მოდელს ამ გაგებით, ე. ი. „პროცესის“ თვალსაზრისით „მიმართების“ თვალსაზრისით, როგორც ეს მოცემული გვაქვს IA მოდელში, მაშინ მივიღებთ კიდევ ახალ მოდელს: იგი იქნება არა სტატიკური, არამედ დინამიკური. ამით განსხვავდება სწორედ IP მოდელი JA მოდელისაგან. რაგინდ დიდი ფორმალიზება არ მოვახდინოთ IP-სი, იგი მაინც მუდამ შეინარჩუნებს ამ განსხვავებას IA მოდელისაგან.

ახლა კი, — აცხადებს ავტორი, კვლავ დავუბრუნდეთ IP მოდელის განხილვას. გავარჩიოთ იგი IA მოდელის ფორმალური პოზიციებისაგან¹.

აღნიშნული მოდელის თანახმად ყოველი ლინგვისტური ფორმა შეიძლება იყოს ან მარტივი, ან წარმოებული.

მარტივ ფორმას ეწოდება ძირი (root). წარმოებული ფორმა შედგება ერთი ან მეტი შიდა (underlying²) ფორმისაგან, რომელთაც შეიძლება მივუყენოთ პროცესი, ე. ი. რომელიც ცვლილებას განიცდის გარკვეული პროცესის შედეგად. ეს ფორმა ან ფორმები წარმოადგენენ წარმოებული ფორმის უშუალო შემავალ ნაწილებს. ნაწარმოებ ფორმას ეწოდება a Constitue (ნაერთი). ყოველ ფორმას აქაც უჭირავს გარკვეული პოზიცია. ზოგიერთი ფონეტიკური მასალა შეიძლება არ შეადგენდეს ფორმას, მაგრამ წარმოადგენდეს პროცესის მარკერს (გამყოფს). (ასეთი მარკერები არასოდეს ძირები არ არიან).

ენის მთლიანი ტაქტიკური (ე. ი. განლაგების) სტრუქტურა შეიძლება დაიყვანოთ შემდეგ წესებზე:

მოცემული გვაქვს პროცესების სია. ყოველ ცალკეულ პროცესში აღნიშნულია პოზიციების სია. ყოველი ცალკეული პოზიციისათვის მოცემულია: 1. იმ ძირების სია, რომლებიც აღნიშნულ პოზიციაში გვხვდება, და 2. იმ პროცესების სია, რომლებმაც შექმნეს ეს ფორმები.

ყოველ ძირს შეიძლება ერთზე მეტი ფონემიკური გამოსახულება ჰქონდეს. თითოეულ ასეთ გამოსახულებას ეწოდება ძირის ალტერნატი. პროცესსაც შეიძლება ჰქონდეს ერთზე მეტი გამოსახულება. პროცესის ყოველ ცალკეულ გამოსახულებას ეწოდება მარკერი მარკერი წარმოადგენს განსხვავებას, რომელიც არსებობს პირვანდელი ფორმის ფონემიკურ მასალასა და წარმოებული ფორმის ფონემიკურ მასალას შორის.

ამ მოდელის მიხედვითაც ელემენტების ყოველი ცვლილება დამოკიდებულია გარემოზე.

რომ ნათლად დავინახოთ თითოეული ზემოგანხილული მოდელის თავისებურება, — ამბობს ჰოკეტი, — შევადაროთ ისინი ერთმანეთს. ავიღოთ ისევ ნამყო დროის ფორმა baked — „გამოაცხო“³. IP-ს თვალსაზრისით, baked წარმოადგენს წარმოებულ ფორმას, რომლის შემავალი (ან შიდა) ფორმაა

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 227.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 229.

bake—ძირი და რომელზედაც მოვახდინეთ ოპერაცია—ნამყო დროის წარმოქმნა (Past Tense formation). ამ პროცესს საერთოდ შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე მარკერი (კონსტრუქციის თავისებურების აღმნიშვნელი). ამ შემთხვევაში მარკერი არის ბგერა (t), რომელიც ამთავრებს bake ფორმის შემადგენელი ფონემების მწკრივს.

სისტემაში ელემენტების დალაგების მიხედვით took იგივეა, რაც baked, ე. ი. ისიც წარმოადგენს ნამყო დროის ფორმას, რომელიც ნაწარმოებია ძირითადი ფორმიდან—take. მორფონემური განსხვავება ამ ორ ფორმას შორის არის ის, რომ ნამყო დროის წარმოების პროცესი გამოხატულია მარკერით, რომელიც ფუძისეული ხმოვნის შეცვლის შედეგადაა მიღებული (ei იცვლება u-თი).

ახლა, თუ ვივლით ორ ფორმას John და saw, ამბობს ავტორი, და მათ შორის პრედიკაციის ორ წევროვან პროცესს ვაწარმოებთ, მივიღებთ John saw (ჯონმა დაინახა). აღნიშნულ გამოთქმაში წყობა განსაზღვრულია, მას არ გააჩნია პრედიკაციის პროცესის გამომხატველი სპეციალური მარკერი, თუ ასეთ ნიშნად ისევ წყობას არ მივიჩნევთ.

თუ იმავე ფორმებს მივუყენებთ ახლა „დაშლის“ პროცესს (the process of resolution), იმ შემთხვევაში მივიღებთ saw John, რომელშიც წყობა აგრეთვე განსაზღვრულია, ხოლო მარკერი უდრის ნულს¹. მათემატიკიდან ამას შეიძლება მოვუძებნოთ შემდეგი ანალოგი: თუ ვიღებთ „გამოკლების“ ოპერაციას, მაშინ რიცხვის 7-სა და 3-ს წყობას განსაზღვრავს ამ პროცესის ხასიათი. აუცილებელია, რომ ვკონდეს 7—3, და არა პირიქით.

აგრეთვე: John and Bill (ჯონ და ბილი), რომლის ძირითადი ფორმებია John და Bill, შეერთებულია მიმატების პროცესით, რომელსაც and კავშირი გამოხატავს. თუ შევებრუნებთ გამონათქვამის წყობას, დავინახავთ, რომ პროცესი და ფორმები იგივე დარჩა, შეიცვალა მხოლოდ წყობა.

ამგვარად წყობა არაა პროცესის ექვივალენტი, დაასკვნის ავტორი²:

ავტორი აცხადებს, რომ მისი IP მოდელი განსხვავდება სეპირის მიერ მოცემულ მოდელისაგან, რადგან მან, ჰოკეტმა, გაითვალისწინა IA მოდელის მიღწევები ლინგვისტური მეთოდის ფორმალისმების დარგში და გამოიყენა ისინი IP მოდელის ახლებურად დამუშავებისას.

ჰოკეტის მოდელის განსხვავება სეპირის მოდელისაგან მდგომარეობს შემდეგში: სეპირისათვის ისეთი მოვლენები, როგორიცაა ხმოვნების ცვლა (ablaut), სუფიქსაცია, რედუქციაცია და სხვა, წარმოადგენენ ისტორიულ ასპექტში მოცემულ პროცესებს; ჰოკეტისათვის კი, როგორც თვითონ ავტორი აცხადებს, ხმოვნის ცვლა (vowel-change) წარმოადგენს არა პროცესს, არამედ მარკერის ფორმას, კანონზომიერ ფორმას, რომელიც წარმოადგენილია სხვა ფორმებშიც. მაგ. men-man-დან და took-take-დან, თუშეა ტაქტიკალობის,

¹ დასაზღვებული შრომა გვ. 221, 222.

² ტერმინი „პროცესი“ ავტორის აზრით „ოპერაციის“ ტერმინით შეიძლება შეიცვალოს.

ე. ი. ენაში ელემენტების წყობის თვალსაზრისით, ისინი სხვადასხვა მართკუთხედს წარმოადგენენ. მეორე მხრივ, მარკერი, რომელიც მოცემულია baked ფორმაში, და მარკერი, რომელიც მოცემულია took ფორმაში, ჰოკეტის შეხედულებით, წარმოადგენს ერთსა და იმავე პროცესს, ანუ ოპერაციას, (ნამყოფის წარმოების ოპერაცია. სეპირის გაგებით კი ესენი სხვადასხვა კანონზომიერების მქონე ფორმებია).

როგორც ვხედავთ, დაასკვნის ავტორი, გრამატიკული აღწერის ორივე მოდელი ფორმალურია. მათ შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა რომ IP დინამიურია, ხოლო IA — სტატიკური.

ერთგვარი განსხვავებაა აგრეთვე ტერმინოლოგიაში. ჰოკეტის აზრით, ერთი მოდელი ავსებს მეორეს.

ყოველი გრამატიკული მოდელი (აღწერის გზით) სახელმძღვანელოდ უნდა გამოვიყენოთ გრამატიკული მასალის გაანალიზებისას, აცხადებს ავტორი. ამიტომ დასკვნის სახით ავტორი გრამატიკულ მოდელს შემდეგ მოთხოვნებს უყენებს:

1. მოდელი უნდა იყოს ზოგადი, ე. ი. უნდა გამოდგეს ყოველი ენის გასაანალიზებლად და არა ზოგიერთი ტიპის ენისათვის მხოლოდ.

2. მოდელი უნდა იყოს სპეციფიკური, ე. ი. როდესაც მივუყენებთ მას რომელიმე ენას, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში შედეგები უნდა მივიღოთ თავისებური. გამომდინარე ყოველი ცალკეული ენის სპეციფიკიდან, ეს შედეგები როდის უნდა იყოს დამოკიდებული თვით მკვლევრის კაპრიზზე. მოდელი ისეთი უნდა იყოს, რომ, მოგვცემს რა საშუალებას ამა თუ იმ ენობრივ ფაქტს შევხედოთ სხვადასხვა კუთხიდან, მან უნდა გვაძლოს არჩევანი მხოლოდ ერთზე შევაჩეროთ. ეს თუ ასე არ მოხდა, მაშინ მოდელი თავის დანიშნულებას ვერ შეასრულებს.

3. მოდელი უნდა იყოს ინკლუზიური, ე. ი. როდესაც გამოვიყენებთ მას ენობრივი მოვლენების გაანალიზებისას, შედეგები უნდა მოიცავდეს არა მარტო ყველა მონაცემს, არამედ უნდა საფუძვლად დაედოს ჯერ კიდევ დაუდგენელ მოვლენებსაც.

4. მოდელი უნდა იყოს პროდუქტიული, ე. ი. როდესაც გამოვიყენებთ მას ენობრივი მასალის გაანალიზებისას, მან უნდა მოგვცეს საშუალება მის საფუძველზე წარმოვქმნათ მრავალი ახალი გამონათქვამები.

5. მოდელი უნდა იყოს მოქნილი (efficient), ე. ი. ენობრივი მასალის გაანალიზებისას უნდა შეგვეძლოს გამონათქვამების შედგენა რაც შეიძლება მინიმალური ხერხების გამოყენების გზით.

ამგვარად, — დაასკვნის ავტორი, — არსებობს ორი მოდელი, რომელთაგან, თუ ავიღებთ მათ ცალ-ცალკე, არც ერთი არ არის საკმარისი დამაკმაყოფილებელი. ჯერჯერობით ორივე მოდელი საჭიროა, ისინი ერთმანეთს ავსებენ მასალის კვლევისას. შემდგომი მკვლევრების მიზანი უნდა იყოს ის, რომ მათ გამონახონ ერთიანი მოდელი, რომელშიც გაერთიანდება ზემოგანხილული ორი მოდელის საუკეთესო მიღწევები.

განვიხილოთ მეორე ცნობილი დესკრიპტივისტის ზელინგ ჰარისის მეთოდი, რომელსაც იგი აღწერს სტატიაში სათაურით „დისტრიბუციული სტრუქტურა“ („Distributional structure“)¹.

ზელინგ ჰარისის შეხედულებით, ყოველ ენაში ფონემების სისტემა ან ენობრივ მონაცემთა სისტემა შეიძლება ისე დავალაგოთ გარკვეული თვალსაზრისის მიხედვით, რომ ამ თვალსაზრისიდან გამომდინარე, შევქმნათ გამოთქმათა (statements)² ორგანიზებული სისტემა, რომელიც აკვიწერს მის წევრებს და მათ ურთიერთ დამოკიდებულებას. ამ გაგებით ენა შეიძლება დავასისტემოთ სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, თვალსაზრისის მიხედვით (მაგ. ისტორიული თვალსაზრისით, სოციალურ ურთიერთობათა თვალსაზრისით, მნიშვნელობის თვალსაზრისით, ან ელემენტთა განაწილების ანუ დისტრიბუციული თვალსაზრისით).

როგორც ავტორი ამბობს, იგი ენას იკვლევს სწორედ ამ უკანასკნელი თვალსაზრისით, ე. ი. დისტრიბუციული თვალსაზრისით და საგანგებოდ ცდილობს ენობრივი მასალის კვლევისას არ გამოიყენოს სხვა თვალსაზრისი. მაგ. ისტორიული ან სემანტიკური.

ელემენტების განაწილება და მათი ურთიერთმიმართება ავტორს ესმის როგორც ენობრივი გარემოს მექანიკური ჯამი, ე. ი. იგი ელემენტის არსებობისათვის, მისი თვისობრივი რაობის დასადგენად გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ ელემენტის პოზიციას სათანადო გარემოში. ეს პოზიციური მიმართება არ არის თავისუფალი. რადგან ენის ელემენტები ურთიერთ მიმართ მხოლოდ გარკვეულ პოზიციას იკავებენ. ამიტომ შესაძლებელი ხდება ენაში ყველა ელემენტი დავაჯგუფოთ კლასებად, რომელთა სათანადო განაწილება ენაში ზუსტად შეიძლება იქნეს დადგენილი. ელემენტების განაწილების ეს დადგენა სრულიად შესაძლებელია ისტორიის ჩაურევლად.

როგორც ვხედავთ, აქაც მოცემულია ენის მთელი სისტემის სინქრონიული ხედი, ე. ი. ენის ელემენტებისა და მათ შორის არსებული მიმართებების ერთდროული ხედი.

ამიტომ ავტორი დაასკვნის, რომ ენათმეცნიერების განვითარების ამ საფეხურზე დროა ენების ისტორიული შესწავლა შეიცვალოს მათი სისტემების სინქრონიული შესწავლით. ე. ი. აღწეროთ ელემენტები და მათი განაწილება ენაში. მაგრამ ელემენტების პოზიციების უშუალო, პირდაპირი აღწერა, ავტორის აზრით, არ არის ხელსაყრელი, იგი ვერ მოგვცემს ელემენტების განაწილების სრულ სურათს. ასეთი მექანიკური ხასიათის აღწერა ვერ აგვისხნის, თუ როგორ ვდებულობთ უფრო ფართო, ზოგადი მოვლენებიდან ნაკლებ ზოგადს, უფრო ვიწრო ხასიათის მოვლენებს³.

ამიტომ, ამბობს ჰარისი, ელემენტები უნდა აღწეროთ არა უშუალოდ, არამედ შუალობით (indirectly), კლასებად თანამიმდევრული დაჯგუფების

¹ S. Harris—„Distributional structure“, გვ. 146.

² ისევე როგორც ჰოკეტი, პარისის ხპარობს სიტყვას „წინადადება“, მის ნაცვლად იგი იყენებს სიტყვებს „გამონათქვამი, გამოთქმა“.

³ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 147—148.

საშუალებით, ისე, რომ მომდევნო დაჯგუფება უფრო მარტივი ელემენტების წინამავალი ჯგუფი.

ამგვარად, აცხადებს ავტორი, ჩვენ მივიღებთ გამოთქმათა თანამიმდევრულ წყებას, რომლის თითოეული რგოლი წარმოადგენს გარკვეული ტიპის კონსტრუქციას. ჩვენ შეგვიძლია ამგვარი ანალიზი შევწყვიტოთ რომელიმე მორიგი ფენის განხილვის შემდეგ, რადგან შემდგომი დანაწილება მხოლოდ დამატებით ნიუანსებს შეიტანს ენის ელემენტთა ზოგადი განლაგების გაგებაში.

ჰარისი თევის მეთოდს დისტრიბუციულს უწოდებს, რადგან იგი გვაძლევს ენობრივ ელემენტთა დისტრიბუციას, ანუ დანაწილებას გამონათქვამში.

ამ მეთოდით განხილულ ყოველ ცალკეულ სტრუქტურას საერთო ისა აქვს სხვა სტრუქტურებთან, რომ იგი მოიცავს ელემენტებსა და მათ პოზიციებს (occurrences¹) ენის სისტემის ფარგლებში. ეს ენობრივი სტრუქტურები გამოგონილი, ხელოვნური სქემები კი არ არის, არამედ რეალურად არსებობს, ისინი მოცემულია თვით ენობრივ მიმართებებში. ყოველი მათგანი აირეკლება მოლაპარაკეთა სამეტყველო ჩვევებში; მოლაპარაკე ახალ გამოთქმებს ქმნის ადრე გაგონილ სტრუქტურული ტიპების საფუძველზე.

რა მიმართებაშია ენის გრამატიკული სტრუქტურა სემანტიკასთან?

ავტორის აზრით, სემანტიკასა და ენის გრამატიკულ სტრუქტურებს შორის გარკვეული კავშირი არსებობს, მაგრამ ეს კავშირი არც ისე მკიდროა, როგორც შეიძლება მოგუჩვენოს, რადგან მნიშვნელობა იცვლება, სტრუქტურა კი ძირითადად უცვლელი რჩება. კავშირი მათ შორის არსებობს იმდენად, რამდენადაც მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ყოველგვარ საქმიანობას, იგი მუდამ გამიზნულია. მაგრამ ისეთი უშუალო მიმართება, როგორიცაა 1/1-ზე, გრამატიკულ სტრუქტურასა და სემანტიკას შორის არ არსებობს. მაგ. ჩვენ ვერ ვიტყვით, აცხადებს ჰარისი, რომ ყოველ მორფემას ან სიტყვას შეესატყვისებოდეს ერთი გარკვეული მნიშვნელობა. ამდენად, ფორმისა და მნიშვნელობის სტრუქტურები იდენტური არ არის.

მნიშვნელობას არ გააჩნია ისეთი ცნობილი, დადგენილი სტრუქტურები, რომელიც პარალელური იქნებოდა ლინგვისტურისა, ე. ი. გრამატიკული სტრუქტურისა. ამიტომ, ამბობს ავტორი, დისტრიბუციულ კვლევაში არამც და არამც არ უნდა დავეშვათ, რომ, როცა ფორმალური მეთოდი გვიმტყუნებს, უპალკე მნიშვნელობა მოვიშველიოთ. მნიშვნელობის კრიტერიუმში სულ სხვა საზომია.

წამოყენებული დებულების საილუსტრაციოდ ავტორი იღებს სიტყვებს persist, person და სვამს საკითხს: წარმოადგენენ ისინი ერთმორფემიან, თუ ორმორფემიან სიტყვებს?

თუ ამ სიტყვების ანალიზს მოვახდენთ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, აცხადებს ავტორი, ჩვენ ვერ დავადგენთ ვერავითარ სტრუქტურას და ვერ

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 149.

მივიღებთ პასუხს ჩვენს კითხვაზე; დისტრიბუციული მეთოდი სიტყვისა და ფრაზის სისტემაში კი ჩვენ ვხვდებით ენაში სიტყვებს, როგორცაა: consist, resist, pertain, contain, retain, და სხვა. ისინი დაკავშირებული არიან — როგორც ფონემური შედგენილობით, ისე გარემოს მსგავსებით — სიტყვა persist-თან.

მორფემის ამგვარი განაწილება არ არსებობს სიტყვა person ისათვის. ამიტომ ჩვენ ვთვლით, დაასკვნის ავტორი, რომ persist — ორმორფემიანია, ხოლო person — ერთი.

აქედან ცხადია, დაასკვნის ავტორი, რომ სიტყვის მორფემული შედგენილობის დასადგენად საჭიროა არა იმის ცოდნა, თუ რა მნიშვნელობას გამოხატავენ შემადგენელი ნაწილები, არამედ იმის ცოდნა, თუ სიტყვის ან გამოთქმის რა ნაწილები შეიძლება შეიცვალოს მოცემულ გარემოში სტრუქტურული თვალსაზრისით.

ავტორის დებულების საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიტანოთ ნიმუშები ქართული და რუსული ენის მასალებიდან: მაგ. ავილოთ სიტყვა „ქუდოსანი“ — ქართულში, ხოლო სიტყვა „заголосило“ — რუსულში.

როგორც ფონემური შედგენილობით, ისე გარემოს მსგავსებისა და პოზიციური მდებარეობით ჩვენ შეგვიძლია დავუძებნოთ მათ შესატყვისი სიტყვები თითოეულ აღებულ ენაში. მაგ. ქართულში: ერთი მხრივ, ქუდი, ქუდიანი, ქუდჩამოცმული, ხოლო მეორე მხრივ: შავოსანი, ცხენოსანი, თეთროსანი და სხვ. ასევე მოვიქცევით რუსულში: ავილებთ სიტყვებს: 1. запеть, заговорить, заработать; 2. голос, голосистый голосовой; 3. попросила, ответила, перебила.

ყოველი ზემოაღნიშნული ცალკეული სიტყვის შემავალი ნაწილები წარმოადგენს იმ ენისათვის დამახასიათებელ გრამატიკულად რელევანტურ ელემენტებს.

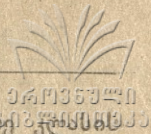
დისტრიბუციის მეთოდი განსაზღვრავს ფონემებსა და მორფემებს და დაადგენს მათ შორის არსებულ გრამატიკულ მიმართებებს, — დაასკვნის პარისი.

მაგრამ, აღნიშნავს ავტორი, დაადგენს რა ელემენტებს და მათ შორის არსებულ ურთიერთობას, ეს მეთოდი უნაკლო, იდეალური არ არის, რადგან ვერ მოიცავს ენობრივი ფაქტების ყველა თავისებურებას: თავისდაუნებურად გამოიჩემა მკვლევარს მრავალი ფაქტი, ცალკეული დეტალი ან მიმართება. ასე, მაგ.: 1. მორფემები განისაზღვრება მათი სტრუქტურული დამოუკიდებლობის საფუძველზე (ე. ი. შეცვლის უნარი) შედარებით სხვა მორფემებთან, ან გარკვეულ ფონემიკურ თანამიმდევრობასთან; მაგრამ დამოუკიდებლობის ეს უნარი ყველა მორფემას ერთნაირი როლი აქვს. მაგ., შევადაროთ სუფიქსი — hood (boyhood) სუფიქსი — ness (bigness). პირველი ნაკლებ დამოუკიდებელია, ვიდრე მეორე, და ამიტომ უფრო იშვიათად გვხვდება.

2. გრამატიკული წესები, ფორმულები აჯგუფებს მორფემებს კლასებად და გვიჩვენებს, რომ ყოველ ენაში ამ კლასების გარკვეული თანამიმდევრობა

¹ Word — დასახელებული შრომა, გვ. 152.

² იქვე, გვ. 155.

გვაქვს. მაგრამ ერთი კლასის ყოველი წევრი არ გვხვდება მეორე კლასის ყოველ წევრთან, მაგ., ყოველი ზედსართავი არ გვხვდება ყოველ არსებითსახელთან. ორსავე შემთხვევაში რაღაც სხვა თავისებურება იჩენს თავს, რომელსაც ამ მეთოდით კვლევა ვერ გამოავლენს.

3. ამ მეთოდის საშუალებით ჩვენ შეგვიძლია დავადგინოთ კანონზომიერება მხოლოდ ძალიან ვიწრო ფარგლებში: მაგ. უშუალოდ ერთმანეთთან მდებარე ფონემებსა, მორფემებსა ან გამონათქვამებს შორის.

და აი იქ, აცხადებს ავტორი, სადაც დისტრიბუციის მეთოდი უძლური აღმოჩნდება, მკვლევრები ჩვეულებრივ მიმართავენ ისევ „მნიშვნელობას“. ისინი ასე მსჯელობენ: 1. *hood*-ს აქვს გარკვეული მნიშვნელობა, რომელიც აკავშირებს მას მხოლოდ გარკვეული მნიშვნელობის არსებითსახელთან; 2. არსებითსახელთან *doctor* შეიძლება შეგვხვდეს მხოლოდ ისეთი ზედსართავი სახელი, რომელიც მას მნიშვნელობით, თავის შინაარსით შეიძლება დაუკავშირდეს; 3. გამონათქვამებს ჩვეულებრივ ავებენ მნიშვნელობის საფუძველზე¹.

რა თქმა უნდა, მნიშვნელობა ერთგვარი განმსაზღვრელია (*determinant*) შემომოყვანილ შემთხვევაში, აღნიშნავს ავტორი. მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ, როდესაც ვაგებთ გამონათქვამს, თითოეული მათგანი წარმოადგენს განსაკუთრებული ელემენტების განსაკუთრებულ კომბინაციას. და სწორედ ამ ელემენტების კომბინაციის ჯგუფი ხდება გადამწყვეტი ფაქტორი შემდგომ გამონათქვამთა ასაგებად. ამიტომ თვით მნიშვნელობის როლს ამ შემთხვევაში გასწევს კომბინაცია, ელემენტთა პოზიციური განლაგება.

ენა სიტყვების ტომარა კი არ არის, აცხადებს ჰარისი, არამედ იარაღია, რომელსაც აქვს განსაკუთრებული თვისებები, ჩამოყალიბებული გარკვეული ხმარების საფუძველზე. ენის მკვლევარმა სწორედ ეს თვისებები უნდა დაადგინოს².

ყოველივე შემოთქმულის საფუძველზე ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ განსხვავება მნიშვნელობაში დისტრიბუციული ხასიათის განსხვავების კორელაციურია. რომ ჩვენ ერთი არსებითი სახელი შეგვიძლია შევცვალოთ მეორე არსებითი სახელით, ეს უკვე გარკვეული მიმართებაა და არა დამოკიდებული სიტყვის მნიშვნელობისაგან. სტრუქტურალისტიკისათვის სწორედ ესაა გადამწყვეტი და არა სიტყვის მნიშვნელობა. ამიტომ, ავტორის აზრით, თვით სიტყვის მნიშვნელობაც წარმოადგენს დისტრიბუციული ურთიერთობის ფუნქციას². მაშასადამე, რა განსაზღვრავს მორფემისა ან სიტყვის არჩევანს? მხოლოდ და მხოლოდ გარემო, მხოლოდ და მხოლოდ მორფემის მდებარეობა; — მხოლოდ პოზიციის საფუძველზე ამყარებს იგი გარკვეულ ურთიერთობას სხვა მორფემებთან.

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 156.

² იქვე, გვ. 156, 157, 158.

ამ თვალსაზრისით თუ მივუდგებით ენას, მაშინ მთელი შეტყუების წარმოადგენს ელემენტების განსაკუთრებულ კომბინაციას, — აცხადებს ავტორი.

ყოველივე ზემოთქმულიდან ჰარისი დაასკვნის, რომ დისტრიბუციული ანალიზის საფუძველს შეადგენს:

1. ელემენტი (მეტყველება შედგება ელემენტთა კომბინაციებისაგან).
2. მსგავსება (ზოგიერთი ელემენტი ურთიერთ მსგავსია, რის შედეგადაც შეიძლება მათი კლასებად დაჯგუფება). მაგ. x_1 მსგავსია x_2 და არა y_1 .
3. დამოკიდებულება (dependence). მაგ. თუ გვაქვს ელემენტების A ჯგუფი და ელემენტების B ჯგუფი, და ისინი მუდამ ერთად გვხვდებიან AB კომბინაციის სახით, მაშინ ისინი ურთიერთ დამოკიდებულნი არიან. ეს დამოკიდებულების ხარისხი სხვადასხვაა სხვადასხვა ელემენტებს შორის¹.
4. ერთი ელემენტის შეცვლა მეორეთი (substitutability).
5. არე (domain). აქ იგულისხმება ელემენტების განაწილების გარკვეული არე (მაგ. ამ არის ტიპებია: სიტყვა, ფრაზა, და სხვა).

ბოლოს ჰარისი დაასკვნის, რომ მკვლევრის მიზანს შეადგენს შეისწავლოს კანონზომიერებანი, რომელნიც დისტრიბუციული ურთიერთობის საფუძველზე წარმოიშვებიან.

სტრუქტურული ანალიზის კრიტერიუმის შესახებ დესკრიპტივისტი Basell წერს, რომ ფორმალური ხასიათის შედარება ენის ორ სისტემას შორის წარმოადგენს ისეთ შედარებას, რომელშიც რეალური, მატერიალური (substantial) მსგავსება უგულვებელყოფილია და მხოლოდ განხილულია აბსტრაქტული გამოთქმების დისტრიბუციული კავშირები. ამიტომ, მისი აზრით, ფორმალური ხასიათის შედარება არის, უპირველეს ყოვლისა, მსგავსებათა შედარება დისტრიბუციული გზით.

ავტორის აზრით, რეალური ურთიერთობანი იმიტომაა უგულვებელყოფილი, რომ ისინი უკვე ცნობილი, დადგენილი ფაქტებია.

ავტორის აზრით, ფორმალური შედარება გაცილებით უფრო მაღლა დგას რეალურ მსგავსებათა შედარებაზე. ამიტომ ყოველი ლინგვისტიკისათვის მთავარი კრიტერიუმი ენობრივ მოვლენათა კვლევისას არის კვლევა არა გამოთქმებისა, არამედ იმ ურთიერთობისა, რომელიც მათ შორის არსებობს. მინიმალურ ენობრივ ელემენტს ახასიათებს დისტრიბუციული თვისება და არა კომპოზიცია (რადგან იგი მინიმალურია). ამიტომ იგი შეიძლება განესაზღვროთ მხოლოდ დისტრიბუციული გზით.

ლინგვისტი უმთავრესად დაინტერესებულია ფორმით, — აღნიშნავს ავტორი ხაზგასმით.

ბუნლი იზიარებს ჰიელმსლევის დებულებას იმის შესახებ, რომ სუბსტანცია გულისხმობს თავისთავად ფორმის არსებობას, ხოლო ფორმა ყოველთვის როდი გულისხმობს სუბსტანციის არსებობას. სუბსტანცია ცვალებად

¹ Word — C. E. Bazell — „The Choice of Criteria in Structural Linguistics.“

და, ხოლო ფორმა უცვლელი. მართლაც, განმარტავს იგი, შეიძლება ითქვას, რომ ცვალებადი გულისხმობს მუდმივის არსებობას, მაშინ როდესაც მუდმივისათვის არ არის აუცილებელი ცვალებადის არსებობა.

როგორ ესმის ავტორს ფორმა?

ორ სუბსტანციურ მოვლენას გამოვლენის ერთი და იგივე ფორმა აქვთ, იმ შემთხვევაში, თუ პირველი მოვლენის ყოველი ელემენტი ან მიმართება ელემენტებს შორის სრულად შეესატყვისება ასეთივე ელემენტებსა და მათ მიმართებას მეორეში, ე. ი. თუ ისინი სტრუქტურულად შეესატყვისებიან ერთმანეთს¹.

ბოლოს ბეზილი აცხადებს, რომ ყოველი ლინგვისტური ანალიზის მიზანს შეადგენს ის, რომ მის საფუძველზე ჩამოყალიბდეს ნიშანთა მიწმალურად თავისუფალი სისტემა, რომელიც ახსნის მეტყველების ფაქტებს.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1. ზემოხსენებული ავტორები ენას განიხილავენ როგორც სტრუქტურას, ე. ი. ელემენტების გარკვეულ კომბინაციათა ერთობლიობას.

2. მათთვის მთავარია დაადგინონ არა თვით ელემენტების მატერიალური რაობა, არამედ მათი ფორმალური ღირებულება სისტემის შიგნით და ურთიერთობის ის ტიპები, რომელნიც ამ ელემენტებს შორის არსებობს.

3. ელემენტთა ურთიერთობის ტიპების თავისებურება დამოკიდებულია იმ პოზიციაზე, რომელიც ელემენტებს უჭირავთ სათანადო ენის გარკვეულ გარემოში. მხოლოდ გარემო განსაზღვრავს ელემენტების არჩევანს და კმნის პირობებს გარკვეული ურთიერთობის დასამყარებლად.

4. ხსენებული ავტორების მიერ გამოყენებული მეთოდი იკვლევს გრამატიკულ მოვლენებს სინქრონიულ ასპექტში და გამორიცხავს ისტორიულ თვალსაზრისს.

5. ისინი ცდილობენ, რომ მათ მიერ გამოიმუშავებული მეთოდი იყოს არც შეიძლება ფორმალური, ე. ი. კვლევიზი მასალა დაცლილი უნდა იყოს ყოველგვარი სუბსტანციური თვისებებისაგან (მათთვის არა აქვს მნიშვნელობა არც სიტყვის, გამოთქმების სემანტიკას, არც სინტაქსურ ფუნქციას, არც მორფოლოგიურ ნიშნებს).

6. ჩვენს მიერ განხილული სტრუქტურალისტებიდან ყველაზე უფრო უჭიდურესი პოზიცია უჭირავს ჰარისს. იგი უარყოფს ყოველგვარ მნიშვნელობას (იქნება იგი გრამატიკული თუ ლექსიკური) და აღიარებს მხოლოდ ფორმალური ელემენტების ურთიერთობას. შედარებით სხვაგვარი პოზიცია უჭირავს ჰოკეტს. ჰოკეტიც სტრუქტურალისტია, ისიც იკვლევს ენის სტრუქტურას სინქრონიულ ასპექტში, მაგრამ მის მიერ აღებული ელემენტი ყოველგვარ მნიშვნელობას როდია მოკლებული; იგი გრამატიკულად რელევანტური ელემენტია, ე. ი. გარკვეული ღირებულების მქონე ელემენტია ფორმალური თვალსაზრისით. ბეზლიც ფორმალისტია, ე. ი. ისიც იკვლევს მხოლოდ ელემენტთა ფორმას, თუმცა იგი არა ერთხელ აცხადებს, რომ ელემენტთა

¹ Word—დასახელებული შრომა, გვ. 128, 134—135.

მატერიალური მნიშვნელობა კი არსებობს, მაგრამ ეს სტრუქტურალისტების კვლევის საგანს არ წარმოადგენს.

რა არის საყურადღებო ამერიკელი დესკრიპტივისტების მეთოდებსა და დებულებებში?

ჩვენი აზრით, უდავოდ საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე შეიქმნა შესაძლებლობა ენებისათვის დადგენილ იქნეს კიდევ უფრო ზოგადი კანონზომიერება, რომელიც გააერთიანებს აქამდე ცნობილ კანონზომიერებებს უფრო ფართო კატეგორიებად.

ამ მიზანს ისახავენ ამერიკელი დესკრიპტივისტები. მოსაწონია აგრეთვე ისიც, რომ ისინი მიზნად ისახავენ, რომ დაადგინონ უფრო ზოგადი ხასიათის, ახალი ტიპის ურთიერთობანი, და ამავე დროს ცდილობენ ეს მიმართებანი რაც შეიძლება მარტივი სახით წარმოგვიდგინონ.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ დესკრიპტივისტები ესოდენ დიდ ყურადღებას აქცევენ ენობრივ მოვლენათა სწორედ სინქრონიულ ასპექტში შესწავლას, რადგან სინქრონიულ კრილში ენის რომელიმე კატეგორიას შეიძლება ისეთი კანონზომიერება ჰქონდეს, რაც დიაქრონიულ ასპექტში არ ჩანს. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ არტიკლის კატეგორიის განვითარების მაგალითი ინგლისურ ენაში.

როგორც ცნობილია, განსაზღვრული არტიკლი the წარმოიშვა ჩვენებით ნაცვალსახელად *se*-დან, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობა მითითება იყო. დროთა განმავლობაში მოხდა ამ ლექსიკური მნიშვნელობის გრამატიკაზაცია, რის შედეგად მივიღეთ არტიკლი. ეს ჯერ კიდევ არ იყო ახალი გრამატიკული კატეგორია; მას ჰქონდა მხოლოდ ახალი გრამატიზირებული მნიშვნელობა სხვა ნაცვალსახელებთან შედარებით, რომელთაც ძველ ინგლისურში ხშირად ხმარობდნენ არსებით სახელთან და რომელნიც წინადადებაში მხოლოდ ნაცვალსახელის ფუნქციას ასრულებდნენ. შემდგომ *se*-ს საპირისპიროდ გაჩნდა განუსაზღვრელი არტიკლი *a(h)* — რომელიც, აღნიშნავდა რა ჯერ ერთ საგანს (წარმოიშვა რიცხვითი სახელი *an*-დან), შემდეგ განზოგადდა და დაიწყო აღნიშვნა საგანთა მთელი კლასის ერთერთი წარმომადგენლისა. ამრიგად იგი გახდა მაკლასიფიცირებელი არტიკლი, ასე ჩანს ისტორიულ ასპექტში.

თუ იმავე კატეგორიას განვიხილავთ სინქრონულ ასპექტში, დავინახავთ, რომ ფაქტები თითქო შებრუნდა: თანამედროვე ინგლისურში პირველი აღვლილი უჭირავს არსებით სახელის კლასებად დამაჯგუფებელ განუსაზღვრელ არტიკლს. მის საპირისპიროდ განსაზღვრული არტიკლი აღნიშნავს საგანთა კლასის ერთ გარკვეულ წარმომადგენელს, ე. ი. მას უფრო ვიწრო მნიშვნელობა აქვს. ახლა, ამ ორი სახის არტიკლის საპირისპიროდ, არსებითი სახელის უარტიკლო ფორმამაც შეიძინა გარკვეული განზოგადოებული მნიშვნელობა: იგი გამოხატავს არა საგანს (ნაცნობს თუ უცნობს), რომელსაც გარკვეული კონტურები, ხორცშესხმული ფორმა აქვს, არამედ ზოგად ცნებას ამ საგნის შესახებ. ამგვარად სინქრონიულ ასპექტში არტიკლის კატეგორიას აქვს ახალი მიმართებანი, რომელთა დანახვა თავისებურ სურათს ქმნის სწორედ სინქრონიულ კრილში.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი ზემოგანხილული მოდელი ვერცხვანას ბით არ მოიცავს ენობრივი ფაქტების ყველა მხარეს და ვერ გვაძლევს მათ ამომწურავ ანალიზს გარკვეული თანამიმდევრული პრინციპის თვალსაზრისით.

მართალია, ამ მეთოდით უნდა დადგინდეს წმინდა ფორმალური მიმართებანი, და ყოველ მკვლევარს მართებს ასეთი მოდელის შემუშავებისას სინქრონიული მეთოდი არ აურიოს დიაქრონიულში, მაგრამ დიაქრონიული ასპექტით განხილული მოვლენათა შესწავლა მას ბევრად გაუადვილებს მრავალი მიმართების დადგენას სინქრონიულ ასპექტში. ის ფაქტი, რომ სინქრონიულ ასპექტში გრამატიკულად ღირებული ელემენტები ქმნიან გარკვეულ მიმართებებს, ე. ი. სისტემას, რომლის ასახვა უნდა მოახდინოს სინქრონიულმა მოდელმა, უშუალოდ დაკავშირებულია ამ ელემენტების ისტორიულ განვითარებასთან. სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ. მართალია, ელემენტების ღირებულებას განსაზღვრავს თვით სისტემა, მაგრამ, რამდენადაც თვით ელემენტთა ღირებულებებზეა ქცევა დროში მიმდინარე პროცესია, ამდენად ამ ფაქტის ახსნა დიაქრონიულ მეთოდის საშუალებით ხდება.

კავშირს სინქრონიულსა და დიაქრონიულ ასპექტს შორის დე-სოსიური შემდეგნაირად განმარტავს „ლინგვისტიკა დიდ ადგილს უთმობდა ისტორიას, ახლა მას მოუხდება დაუბრუნდეს კვლავ ტრადიციული გრამატიკის სტატიკურ თვალსაზრისს, მაგრამ უკვე ახლანდებურად სულხადგმული და ახალი მეთოდებით შეიარაღებული, ე. ი. ისტორიული მეთოდით გადახალისებული (обновленной историческим методом), რომელიც თავის მხრივ დაეხმარება ენის სტატიკური მდგომარეობის უკეთ გაგებასა და ათვისებას. ძველი გრამატიკა აღიქვამდა მხოლოდ სინქრონიულ ფაქტს; ლინგვისტიკამ აღმოაჩინა მოვლენათა ახალი წყობა, მაგრამ ეს როდია საკმარისი. საჭიროა ვიგრძნოთ ამ ორი რიგის მოვლენათა დაპირისპირება (противоположность), რომ შემდგომ აქედან სათანადო შედეგები გამოვიყვანოთ“¹.

როგორც ვხედავთ, დიაქრონიული მეთოდი ამდიდრებს, ავსებს სინქრონიული მიმართებათა ვაგებას. სინქრონია ერთდროულად კიდევაც გამორიცხავს დიაქრონიას და კიდევაც გულისხმობს მას.

ცნობილი ენათმეცნიერი — კომპარატივისტი ე. ბენვენისტი, როდესაც ახასიათებს ენობრივ მოვლენათა შესწავლის ახალ, სინქრონიულ მეთოდს, იქვე დასძენს, რომ ვერავინ ვერ იტყვის წინასწარ, რომ ახალი მეთოდები ძველის საწინააღმდეგო აღმოჩნდება. ბენვენისტი ხაზგასპობს აღნიშნავს, რომ დიაქრონია კვლავ ძალაში რჩება, როგორც ენის სხვადასხვა სინქრონიულ მდგომარეობათა თანამიმდევრობის შემსწავლელი.²

დესკრიფტიკისტები კატეგორიულად თიშავენ სინქრონიას დიაქრონიისაგან. ისინი გაურბიან თუნდა ერთი ტერმინიც კი გადმოიტანონ დიაქრო-

¹ Фердинанд де-Соссюр, — Курс общей лингвистики. ОГИЗ, 1933, გვ. 90.

² E. Benveniste — Tendences récentes en linguistique générale, Journal de Psychologie, Janvier—Juin, 1954.

ნიული ენათმეცნიერებიდან, და მიუთითონ, თუ რა კავშირი არსებობს ბრივ მოვლენათა კვლევის ამ ორ ასპექტს შორის. პირიქით, დესკრიპტივისტები არა ერთხელ ხაზგასმით აცხადებენ, რომ მათ კვლევის დესკრიფციულ მეთოდს არაფერი საერთო არა აქვს ისტორიულ მეთოდთან.

ასეთი კატეგორიული გათიშვა არ არის სწორი. დესკრიფციული ანალიზი შესაძლებელია მხოლოდ ენის ისტორიული კვლევის შედეგად. ეს არ არის მარტივი აღწერილობითი ხასიათის ანალიზი, არამედ იგი გვაძლევს ენების რთულ, უფრო ზოგად კანონზომიერებათა სახეებს, რომელთა ახსნა ისტორიულ საფუძველზე შეიძლება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შემთხვევითი როდია, რომ სტრუქტურალიზმი, როგორც ლინგვისტური მიმდინარეობა წარმოიშვა ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე საფეხურზე. იმ ზოგადი ურთიერთობის გაგება, რომელსაც სინქრონიული კვლევა დაადგენს, გულისხმობს ისტორიულ კანონზომიერებათა დადგენას, დადგენას იმ ზოგადი კატეგორიებისა, რომელთა მიმართების შემდგომი განზოგადოება ხდება სინქრონიულ კრილში. თუ პირველი არ გვექნება, ვერ მივიღებთ მეორესაც. მართალია, ეს ორივე მეთოდი ერთმანეთში არ უნდა ავრიოთ, ე. ი. არ შეიძლება დიაქრონიული კანონზომიერებანი სინქრონიაში გადავიტანოთ, მაგრამ მათი მჭიდრო კავშირი უდავოა: ორივე წარმოადგენს კვლევის დამოუკიდებელ სახეებს და ამავე დროს ურთიერთ განპირობებულს. ეს ჩანს იქიდანაც, რომ თვით შემოსხენებული დესკრიპტივისტები არა ერთხელ მიმართავენ ისტორიულად დადგენილ კატეგორიებს, მაგ., მათთვის მორწმუნა არის ენის უმცირესი ელემენტი, რომელთა ურთიერთობებს გარკვეულ პოზიციაში შეისწავლიან ლინგვისტები. მაგრამ, როდესაც ისინი მორწმუნების ჯგუფს დაშლიან, ამბობენ, რომ არსებობს ძირი, სუფიქსი, წარმოებულნი ფორმა და სხვა. ე. ი. ცნებები, რომელნიც მხოლოდ დროის ასპექტში არსებობს, ე. ი. ისტორიული განვითარების შედეგადაა მიღებული. იგივე შეიძლება ითქვას სუბიექტ-პრედიკატულ ურთიერთობაზე, ან ატრიბუტ-სუბიექტის ურთიერთობაზე, რომელსაც ისინი იყენებენ ენობრივ მოვლენათა კვლევისას სინქრონიულ ასპექტში.

საბოლოოდ უნდა ვთქვათ, რომ დესკრიფციული მეთოდი საყურადღებო ფაქტია ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე საფეხურზე, იგი გამოაუღენს ენათა კანონზომიერების ახალ სახეს, უფრო ზოგად ტიპებს. დესკრიპტივისტები ცდილობენ ააგონ ისეთი მოდელი, რომელიც ენათა საყოველთაო კანონზომიერებასაც დაადგენს და ცალკეულ ენათა სპეციფიკასაც გაითვალისწინებს.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ინგლისური ენის კათედრა

М. Янкошвили

Метод исследования грамматических категорий и их соотношений у американских структуралистов

Резюме

Американские структуралисты Харрис, Хокет и Бэзл рассматривают язык как структуру, т. е. как единство элементов, находящихся в определенных комбинациях. Они изучают не материальную сущность элементов, а их формальную значимость в пределах языковой системы, и типы тех соотношений, которые существуют между элементами.

Особенности того или иного типа соотношений зависит от той позиции, которую занимают элементы в данной языковой среде. Эта среда и определяет выбор того или иного элемента и создает условия для установления соотношений.

Вышеупомянутые авторы исследуют грамматические явления синхронно. Они пытаются создать метод наиболее формализованный, т. е. такой метод, который даст им возможность исследовать чисто формальные соотношения элементов (при таком исследовании не имеет значение ни семантика слова, ни морфологические и синтаксические признаки слова или морфемы).

Из вышеупомянутых структуралистов самую крайнюю позицию занимает Харрис. Он совершенно отрицает значимость эл-та. Несколько отличную позицию занимает Хокет. Этот элемент по Хокету, не лишен определенной значимости. Он грамматически релевантен, т. е. имеет определенную значимость с формальной точки зрения. Бэзл тоже формалист, т. е. он исследует только форму, хотя и заявляет, что существует и материальное значение элементов, но, по его мнению, оно не является объектом исследования для структуралистов.

Синхронное исследование элементов языка весьма важно поскольку любая языковая категория исследованная в таком плане проявляет признаки, которые не видны, если исследовать их в диахроническом аспекте. Но методы, разработанные Харрисом Хокетом и Бэзлем весьма несовершенны, поскольку ни один из них не дает исчерпывающего анализа всех фактов исследуемого языка.

Данные дескриптивисты отрицают связь между синхронией и диахронией, тогда как между ними существует тесное взаимоотношение, поскольку основной признак релевантности элементов непосредственно зависит от процесса их становления, т. е. от процесса, развивающегося во времени, который и исследуется в диахроническом аспекте.

ნოლარ კაკაბაძე

Гротеск и карикатура в творчестве Генриха Манна

К сожалению, художественное мастерство Генриха Манна — этого крупного немецкого реалиста и сатирика — пока еще не стало предметом специального изучения. Все еще нет специальной литературы о творческой индивидуальности Г. Манна, о природе и своеобразии его творческого метода.

Насколько нам известно, существуют всего лишь две работы относительно гротеска и карикатуры Г. Манна: докторская диссертация Малли Унтерманн („Das Grotleske bei Wedekind, Thomas Mann, Heinrich Mann, Morgenstern und Wilhelm Busch“, Auszug, Königsberg 1929) и журнальная статья французского профессора Р. Гиняра (R. Guignard, „Le Grotlesque et le comique chez K. Mann, „Revue des cours et conférences, 1932, № 14, 30 Juin).

По нашему мнению, научная ценность этих работ весьма низка. Малли Унтерманн почти ничего не говорит о специфике гротеска Г. Манна, о том, чем отличается этот гротеск от гротеска других писателей. Исходя из определения Липсом понятия гротеска, Унтерманн механически подводит под это определение творчество разных писателей и тем самым всецело нивелирует особенности их гротеска. Кроме этого, Малли Унтерманн на конкретных примерах не иллюстрирует общую дефиницию гротеска.

Она пересказывает только лишь содержание произведений, точнее, передает историю отдельных персонажей этих произведений так, что не показывает гротескность этих персонажей и тех ситуаций, в которые они попадают.

Что же касается Р. Гиняра, он вообще и не пытается определить общее понятие гротеска, тем более, не выясняет конкретную специфику гротеска Г. Манна. И он большею частью ограничивается пересказом содержания произведений. Хотя нужно отметить, что, в отличие от Унтерманн, у Гиняра местами встречаются интересные отдельные наблюдения.

Автор данной статьи ставит себе целью коснуться лишь одной из сторон художественного мастерства Г. Манна, а именно, затронуть вопрос специфики сатиры писателя, конкретнее, его гротеска и карикатуры, которые составляют неотъемлемый, органический элемент его сатиры.

Автор статьи далек от претензии на полное и исчерпывающее выяснение этого вопроса; он лишь указывает на некоторые особенности гротеска и карикатуры Г. Манна.

* * *

Генрих Манн весьма своеобразный и оригинальный художник. Он любит рисовать картину, ситуацию или персонаж, если можно так выразиться, до крайней грани, окрасить его „насыщенными“, сгущенными красками, передать его в ярких и резких тонах.

Отличительной чертой этого писателя является изображение людей, исчерпывающе выявивших свою индивидуальность.

В своих сатирических произведениях Г. Манн постигает сущность негативных явлений и персонажей посредством преувеличения и заострения существенных и наиболее характерных их черт и сторон.

Он производит негативное гротескирование действительности, то-есть заострение и преувеличение ее существенных отрицательных сторон, так что менее существенные, второстепенные черты бледнеют или же полностью затушевываются.

Поэтому в сатире Г. Манна замечается определенная социально-психологическая „эксцентричность“ изображаемых им персонажей и ситуаций. „Эксцентричны“ почти все его отрицательные персонажи: учитель Унрат („Учитель Унрат“), Тюркгеймер („Кисельные берега“), Гесслинг („Верноподданный“), Павие („Погоня за любовью“), Кнак („Голова“) и другие.

Эта „эксцентричность“ является следствием чрезмерного нагромождения типических и существенных свойств отрицательного персонажа.

Все главные персонажи сатирических произведений Г. Манна стоят на грани „колоритности“, „характерности“, с одной стороны, и „невозможности“, „неправдоподобия“, — с другой. Достаточен всего один штрих в сторону резкости тона или колорита, чтобы персонаж потерял индивидуальное правдоподобие.

Сатирический гротеск Г. Манна — такое изображение данного отрицательного предмета или явления, в котором заострена, преувеличена, выпукло показана существенная, наиболее характерная сторона или черта этого предмета или явления с примесью элемента „ужаса“, „чужовидности“ и „омерзительности“. Преувеличение существенных свойств отрицательного предмета дается для его умаления и принижения с целью вызвать к нему в читателе злобу, ненависть и неприязнь.

В гротеске Г. Манна весьма редко встречается элемент комизма, ибо комизм на „почве“ гротеска Г. Манна едва ли приживается. Гротескный персонаж редко вызывает смех читателя, им овладевают ненависть и возмущение в такой степени, что возможность смеха исключается. Автор никогда не ставит вопроса об исправлении или перерождении гротескного

персонажа. Гротеск носит сатирический характер: гротескный предмет рисуется в корне, в принципе, так как он представляет собой социальное зло.¹

Что же касается карикатуры Г. Манна, то она является таким изображением данного, в основном положительного предмета, в котором заострены и преувеличены его несущественные, более или менее второстепенные, но отрицательные качества, без примеси элементов „ужаса“, „чуждо-вышности“, „омерзительности“.

Карикатура Г. Манна всегда содержит в себе комический элемент, она носит юмористический характер. Карикатурное явление вызывает в читателе смех, им овладевает чувство собственного превосходства и преимуществ, насмешливости к описываемому объекту.

Карикатурный персонаж не отрицается в основе, в принципе; автор не выносит ему уничтожающего морального приговора, ибо он не представляет собой „абсолютного“ социального зла, он только „относительное зло“, социальное „искривление“.

Как гротеск, так и карикатура строятся на преувеличении какой-либо стороны предмета, но, в отличие от карикатуры, преувеличение в гротеске допускается с „грубым“ нарушением пропорции. Гротеск подходит к грани „реально невозможного“ со стороны „возможного“. Карикатура же стоит далеко от грани „невозможного“.

В гротеске применяются резко дисгармоничные и диспропорциональные штрихи и тона.

Гротеск Г. Манна реалистичен и социографически и психологически убедителен. Он всегда насыщен социальным содержанием и характеризуется политической заостренностью. Гротеск Г. Манна всегда без исключения выражает социальный гнев и ненависть автора.

Гротеск в руках писателя—острое оружие, которым он борется против ненавистной, отрицательной действительности. Гротеск Г. Манна преследует сатирическую цель и всегда представляет полную негатию гротескного предмета. Его гротеск совершенно свободен от бессмыслицы, ирреальной, сказочной фантастики. Он никогда не отрывается от реальной жизненной почвы, не переходит в сферу фантазмагии, сказочной несуразности и предметного алогизма.

В западной критике и в нашем литературоведении, к сожалению, гротеск Г. Манна отождествляется с карикатурой, что, на наш взгляд, является ошибкой и представляет упрощение метода изображения писателем действительности. Так, например, французский профессор Гиняр, посвя-

¹ Понимание нами сатиры и юмора всецело основывается на интересном труде Гр. Кикладзе, „К истории развития грузинской сатиры и юмора“,—Тбилиси, 1953. (на грузинском языке).

тивший специальную статью гротеску Г. Манна, пишет: „Гротеск (гротеск понимается гротеск Г. Манна Н. К.) аналогичен карикатуре“. „Le grotesque est analogue à la caricature“).

На самом деле между гротеском и карикатурой Г. Манна существует принципиальная разница: различны у них материал и объект, различны их цель, функция и эффективность, о чем уже было сказано выше.

Нужно различать, с одной стороны, гротескную картину, гротескную ситуацию или сцену, а с другой—гротескный тип, гротескный персонаж. Г. Манн изображает в гротеске социальное зло, которое направлено против большинства людей, карикатурой же писатель большей частью пользуется для изображения умственных и духовных недостатков и филистерско-мещанской ограниченности человека.

Например, адвокат Белотти, карикатурный персонаж („Маленький город“), изображается юмористически. Белотти смехон, но смехон „безобидно“. Комизм создает то обстоятельство, что адвокат о себе большего мнения, чем на самом деле он есть, вернее, старается казаться более почетным, чем он есть в действительности. У него претензии на самопожертвование во имя демократических и республиканских идей, которые на самом деле ему чужды. В провинциальном городе он мнит себя единственным представителем прогресса и цивилизации.

Но „анормальность“ этого адвоката не является социальным злом, ибо она безвредна для общества. В основном Белотти не злой, безобидный человек, но, к сожалению, у него есть дурная склонность к позам и театральному пафосу, к фразеологическому демократизму и республиканизму. Адвокат Белотти, так сказать, „бескорыстный анормал“, более или менее безвредное отклонение от „нормы“.

Учитель Унрат („Учитель Унрат“) и Дидрих Гесслинг („Верноподанный“), например, представляют собой гротескные персонажи, которые, правда, иногда смешны, но всегда вызывают к себе ненависть и отвращение. Они социально вредны и являются, так сказать, „своекорыстными анормалами“. Поэтому автор изображает их сатирически.

Движущей силой действия Гесслинга является крайний эгоизм, который выражается в стремлении получить выгоду, ущемляя интересы других.

Гротескный персонаж всегда содержит в себе элемент „ужаса“ в смысле вредности и социального зла.

Квинт-эссенцией характера учителя Унрата является стремление заглушить в подрастающем поколении самостоятельность, независимость, дух инициативы, способность подходить к явлениям и предметам критически, что перерастает в садистско-маниакальную склонность—мучить и истязать учащихся.

Социальное задание кайзеровской Германии педагогам заключалось в том, чтобы воспитать государству послушных, покорных, фанатичных верноподданных, которые слепо, безотчетно следовали бы за Кайзером и легко попадались на удочку инспирации, провокации и демагогии. Для учителя Унрата мучение учащихся—вначале средство достижения прямой цели (воспитать государству „достойных“ верноподданных), постепенно перерастает в самоцель. Преувеличением и заострением этого существенного „свойства“ получается гротеск учителя Унрата, к которому в процессе утрировки наиболее характерных черт присовокупляются „вторичные свойства“: педантизм, сухость, фарисейский аскетизм и ригоризм, от которого один шаг до безнравственности и уголовного преступления.

Гротеск и карикатура у Манна определенно разграничены, но это не значит, что при изображении гротескного персонажа он не прибегает к карикатурным приемам. В советской критике неоднократно отмечалось, что Дидрих Гесслинг—одновременно и раб и тиран. Он раб перед сильными, но тиран по отношению к слабым. Как раб, он всегда смешон, как тиран опасен и ненавистен и почти никогда не смешон.

При изображении Гесслинга—раба Г. Манн чаще прибегает к карикатуре; рисуя же Гесслинга—тирана, он большей частью пользуется гротеском.

Гесслинг-раб часто проявляет свою тупость и умышленную ограниченность; но глупость не есть его существенное свойство, ибо, несмотря на короткий ум, ему все-таки удается достигнуть своих корыстных практических целей (он обладает пронырливостью и умением в капиталистическом мире продвигаться вперед). Типическую сторону его характера представляет, с одной стороны, волчья природа, животный эгоизм, который проявляется в наклонности губить людей, вредить им с целью личной выгоды, а с другой—пресмыкательство и раболепие перед сильными мира сего.

Между карикатурной и гротескной ситуацией—явная разница. Карикатурная ситуация создается, например, в опере („Верноподданный“), когда Гесслинг, восхищенный „Лоэнгрином“ Вагнера, от избытка чувств решает послать приветственную телеграмму композитору, который, оказывается, давно скончался, о чем уведомила Дидриха его более „просвещенная“ невеста.

Такими же карикатурными штрихами передается „суждение“ Гесслинга об искусстве. В обоих случаях карикатура построена на основе тупости и невежества персонажа, что порождает комизм и смешит читателя.

Таким образом, гротескный персонаж может очутиться в карикатурной ситуации, но это, конечно, не опровергает нашего суждения о разнице между гротеском и карикатурой.

Примером гротескной ситуации или сцены может послужить одно место из новеллы „Гретхен“. Дидрих Гесслинг, прусский фабрикант, дес-

пот и властелин в семье, возвращаясь домой, давал свои грязные носки стопать дочери; замечая у нее презрительную гримасу, вызванную вонью носков, возмущенный „патриарх“ говорил, что у его дочери нет души.

Здесь гротескными штрихами рельефно охарактеризована природа Гесслинга: его искреннее удивление и возмущение по поводу того, что его подчиненные и „подданные“ смеют обнаруживать в нем какой-то недостаток, что-то такое, что не заслуживает уважения.

Примером гротескной ситуации является также сцена из романа „Верноподданный“. Маленький Дидрих за обедом, сам не зная, чему он радуется и что его волнует, торжественно заявлял грозному отцу, что сегодня опять учитель высек троих. Когда его спрашивали, кого же именно, маленький Дидрих отвечал: „Одним из них был я!“

Здесь с поразительной психологической точностью изображена отличительная черта натуры „верноподданного“: переживание радости и блаженства посредством демонстрации власти даже тогда, когда эта власть была направлена против него (в сознании маленького Гесслинга власть — грозный учитель). Такое убожество человека, отсутствие сознания собственного достоинства производит на читателя гнетущее впечатление).

Липс в своем труде — „Psychologie des Komischen“ („Philosophische Monatshefte, 1889) приводит следующий пример: Сократ присутствует на представлении пьесы Аристофана — „тучи“, в которой комедиограф его высмеивает. Когда на сцене издеваются над Сократом и вся аудитория смеется, сам Сократ встает со своего места, показывается зрителям и от души хохочет.

Шнееганс, который также приводит этот пример в своей книге — „Geschichte der grotesken Satire“ (1894, Straßburg), справедливо замечает, что мы тут имеем дело с простым юмором; это не гротеск и не карикатура, ибо здесь никто не осмелен в истинном понимании этого слова. Сократ смеется, говоря словами Липса, „in der bewußten Erhabenheit, die die Selbsterniedrigung nicht zu scheuen braucht“.

В „Анри Четвертом“ Г. Манна, по нашему, описан аналогичный случай. По одной улице Парижа медленно несли паланкин, на котором сидела любовница Анри Четвертого — Габриель Д'эстре. Рядом шел сам король Анри IV со своим Министром Росни. Вступление на престол Анри Четвертого произошло недавно и парижане с ним только что знакомились. Из толпы кто-то спросил: — А женщина кто же такая? — (Вопрос касался Габриель Д'эстре). Один необтесанный солдат, находившийся в охране короля, наивно выболтал настолько громко, что все услышали: „Es ist die Hure des Königs!“

Солдат это сказал без всякого умысла, не желая, конечно, обидеть ни короля, ни женщину; он воспользовался выражением, которое ему было доступно. В его словоупотреблении это означало приблизительно — нео-

которыми, над корнем носа, пересекала лоб глубокая впадина, окруженная маленькими вертикальными морщинками. Этот низкий лоб выглядел, как будто бы его измучили непотребные мысли. Он светился каким то искусственным зеленым сиянием, как кожа лба плохо наклеенного театрального парика. Красные круги обводили зеленоватые опухшие глаза от верхних век до скул. Лицо казалось раздутым, хотя жировых подушечек не было заметно и трудно было поверить румянцу, потому что длинный, тонкий нос с широко раскрытыми ноздрями и острый подбородок были белы, как мел, и выступали, как клоунская маска: кровавокрасные уголки рта кривились с удивительной подвижностью. Из под слишком короткой верхней губы виднелись белые, острые, слегка влажные зубы, тонкая складка замыкала костлявый угол подбородка, и под ним раздувалась над узким длинным воротником дряблая кожа второго подбородка. Голова напоминала ослепительно-красочный вздутый ядовитый цветок на слишком тонком стебле".

Альберт Зоргель („Dichtung und Dichter der Zeit“, 1925, S. 76) обратил внимание на то, что тут при описании лица человека использованы такие масштабы и мерил, которыми измеряют горные массивы. Наблюдение интересное, но Зоргель отсюда никакого вывода не делает, и, кроме того, он это принимает как образец карикатуры, вообще не различая друг от друга гротеска и карикатуры. На самом же деле, в отличие от карикатуры, здесь бросается в глаза резкое нарушение пропорции и наивысшая степень преувеличения (черты лица человека обозначаются такими понятиями, как „верхушка“—„Gipfel“, „дуги“—„Wölbungen“ „впадина“—„Einsenkung“ и т. п.). Здесь же использованы так называемые „парадоксальные“ сравнения, что весьма характерно для гротескного стиля Г. Манна. Например, „Голова напоминала ослепительно-красочный вздутый ядовитый цветок на слишком тонком стебле“.

Тут экспрессивно изображена голова пожилой дамы с крашеными волосами, пользовавшейся всеми средствами парфюмерии и косметики.

Гротескное описание внешности персонажа содержит в себе элемент омерзительности и отвратительности; странность наружности так резка, что для смеха не остается места.

Характерная сторона карикатурного персонажа чуть-чуть преувеличена, так что это не вызывает грубого нарушения соотношения всех частей внешности. Внешность карикатурного персонажа не содержит в себе элемента омерзительности и отвратительности.

Карикатурный персонаж всегда комичен, к нему у нас появляется пренебрежительное отношение и чувство собственного превосходства, на основе которых рождается смех.

Генрих Манн, крупный реалист и сатирик, представляет значительный интерес как мастер реалистического гротеска и карикатуры. Глубокое изучение его художественного мастерства— неотложная задача наших литературоведов.

6. კაკაბაძე

გროტესკი და კარიკატურა ჰაინრიხ მანის შემოქმედებაში

რ ე ზ უ მ ე

ჰაინრიხ მანის, დიდი გერმანელი რეალისტისა და სატირიკოსის მხატვრული ოსტატობის საკითხები ნაკლებადაა შესწავლილი. მეცნიერული სიზუსტით არაა დადგენილი მისი სატირის, მის შემოქმედებაში გამოყენებული გროტესკისა და კარიკატურის სპეციფიკა. შრომის ავტორი მიზნად ისახავდა ვაგერკია ჰ. მანის მხატვრული ოსტატობის მხოლოდ ერთი მხარე, სახელდობრ, სინანდლისა და პერსონაჟების აღწერა—დახასიათების მანისეული გროტესკული და კარიკატურული მანერა-მეთოდი. შრომის ავტორი პრინციპულად ილაშქრებს ჰ. მანის გროტესკისა და კარიკატურის გაიგივების წინააღმდეგ, რასაც ვხვდებით მანის შესახებ არსებულ კრიტიკულ ლიტერატურაში.

ჰ. მანის გროტესკი რომელიმე უარყოფითი მოვლენის თუ საგნის ისეთი ასახვაა, რომელშიაც გადაჭარბებული, უტრირებული სახითაა წარმოდგენილი საგნისა ანდა მოვლენის არსებითი, ყველაზე მეტად დამახასიათებელი თვისება, ისე რომ მას თან ერთვის „საშინელები“, „შემზარაობის“ ელემენტები. უარყოფითი ობიექტის არსებითი თვისების ვაზვიადება-ამობურცვა ნეგატიური მიმართულებით ხდება მისი დამდაბლების, დამცირების, მკითხველში აღშფოთების, ბრაზის, სიძულვილის გამოწვევის მიზნით. ნეგატიური ობიექტის არსებითი თვისების გადაჭარბება იწვევს სხვა დანარჩენი, ავტორის აზრით, მეორეხარისხოვანი თვისებების შემცირება-დაკნინებას, ზოგჯერ მათ სრულ გაქრობასაც. გროტესკული პერსონაჟი ავტორის მიერ მორალური განადგურებისთვისაა გამეტებული. არ ისმის საკითხი მისი გამოსწორების ან გარდაქმნის შესახებ. გროტესკი სატირიკული ხასიათისაა: გროტესკული პერსონაჟი ანდა მოვლენა ძირეულად, პრინციპულად უარიყოფა, რადგან ის სოციალურ ბოროტებას წარმოადგენს.

რაც შეეხება ჰაინრიხ მანის კარიკატურას, ის მოვლენის ან პერსონაჟის არაარსებითი, არაძირითადი, მაგრამ უარყოფითი თვისების ხაზგასმა—გამკვეთრებაა, ისე რომ მას „საშინელებისა“ და „შემზარაობის“ ელფერი არ ეძლევა. ჰ. მანის კარიკატურა კომიკური ელემენტის შემცველია, ის ჰუმორისტული ხასიათისაა; მკითხველს ეცინება კარიკატურულ პერსონაჟს ან ვითარებაზე, მას იპყრობს აღმატებულობის, უპირატესობის, დამცინაობის გრძნობა აღწერილის მიმართ. კარიკატურული ობიექტი არ უარიყოფა ძირეულად, პრინციპულად. ავტორს მასზე არ გამოაქვს მორალური განადგურების განაჩენი, რადგან ის არ წარმოადგენს „აბსოლუტურ“ სოციალურ ბოროტებას, ის მხოლოდ, „შეფარდებითი“ ბოროტებაა, სოციალური გამრუდება და დამახინჯება.

როგორც გროტესკი, ასევე კარიკატურაც შენდება საგნისა ან მოვლენის რომელიმე თვისებისა თუ მხარის გადაჭარბება-გამკვეთრებით. მაგრამ

კარიკატურისაგან განსხვავებით გროტესკში გაზვიადება—უტრირეზული პროპორციების „უხეში“, თვალში მოსახვედრი დარღვევით და გადსწორების „შესაძლებლობის“ უკიდურეს მიჯნამდე მიყვანით. გროტესკი „რეალურად შეუძლებელს“ ემიჯნება „შესაძლებლობის“ მხრიდან; კარიკატურა კი შორსაა „შეუძლებელის“ საზღვრებიდან. გროტესკში გამოიყენება მძაფრად დისჰარმონიული და დისპროპორციული შტრიქები და ტონები. ჰაინრიჰ მანის გროტესკის სპეციფიკაა ის, რომ იგი აგებულია მხოლოდ და მხოლოდ სინამდვილისეული მასალით, მასში ნატამალიც არაა ირრეალური, სასწაულებრივი, ზემიწიერი ელემენტისა. იგი მთლიანად თავისუფალია ზღაპრული ფანტასტიკისაგან და არასოდეს არ გადადის ფანტასმაგორიისა და საგნობრივი ალოგიზმის სფეროში.

ჰაინრიჰ მანის გროტესკი სოციალურად და ფსიქოლოგიურად დამაჯერებელია, ყოველთვის სოციალური შინაარსითაა სავსე და პოლიტიკური გამიზნულებით ხასიათდება.

ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებულია გროტესკული და კარიკატურული სტილი და აღწერის მანერა.

ჰაინრიჰ მანი გროტესკული პერსონაჟის ანდა სიტუაციის აღწერისას ხშირად მიმართავს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ბარადოქსულ“ შედარებებს, რაც აძლიერებს, რელიეფურს ხდის პერსონაჟისა თუ მოვლენის არსებით თვისებასა და მხარეს.

პერსონაჟის გარეგნობის გროტესკული აღწერა შეიცავს ამაზრზენობისა და სისასიზღრის ელემენტს: გარეგნობის უცნაურობა იმდენად მკვეთრია, იმდენად „აბანორმალური“ და ამაზრზენ-საზიზღარი, რომ სიცილისათვის აქ აღარ რჩება ადგილი.

გარეგნობის კარიკატურული აღწერა კი საკმაოდ იტოვებს ადგილს სიცილისა და კომიზმისათვის. კარიკატურული პორტრეტი ჩვენში ზიზღს და სიძულვილს კი არ იწვევს, არამედ მხოლოდ აგდებულ, უპატივცემულო დამოკიდებულებას.

კარიკატურული პერსონაჟის გარეგნობა თავისუფალია შემზარაობის, სისასიზღრის ელემენტისაგან.

Н. К. Орловская

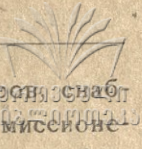
Анонимная грузинская грамматика XVIII в. на итальянском языке

В фондах Государственного музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа хранится грузинская грамматика, составленная на итальянском языке, и приложенный к ней итальяно-грузинский словарь¹. Имя автора на заглавном листе не сохранилось. Но очевидно, что составитель этого труда принадлежал к числу итальянских миссионеров, которые в течение нескольких столетий занимались в Грузии пропагандой католицизма. Поэтому, прежде чем перейти к самой рукописи, необходимо остановиться на некоторых данных, связанных с деятельностью в Грузии католических миссионеров.

Католические миссионеры впервые появились в Грузии в XIII веке в царствование царицы Русуданы, но их наибольшая активность связана с периодом XVII—XVIII веков, временем, когда особенно возрасла миссионерская деятельность католических монашеских орденов. Быстрый рост протестантизма в XVI веке и отпадение от Римской церкви ряда европейских государств заставили папство мобилизовать свои силы и начать огнем и мечом борьбу со всеми проявлениями свободомыслия в Европе. Эпоха Ренессанса с ее пышным расцветом науки и культуры сменяется мрачной полосой реакции и религиозных войн, пылают костры Инквизиции, образуется иезуитский орден, ревностный страж римской церкви. В этот период усиливается миссионерская деятельность католицизма. В отдаленные, вновь открытые земли нового материка, морским путем в Индию и Китай, в различные уголки Африки и Азии направлялись из Европы представители различных монашеских орденов. Не оставались вне поля их зрения и последователи восточной церкви, которых старались оторвать от схизмы и склонить в сторону католицизма.

Для руководства этой разнообразной деятельностью был организован при Ватикане специальный центр—Конгрегация пропаганды веры, получившая в 1622 г. при папе Григории XV свое окончательное уст-

¹ Рукопись Государственного Музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа под номером Q-500.

ройство и устав. Она направляла всю деятельность миссионеров, снабжала их средствами, руководила воспитанием новых кадров миссионеров, изданием специальной литературы и т. п. По уставу миссионеры, направленные в разные страны, должны были регулярно писать в Пропаганду о своей деятельности и строго соблюдать получаемые указания. Помимо распространения католицизма представители Пропаганды осуществляли и политические цели, являясь проводниками западного влияния и интересов европейского торгового капитала. Миссионеры доставляли сведения о различных странах, их экономическом и политическом положении; являлись часто посредниками во взаимоотношениях Европы с местными правителями. Миссионерские центры служили опорными пунктами в движении на восток западных коммерсантов, получавших от миссионеров необходимые сведения о местных условиях и политических отношениях.

Усиление интереса к Грузии начинается на Западе после падения Византии, когда против нового страшного врага—Турции европейские страны стали искать союзника в лице Персии. Грузия могла послужить опорным пунктом для усиления контакта с Персией как политического, так и экономического. Деятельность миссионеров в Грузии была одним из звеньев усиления политических и экономических интересов Европы на Востоке. В течение XVII века Ватикан направил в Грузию миссионеров двух орденов—театинцев и капуцинов. Первые были отправлены в 1626 году и начали свою деятельность в Восточной Грузии, затем они перешли в Западную Грузию, где имели наибольший успех и продержались вплоть до 1670 г. Наиболее продолжительно было пребывание в Грузии капуцинов (1661—1845). Их деятельность связана с Восточной Грузией. Помимо Картли-Кахети они имели сильный опорный пункт в Ахалцихе, католический монастырь которого служил как бы местом обучения вновь прибывающих миссионеров. Успеху миссионеров в XVII—XVIII вв. способствовали политические условия, ибо Грузия находилась в самом тяжелом положении и искала на Западе помощи от своих мусульманских соседей Турции и Персии. Не препятствуя католическим миссионерам в их деятельности, грузинские цари старались заручиться благосклонностью папы, а через него европейских монархов для получения от них помощи. Через миссионеров шла переписка грузинских царей с отдельными европейскими монархами и с папой. С католическим миссионером Ришаром отправился в Европу со своей политической миссией Сулхан-Саба Орбелиани в начале XVIII столетия.

Усиление связей Грузии с Западом оставило свой след в литературе. „Сближение Грузии с католическим миром.—пишет проф. А. С. Хаханашвили,—сопровождалось весьма важными результатами в области

грузинской культуры и ознакомления Европы с Грузией¹. Действительно, в течение означенного периода, миссионеры, подолгу проживавшие в Грузии, а также коммерсанты и путешественники на Восток знакомят Запад с жизнью и историей этой отдаленной страны. Сочинения Пьетро делла Валле, Галано, Ламберти, Шардена, Турнефора, Пейсона и др. явились источниками, откуда в течение долгого времени черпали материал для знакомства с жизнью Кавказа и которые и сейчас не теряют своего исторического значения.

Многие миссионеры, прибывавшие в Грузию, были людьми образованными. Особенно привлекали они симпатии местного населения своими познаниями в области медицины. Нередко выступали миссионеры в качестве советчиков или переводчиков, особенно в сношениях Грузии с Западом. С целью более успешной пропаганды своих идей они устраивали школы для детей местного населения. Помимо обучения на местах миссионеры посылали молодых грузин в Рим для получения там образования в т. н. Урбановском коллегииуме (*Collegium Urbanum*). Это учебное заведение было основано при папе Урбане VIII в 1627 г. Здесь обучались люди различных национальностей, и особое внимание уделялось изучению языков самых отдаленных стран, где предполагалось вести католическую пропаганду. Среди других национальностей два места предоставлялись здесь грузинам, которые присылались по рекомендации миссионеров, а впоследствии должны были работать для насаждения католицизма у себя на родине. В обширной сети учебных заведений, находившихся под опекой Ватикана, Урбановский коллегииум занимал особое место, ибо он носил чисто миссионерский характер и находился под непосредственным руководством Конгрегации пропаганды. В основу его устройства легли правила, выработанные Игнатием Лойолой для Германского коллегииума, которые предусматривали полнейшее подчинение всей системы обучения интересам Ватикана. На это указывается в первом же пункте правил учебного заведения, цель которого «формировать молодых людей разных национальностей и провинций для апостольского служения, для распространения и сохранения католической веры»².

Грузины начинают обучаться в Риме еще с середины XVII века³. В Урбановском коллегииуме было введено преподавание грузинского

¹ Ал. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, вып. 3-й, М., 1901 г., стр. 241.

² *Regole del Pontificio Collegio Urbano de Propaganda Fide*. Roma, 1872, p. 3.

³ Имена грузин, получивших здесь образование, приводит А. Хаханашвили, ссылаясь на реестр учеников Урбановского коллегииума: „*Sacerdoti Giorgiani alunni del Collegio Urbano*“ (*Registro degli alunni del Collegio Urbano Vol 1 dal 1633 al 1753*).

А. Хаханов. Есть ли грузино-католики? Кутаис, 1900, стр. 17.

языка для лиц, направляющихся в Грузию, и имелся для этого пред-
мета специальный лектор¹. Здесь же в издательстве Пропаганды была
организована первая грузинская типография и отпечатаны первые кни-
ги с грузинским шрифтом. В 1629 году вышел грузино-итальянский
словарь, составленный итальянцем Паолини с помощью грузина Ирба-
ха². В том же году был напечатан алфавит грузинского языка с при-
ложенными к нему молитвами³. Несколько позднее появилась грамма-
тика грузинского языка, составленная Маджо, которая была издана
дважды—в 1643 и 1670 гг.⁴ Издание этих книг было вызвано необхо-
димостью в пособиях для изучения грузинского языка, ибо для успеш-
ной пропаганды своих идей миссионеры должны были владеть языком
страны, где они предполагали действовать. По вышеназванным книгам
они могли еще в Риме получить представление о грузинском языке,
чтобы затем углублять свои познания на месте⁵.

Помимо пособий для изучения грузинского языка, в Риме печата-
лись сочинения догматического характера для просвещения вновь об-
ращенных в духе католической веры. Капуцин Бернардо Мариа Неапо-
литанский, который долго прожил в Грузии и хорошо изучил язык,
перевел на грузинский язык катехизис кардинала Беллармина⁶. Как ука-

¹ По сведениям З. Чичинадзе последним профессором грузинского языка был в 1800 г. армянин Григор Багинант (ბ. ჭიჭინაძე. კათოლიკეთა ეპისკოპოსის მობრძანება საქართველოში, თბ. 1903, გვ. 13). Имя Багинанта достаточно известно в литературе. Интересно, что к нему обращался за советом по поводу грузинских материалов Карл Альтер. В своей книге о грузинской литературе Альтер приводит переписку с Багинантом по вопросу о возможности получения из Грузии грамматики и словаря (Franz Carl Alter. Ueber Georgianische Litteratur. Wien, 1798, s. 21).

² Dittionario Giorgiano e Italiano composto da Stefano Paolini con l'aiuto del M. R. P. D. Niceforo Irbachi Giorgiano, Monaco di S. Basilio. Ad uso de' Missionarii della Sagra Congregatione de Propaganda Fide. In Roma, 1629.

³ Alphabetum Ibericum, sive Georgianum, cum Oratione Dominicali. Romae, 1629.

⁴ Syntagmaton Linguarum Orientalium quae in Georgiae Regionibus audiuntur. Authore D. Francisco-Maria Maggio. Romae, 1670.

⁵ Основание грузинской типографии в Риме связано с именем Никифора Ирбаха. Посол царя Теймураза I, он прибыл в Рим в правление папы Урбана VIII с целью искать у европейских монархов помощи от персов. Эта главная цель его приезда не была достигнута. Но во время пребывания в Риме он во многом помог делу организации типографии и сотрудничал с Паолини в составлении словаря. Настоящее имя Ирбаха—Николоз Ирубакидзе—Чолокашвили: см. статью акад. К. Кекелидзе, ნიკოლოზ ირბახი იხიციატორი ქართული სტამბის დაარსების რამში. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წ. I, ტფ. 1935, გვ. 135—155.

⁶ P. Bernardo Maria Napolitain. Courte relation du commencement, du progrès et de l'état de la mission Géorgienne.

„Nouveau Journal Asiatique“, 1832, t. X, p 215.

зывает Тамарашвили, книга была издана в Риме в 1681 году¹. Переводы:11
 ми церковных книг занимались в основном грузины, получившие обра-
 зование в Урбановском коллегииуме. Наиболее известен среди них гориец
 Давид Тлукант, который сделал перевод катехизиса (1733 г.) и „Под-
 ражания Христу“ Фомы Кемпийского (1734 г.)². Первая работа была
 напечатана в 1741 г. в двух вариантах—более полном и более крат-
 ком, —а затем переиздана в 1800 г. с исправлениями Григола Багинан-
 та³. Эти книги направлялись в Грузию для распространения среди
 католиков. Издание религиозной литературы на грузинском языке про-
 должалось на протяжении как XVIII, так и XIX в.⁴

Проникновение католицизма в Грузию встречало отпор со сторо-
 ны православного духовенства, которое выступило против идей римс-
 кой церкви. Эта борьба вызвала оживленную полемику и нашла свое
 отражение в церковной литературе. Как пишет академик К. С. Кеке-
 лидзе, „ამხიარდ, გამაგრდა და განმტკიცდა XVII—XVIII ს.ს. საქართვე-
 ლოში დასავლეთ-ევროპის კულტურულ-ლიტერატურული გავლენა, რომელმაც
 შესამჩნევო კვალი დატოვა ჩვენს საეკლესიო მწერლობაშია“⁵

Деятельность миссионеров—организация школ, печатные издания,
 распространение научных познаний,—сказалась на оживлении отдель-
 ных сторон культурной жизни страны. Однако, оценивая влияние мис-
 сионеров в Грузии, нельзя упускать из виду их узких, чисто догмати-
 ческих задач. И система обучения, и переводимая литература соответ-
 ствовали задачам насаждения католицизма и вовсе не знакомили Гру-
 зию с величайшими достижениями светской литературы, научной и
 философской мысли Европы на протяжении предшествующих столетий.
 Интересно, что грузины, обучавшиеся в Риме, заняты были исключи-
 тельно переводами церковных книг и не привозили с собой в Грузию

¹ მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ტფ. 1902, გვ. 255.

² მ. თამარაშვილი. ქართული წიგნები ვატიკანის ბიბლიოთეკაში. „ივერია“, 1903, № 137.

³ См. „ქართული წიგნი“, ტ. I, №№ 31, 32, 82.

⁴ დ. კარიჭაშვილი, ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორია. თბ. 1929. გვ. 39—42.
 „საქრისტიანო მოძღვარება“ в переводе Тлукаанта послужило Броссе одним из
 источников для изучения грузинского языка. В архиве Броссе сохранились пере-
 писанные им и с его примечаниями оба издания этой книги (Институт Востоковедения,
 Ленинград, №№ В—12, С—53). Однако, о стиле перевода Броссе отзывается неодоб-
 рительно: „Le style de ces deux Catéchismes est du plus bas vulgaire“. „Nouveau
 Journal Asiatique, 1832, t. X, p. 215.

⁵ А. Цагарели. Сведения о памятниках грузинской письменности, вып. I, СПб, 1886, стр. L.

⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ, 1941, გვ. 70.

никаких материалов, характеризующих светскую литературу и культурную жизнь Италии их времени. Система обучения Урбановского коллегия не давала им простора для развития и для связи с современной светской культурой. Ограниченные религиозной догматикой, проходили они науки обязательные для их будущей миссионерской деятельности и не выходили из под опеки Конгрегации пропаганды, которая ревниво охраняла своих питомцев от всяких опасных идей свободомыслия, широко распространившихся в философских и литературных сочинениях XVII и особенно XVIII века.

Именно поэтому, несмотря на продолжительную деятельность в Грузии католических миссионеров, эти связи с Западом не оставили следа в области светской литературы, которая совершенно иным путем начинает знакомиться в XVIII веке с достижениями европейской мысли.

* * *

Задачи данной работы связаны с одной определенной областью деятельности миссионеров в Грузии, а именно с их работой над грузинским языком. Грузинский язык миссионеры изучали основательно, так что не только произносили на нем свой проповеди, но и преподавали в школах, которые они устраивали для детей местного населения. Эти школы были важным моментом католической пропаганды. Существование их в Западной Грузии в первой половине XVII века засвидетельствовано Галано¹ и Ламберти. Последний пишет о том, что в Грузии патер Автонио Джардина, который знал грузинский язык как родной, составил грузинскую грамматику и начал обучать по ней своих учеников в школе². Т. о. всего через несколько лет после своего появления на Кавказе, театинцы начали работу в области школьного дела. Аналогично поступают и капуцины. В отчете Бернардо Неаполитанского, написанном в Пропаганду через 10 лет после прибытия миссии в Грузию, говорится о школах и подчеркивается их большое значение. Как пишет автор: „Под предлогом занятий мы воспитываем детей в вере и хороших нравах“³.

В школах, устроенных капуцинами, преподавали латинский, итальянский и грузинский язык. Для этого были необходимы учебные пособия. Ко времени XVII и начала XVIII века не существовало еще грузинских грамматических руководств. Книги, изданные Пропагандой (алфавит, словарь и грамматика Маджо), не могли удовлетворить требованиям миссионеров. *Alphabetum Ibericum* представляет собой не-

¹ Приводится в книге: მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიციზმისა, გვ. 633.

² Там же, стр. 156.

³ „Nouveau Journal Asiatique“, 1832, t. X, p. 209.

большую брошюру в 31 страницу. Грузинский алфавит представлен только в шрифте мхедрули и произношение каждого знака дано в латинских и итальянских параллелях. Например, удачно приводится для произношения „ჯ“—итальянские *gia, giu*. Но особенно специфические грузинские звуки, как „ჟ“, остаются вовсе без объяснений. После алфавита следуют священные тексты на грузинском и латинском языках. Интересно, что в конце книги приводится латинский текст молитв, написанный грузинскими буквами. Надо думать, что это использовалось как метод запоминания букв незнакомого языка, которые легко было разобрать по хорошо известному тексту.

Словарь Паолини и Ирбаха также начинается с объяснений грузинского алфавита, за которым идет основной текст—грузино-итальянский словарь; в конце книги дается список итальянских слов с указанием страниц, где встречаются их грузинские эквиваленты. По замыслу книга должна была быть весьма полезна, но она грешит многочисленными ошибками как в переводах, так и в транскрипции¹.

Такие же ошибки встречаются и в грузинских текстах грамматики, составленной на латинском языке монахом театинцем Маджо. Безусловное достоинство этой книги заключается в том, что это первая и довольно обширная, стройно построенная грамматика грузинского языка, составленная и изданная для западного читателя². Однако, несмотря на отдельные удачные разделы, она содержит много ошибочных положений и не может служить надежным руководством для изучения языка³.

¹ Описание словаря Паолини см. в книге დ. კარბიჭაშვილი, ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორია, გვ 8—31.

² Разбор грамматики Маджо см. в книге А. Цагарели. О грамматической литературе грузинского языка СПб, 1873, стр. 46—55.

³ В этом отношении показательны отзывы иностранных ученых ориенталистов, изучавших грузинский язык и по собственному опыту оценивающих возможность применения как словаря, так и грамматики.

О словаре Паолини все отзывы единодушно отрицательные. Клапрот считает его „почти бесполезным из-за множества ошибок, которые он содержит“—(„Journal Asiatique“, 1822, t. I, p. 369) „Все слова в этом словаре неузнаваемы, пишет Броссе.—„поэтому им можно пользоваться лишь с исключительной осторожностью“ (M Brosset. Sur la langue Géorgienne. „Journal Asiatique“, 1827, t. XI, p. 338). Еще резче отзывается Сен-Мартен. По его мнению, книга „приближается скорее к говору Мингрелии, чем к литературному грузинскому языку и не может принести никакой пользы для работы“ (Journal des Savants“. 1831, février, p. 85).

Что касается грамматики Маджо, то ее оценивают как гораздо более серьезный труд, но также страдающий рядом серьезных ошибок. В середине XIX века Гаттерриас отзывался о Маджо весьма благосклонно, считая, что „несмотря на недостатки, его грамматика остается лучшей из тех, которые были опубликованы“ (J. A. Gatteyrrias Études Linguistiques. „Revue de Linguistique et de Philologie Comparée“, t. XIV, 1881, p. 276). Другие отзывы более сдержанные. По мнению Кла-

Поэтому перед миссионерами, занимавшимися грузинским языком, стояла неотложная задача составления словарей более полезных, чем труд Паолини и грамматики более точной и отвечающей непосредственным практическим нуждам, чем грамматика Маджо. Именно подобного рода сочинение представляет собой имеющийся в Музее Грузии экземпляр итальянской грамматики и словаря, к разбору которого мы сейчас переходим.

Книга форматом 21×15 см. написана от руки, одним почерком и составляет вместе со словарем 276 стр. В сильно потрепанном переплете, с пожелтевшими от времени листами, она носит на себе следы многолетнего употребления. На суперобложке и на свободных местах книги встречаются записи отдельных слов, пометки. На первом заглавном листе в беспорядке написаны отдельные слова на латинском, итальянском, грузинском и армянском языках. Внизу страницы заметны следы стерттого текста, поверх которого ясным почерком, но не рукой переписчика, сделана итальянская приписка, что год написания книги 1724. На середине страницы той же рукой написано еще несколько слов, но они настолько стерты, что разобрать их не удалось. Так что имя составителя книги, если даже оно и было там записано, остается для нас неизвестным. Другая приписка, очевидно более позднего времени, указывает на принадлежность книги кутаисскому католическому монастырю (ეს წიგნბეჭედი ქუთაისის კათოლიკე პატრების მონასტრისა არის). Действительно, в фонд Музея Грузии рукопись поступила из Кутаиса, но надо думать, что своим происхождением она связана с католическими центрами не Западной, но Восточной Грузии. Очевидно, что она составлялась в Гори, ибо из географических названий в приводимых примерах почти исключительно упоминается Гори, затем Тбилиси: გორიდან მოვალ, გორს მივალ, გორული პური, აქ გორში მრავალი ავი ვაჭები არიან и т. д. Говоря о суффиксах, образующих названия жителей той или иной местности, автор приводит как пример: გორი, Gori—გორელი, Gorello. ტიფლისი, Tiflis—ტიფლისელი, Tiflisiano. Интересно, что в книге Маджо географические упоминания совершенно другие. Тут можно встретить такие названия, как Cupuleti, კუპულეტი (=ქობუ-

рота „этот труд, стоящий значительно выше работы Паолини, страдает тем не менее рядом значительных недостатков“. („Journal Asiatique“, 1822, t. I, p. 369). „В этом труде много хорошего,—пишет Броссе,—но помимо того, что он содержит много неточностей, грузинские слова в нем вообще неверно написаны“. (M. Brosset. *Éléments de la langue Géorgienne*. P. 1837, P. XI).

Именно вследствие того, что существовавшие пособия не могли удовлетворить потребностям людей, изучающих грузинский язык, Парижское Азиатское общество в 20 г. г. XIX в. решило издать новую грамматику и словарь, составление которых было поручено Клапроту.

ლეთი); Oszurgheti, ოზურგეთი (= ოზურგეთი); Langichuti, ლანჩხუთი (= ლანჩხუთი) и т. д., указывающие на сферу деятельности автора, связанного в основном с Западной Грузией.

Приведенный выше пример из рукописной грамматики указывает на ее автора, как на иностранца, который знает „Тбилиси“ как „Тифлис“ и даже в грузинской транскрипции пишет „ტიფლის“ и „ტიფლისელი“. Впрочем, это не приходится доказывать, ибо сам автор, делая сравнения с итальянским языком, отзывается о нем как о „нашем языке“ (*nella lingua Giorgiana come nella nostra*). Рукопись составлена духовным лицом и предназначена для обучения миссионеров грузинскому языку. На это указывают приложенный к книге список церковных праздников и святых на итальянском и грузинском языках, многочисленные примеры церковного характера, приводимые в тексте, например, ვგარი—gose, რჯული—fede, საყდარში მილოცნია—ho orato in chiesa, კაცს ღმერთი უყვარს—l'uomo ama Dio и т. п. В тексте встречаются обращения автора к новым миссионерам.

Т. о. книга составлена в Гори итальянцем-миссионером для нужд своего монастыря и для обучения вновь прибывающих миссионеров грузинскому языку. Судя по времени написания рукописи, надо думать, что автором ее был один из капуцинов, которые с конца XVII века основали свои центры в Тбилиси и Гори. Известно, что в Грузии XVII—XVIII вв. побывали представители различных монашеских орденов: помимо театинцев и капуцинов здесь бывали доминиканцы, августинцы, кармелиты и др.¹, но они не обосновывались надолго. Как пишет Рокко в своей истории капуцинов, „несколько августинцев по пути в Персию останавливались в Гори, но не обосновались там“². Надо думать, что августинцы бывали не только в Гори, но и в Тбилиси, но гораздо раньше интересующего нас периода. На это указывает немецкий поэт Пауль Флеминг, который в XVII веке совершил путешествие в Персию и в Шемахе в марте 1637 г. встречался с прибывшим из Тбилиси августинским монахом Амброзио. Этой встрече посвятил поэт одно из своих латинских стихотворений³.

Но, подходя к вопросу о возможных составителях интересующей нас книги, нужно отметить, что она должна быть связана с деятельностью капуцинов, ибо театинская миссия к началу XVIII века уже не существовала, а отдельные представители других орденов, которые только временно появлялись в Грузии, не принялись бы за кропотливое дело изучения

¹ См. кандидатскую диссертацию: ტ. კასრაძე, რომის პროპაგანდა და კათოლიკური მისიები საქართველოში. თბ., 1947, გვ. VI.

² P. Rocco da Cesinale. Storia delle Missioni dei Cappuccini, t. III, Roma, 1873, p. 333.

³ Paul Flemings Lateinische Gedichte. Stuttgart, 1863, s. 306.

чужого языка. Наоборот, капуцины как раз в этот период успешно обосновались в Картли-Кахети и имели главными опорными пунктами Тбилиси и Гори. К ним обращался за советом и помощью Шарден. Ездивший на восток в 1700 г. Турнефор утверждает, что в Тбилиси насчитывалось 500 человек католиков. Показаниями путешественников засвидетельствовано также существование школ при католических монастырях. Продолжительное пребывание капуцинов в Грузии способствовало их работе в области школьного дела и языка. Отсюда и составление ими учебных пособий для его успешного изучения.

Грамматика грузинского языка занимает в разбираемой нами книге 33 страницы. Написаны они очень убористо, мельчайшим почерком, без пропусков для заглавий или параграфов. Книга не имеет никакого вступления, никаких предварительных рассуждений о языке. Отдел фонетики в ней отсутствует. На второй странице только выписаны буквы грузинского алфавита во всех его написаниях. Однако, никаких объяснений к произношению звуков не приводится, не написаны даже итальянские эквиваленты грузинских букв. Автор, очевидно, считает, что светский шрифт (мхедрули) уже знаком читателю книги, ибо он выписан без всяких комментариев. Но к обоим вариантам церковного шрифта приписаны для объяснения соответствующие буквы письма мхедрули. После алфавита имеется приписка, указывающая, что „в грузинском языке существуют две системы письма—светское и церковное, из которых светские люди знают только первое“. Это замечание об употреблении шрифтов и самые буквы алфавита написаны другим почерком, чем остальная книга и, вероятно, были вписаны позднее на оставшейся свободной второй странице заглавного листа.

С третьей страницы книги начинается изложение грамматических правил. Здесь стоит заглавие: „Грузинская грамматика или, чтобы точнее сказать, несколько правил грузинского языка, который совершенно не регулярен“. Отсюда следует, что автор не задается целью углубиться „в грамматический строй грузинского языка, который представляется ему не поддающимся грамматической классификации. Как видно из дальнейшего, такое определение связано у автора с неумением разобраться в особенностях грузинских глаголов. Его задача—дать несколько правил для практического овладения языком. Очевидно, книга рассчитана на грузинское окружение и даже на известную степень первоначального знакомства с основами языка. Потому и отсутствует в ней фонетическая часть.

Грамматика состоит из ряда правил по морфологии и синтаксису, расположенных без строгой систематизации, и не четко разбитых на разделы. К ним приложены многочисленные примеры спряжения различных глаголов.

Начинается рукопись с разбора имени существительного ^{ვითქმის} ~~вопрос~~ сов рода, числа, склонения. Здесь говорится, что в грузинском языке род един и неизменен, что в нем различаются два числа — единственное и множественное. Так же лаконично излагается склонение существительных: „оно едино и просто во всех именах, как это можно видеть по приведенным примерам“, — замечает автор. Склонение дается в единственном и множественном числе и идет по шести падежам: Nom. მამა, Gen. მამის, Dat. მამას, Acc. მამა, Voc. მამო, Abl. მამისაგან.

Следующий затем раздел словообразования рассмотрен сравнительно подробнее. Числительные и прилагательные не выделены в грамматике в отдельные разделы. В связи со словообразованием излагается образование числительных порядковых, собирательных и разделительных. Далее следуют правила образования степеней сравнения: сравнительной прибавлением слова „უფრო“, а превосходной — „სულ“ и „ღობღობი“: უფრო ლამაზი — più bello; სულ ლამაზი, ღობღობი ლამაზი — bellissimo. Раздел местоимений в грамматике краток и касается только личных местоимений.

Главное внимание уделяется в рукописи глаголу, как самой трудной в грузинском части речи. Грузинский глагол со времен Маджо, не сумевшего разобраться в его особенностях, считался на Западе вообще не поддающимся классификации. Лейбниц в письме к Ла Крозу писал, что грузинский язык поразил его своими особенностями: „Грузинский язык показался мне еще более удивительным, чем армянский, благодаря множеству наклонений“¹.

Автор нашей грамматики разделяет это установившееся мнение и находит, что почти каждый грузинский глагол нуждается в особом объяснении. „Глагольные конструкции можно сказать бесчисленны, т. к. в этом языке почти каждый глагол имеет свои особенности; однако, для большей легкости я записал в виде примеров некоторые из наиболее трудных глаголов, которые в некоторой мере могут служить нормой для всех других“. Из этого заключения следует, что в грузинском языке можно выделить глаголы, которые будут служить образцом для остальных. Но определить закономерности, которым подчиняются эти глаголы, сделать выводы из приведенного материала автор не берется. Он опирается главным образом на обилие примеров, которые должны помочь практически освоить различные наклонения и времена глагола. Теоретическая часть грамматики не дает классификации грузинских глаголов, не выводит общих закономерностей в их спряжении. В ней содержатся замечания и наблюдения более частного характера, некоторые из которых правильно подмечены, другие нуждаются в допол-

¹ Leibnitii Opera Omnia, t. V, 1768, p. 494.

нении и уточнении. Автор отмечает, что „будущее время ^{большиней} частью совпадает по форме с настоящим“, что „имперфект ^{состоит} образуется из настоящего времени индикатива прибавлением частицы *და*: „*მე მიყვარს, მე მიყვარდა*“; что третье лицо императива (*მიყვარობ*) совпадает с третьим лицом опатива, а второе лицо множественного числа императива (*მიყვარეთ*) идентично со вторым лицом множественного числа первого перфекта и т. п. Грамматика дает примеры различных способов выражения инфинитива в грузинском языке: *voglio amare*—*მიბნა მიყვარო*; *volevo amare*—*უნდა მიმეყვარა*; *ho voluto amare*—*მიყვარება მოვიბნომე*; *havevo voluto amare*—*მიყვარება მომბნოდა*.

Касаясь вопроса изменения глагола по лицам, автор указывает, что первое лицо образуется с помощью префикса „ვ“, который отбрасывается во втором и третьем лице: *მე ვათარგმანებ, შენ ათარგმანებ, ის ათარგმანებს*. I и II лицо множественного числа имеют окончание „თ“: *ჩვენ ვათარგმანებთ, თქვენ ათარგმანებთ*. III лицо имеет в единственном числе окончание „ს“, а во множественном—„ბენ“, „ენ“, „თ“: *ათარგმანებენ, ნახვენ, უყვართ*.

В грамматике разбирается особенность грузинских глагольных форм заключать в себе обозначение объекта. Автор называет такие глаголы сложными и нишет, что „местоимения образуются прибавлением к глаголу некоторых букв“: „მ“ для местоимения I лица ед. ч., „გ“ для второго, „უ“—для третьего и т. д. *მიბძანებს—mi comanda, ვიბძანებს—ti comanda, უბძანებს—le comanda, ვვიბძანებს—ci comanda* и т. д. К этому правилу дается подробный ряд примеров на все лица и времена в конце грамматики.

Правильно указаны автором два способа образования отрицательной формы в грузинских глаголах (*verbi negativi ed impossibili*). Для первого случая, т. е. отрицания, употребляется частица „არ“, для второго, т. е. для выражения невозможности—„ვერ“.

Формы причастий и герундия затронуты в грамматике очень поверхностно. Они кажутся автору не поддающимися классификации. Поэтому он советует их изучать по словарю, где при каждом глаголе даются соответствующие неличные формы.

Из других частей речи в грамматике затронуты наречия и предлоги. Здесь даются некоторые образования наречий: *კარგი-კარგათ, გული-გულთ, ნება-ნებთ-უნებთ*. В разделе предлогов выписаны грузинские послелоги и их итальянские эквиваленты. Автор при этом не находит нужным указать, что грузинский язык имеет не предлоги, но послелоги, считая, очевидно, что это уже известно ученикам.

Между разделами о наречиях и предлогах вклиниваются синтаксические вопросы, которые в грамматике не выделены отдельно. Автор

делает замечания о месте отдельных частей речи в предложении, говорит о правилах согласования глагола в числе с именами одушевленных и неодушевленных предметов и т. п. „Обратите внимание, — пишет автор, — что неодушевленные предметы, даже если их несколько, требуют после себя глагола не во множественном, но в единственном числе, одушевленные же требуют множественного“. Сделав это общее правильное замечание, автор не оговаривает случаев употребления числительных и слов обозначающих множественность. Поэтому примеры его получаются неправильными: ქალაქში ბევრი ციხეები არის; აქ გორში მრავალი ავი კაცები არიან.

Особое внимание уделено вопросу глагольных конструкций и в зависимости от них изменению падежа субъекта и объекта. Автор выводит ряд правил и специально предостерегает новых миссионеров „изучать особенно тщательно все эти правила построения глаголов, если они хотят с легкостью выучиться правильно говорить и составлять свои проповеди“.

Совершенно правильно подмечено в грамматике, что в грузинском языке подлежащее может быть в трех различных формах: в номинативе, дативе и измененном номинативе, как названа автором форма эргатива. „В настоящем времени и имперфекте индикатива субъект стоит в дативе, а объект в аккузативе: კაცს ღმერთი უყვარს, კაცს ღმერთი უყვარდა“. „В будущем времени субъект стоит в номинативе, а объект в дативе: კაცი ღმერთს შეიყვარებს“. „В оптативе и конъюнктиве субъект ставится в измененном номинативе, а объект в аккузативе: კაცმან ღმერთი შეიყვაროს“. К правилам приведен ряд примеров, показывающих хорошее знание автором грузинского языка.

კაცი პურს სჭამს, კაცი პურს სჭამდა, კაცმა პური ჭამს, კაცს პური უჭამია, კაცს პური ეჭამია, კაცი პურს სჭამს, კაცო, პური ჭამე, კაცმან პური ჭამოს (III л. императива), კაცმან პური ჭამოს (III л. оптатива и конъюнктива).

Правила и примеры составлены на разные времена глагола в трех его наклонениях. Они показывают стремление автора выяснить закономерность управления в грузинском языке. Однако, он исходит в своих наблюдениях исключительно из времени и наклонения глагола, не учитывая вопроса переходности и непереходности глаголов, являющегося решающим моментом в закономерности управления глаголов в грузинском языке. Сам автор чувствовал невозможность применения своих правил ко всем глаголам и привел вслед за предыдущими примерами другой ряд примеров от глагола „andare“—ходить, который по его словам может служить образцом для глаголов venire—приходить, entrare—входить, uscire—выходить, scendere—спускаться, salire—подниматься и др.

чения грузинского языка. Достоинства и недостатки этого труда очевидно наглядны при сравнении его с грамматикой Маджо, единственным в то время руководством по грузинскому языку, которое должно было служить отправной точкой для всех иностранцев, занимавшихся грузинским языком.

Грамматика Маджо состоит из четырех частей, из которых, две (фонетика и просодия) в рукописи вовсе отсутствуют. Анонимный автор использовал материал лишь двух других отделов: этимологии и синтаксиса. Он заимствовал из них общий план и разработку отдельных вопросов, извлек все наиболее ценное. Влияние Маджо особенно заметно в первой половине грамматики. Вопрос рода, числа, словообразование, отдельные наблюдения над глаголами непосредственно перенесены в рукопись из печатной грамматики, но в сокращенном виде. При этом некоторые вопросы, которые затрагивались у Маджо, в рукописи вовсе выпущены, например, в отделе местоимений не сказано ни о каких кроме личных местоимений, никак не затронут второй способ образования множественного числа существительных с помощью суффиксов *ბ* и *თ* (*ბაბთაბობი*) и т. п.

Несмотря на многочисленные совпадения с Маджо, рукописную грамматику никак нельзя признать только сокращенным вариантом предшествовавшей книги, ибо анонимный автор, используя то лучшее, что было правильно уловлено его предшественником, в то же время исправляет его ошибочные положения и вносит ряд ценных дополнений. У Маджо множественное число существительных образуется прибавлением частицы „ბი“. Отсюда получают у него неправильные формы: *მამბი*, *დედაბი*. В рукописи подобных ошибок не встречается. Давая правила словообразования, Маджо не всегда учитывает изменение окончаний. У него от *სახთელი* образовано *სასახთელი*, от *ქათამი* — *საქათამი*, от *ქართველი* — *საქართველი*. В рукописи правила дополнены и все примеры верны: *სასახთლე*, *საქათმე*, *საქართველო*. Значительно правильнее представлен в рукописи вопрос образования сравнительной степени. У Маджо она образуется прибавлением к прилагательному частицы „სი“, (*ღამაზი* — *სიღამაზი*). В рукописи сравнительная степень образуется описательно: *ღამაზი* — *უფრო ღამაზი*. Ошибка Маджо исправлена, а прибавление приставки „სი“ и окончания „ე“ к прилагательному внесено в раздел словообразования, как один из способов образования имен абстрактных: *ღამაზი* — *სიღამაზე*; *წმინდა* — *სიწმიბდე*.

Значительно лучше, чем у Маджо разработан раздел глаголов, где помимо ряда ценных теоретических указаний автор дает многочисленные примеры спряжения глаголов, гораздо более четко и правильно составленных. Особенно ценны в рукописи синтаксические вопросы, в которых аноним проявляет полную самостоятельность и основательные

познания в языке. Эти дополнения тем более ценны, что, как известно, в грамматике Маджо синтаксис разработан довольно слабо. Помимо этого, наша грамматика несравненно выше в отношении точности грузинского текста, который у Маджо сильно хромает. В рукописи большинство примеров написано правильно и точно переведено на итальянский язык. Возможно, что автор пользовался помощью кого-либо из местных жителей; но во всяком случае книга написана человеком, знающим грузинский язык и усвоившим его грамматические формы и обороты речи. Отдельные ошибки в написании встречаются редко (სიტყვა, სხდარა, გვობ, სწავლობდა).

По сравнению с Маджо недостатком рукописной грамматики надо признать недостаточную систематизацию материала. Вопросы синтаксиса в ней не отделены от морфологии, отдельные разделы четко не намечены, встречаются примеры сбивчивой терминологии. Но главные недостатки грамматики проистекают из того, что автор подходит к грузинскому языку, стараясь подвести его под нормы, существующие в европейской грамматической литературе, и потому часто упускает из виду специфические для грузинского языка явления. В этом отношении наш автор не составляет исключения. Как пишет проф. А. Цагарели, „в основание грузинской грамматики была положена и туземными и иностранными грамматиками греко-латинская грамматическая система, конечно, с некоторыми вариациями“¹. Яснее всего проследить последствия подобного метода на примере склонения имен. Как и Маджо, наш автор называет шесть падежей, заимствованных из латинской грамматики, не считаясь со специфическими для грузинского языка падежными особенностями. Вместе с тем в примерах, написанных правильным грузинским языком, встречаются и другие падежные формы, в том числе и эргатив, применяемый в двух вариантах: პეტრემ, პეტრემან; კაცმა, კაცმაბ. Автор называет его измененным номинативом, но в падежном ряду он вовсе не фигурирует.

Интересно, что шесть основных падежей, заимствованных из европейской грамматики, встречаются и у грузинских авторов того времени. В некоторых списках грузинского словаря Сулхан-Саба Орбелиани², имеются небольшие грамматические наброски и среди них склонение существительных. Здесь идут все шесть падежей, обозначенных итальянскими названиями: ნომენატიო—მამა, ჯენეტიო—მამის, დაციო—მამასა, აქუსატიო—მამა, კოკატიო—მამო, აბლატიო—მამისაგან.

Однако, вслед за этим поставлены еще четыре падежные формы, которым не дано никакого названия: მამად, მამილამ, მამით, მამიან.

¹ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, стр. IX.

² Рукопись Государственного Музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа А—1113.

Т. о. в противоположность иностранным памятникам, грузинские точники, хотя и используют известный в литературе падежный ряд, но дополняют его другими грузинскими формами, которые не вмещаются в существующие стандарты.

Что касается итальянца, воспитанного на латинском языке, то для него оторваться от существующих норм было, конечно, трудно. Они казались универсальными и применимыми ко всем языковым явлениям. Это тем более понятно, что латинские нормы также некритично применялись в то время и к самому итальянскому языку. В итальянских грамматиках выписывался традиционный падежный ряд, хотя известно, что итальянский язык не имеет склонения имен существительных и падежные отношения выражаются в нем посредством предлогов¹.

Ошибки и недочеты рукописной грамматики отнюдь не умаляют ее значения. Она представляет шаг вперед по сравнению с Маджо. При краткости грамматики следует удивляться ее содержательности. Она содержит главные морфологические и синтаксические правила, необходимые для практического овладения языком, и дает многочисленные примеры спряжения наиболее трудных глаголов, которые могли быть использованы как практическое руководство и справочник. Используя труд своего предшественника, анонимный автор составил самостоятельное, отвечающее своим целям пособие. Оно более схематично, но содержит нужные практические советы и гораздо точнее в отношении грузинских текстов.

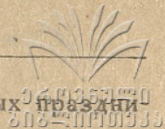
В разбираемой нами рукописи грамматика служит вступительной для словаря частью и тесно с ним связана. Автор постоянно ссылается на словарь, а, давая примеры различных глагольных форм, пишет, что по ним можно регулировать почти все другие глаголы, которые представлены в словаре.

Итальяно-грузинский словарь занимает основную часть книги с 35-ой до 270 стр. включительно. Он содержит около 6.000 слов, написан целиком одной рукой очень убористо в две колонки. Слова расположены в алфавитном порядке без пропуска какой-либо из букв алфавита. В конце списка слов на каждую букву отдельно приводятся наречия и идиоматические выражения, например, *a che modo*—*ბევბარდ*; *a mio giudizio*—*ჩემბს ჭვეთ*; *Iddio lo faccio*—*ღმერთმბს ჭნას*; *per tutto*, *totalmente*—*ყველგან, სრულბ*; *senza ordine*—*ურბიგბ*; *vicino a me*—*ჩემბს ახლბ* и т. п. В конце книги приложены список числительных, названия монет и их стоимость, способы датировки в грузинском языке.

¹ Так составлен падежный ряд, например, в книгах, Scipione Lentulo Neapolitano. *Italicae Grammatices Institutio*, Venetiis, 1601.

Catharini Dulcis *Schola Italica*, 1631.

Gabriele Martiano. *Clavis facillima ad linguam Italicam*. Lipsiae, 1709.

Затем идут названия ангельских чинов, святых и церковных праздников на грузинском и итальянском языках.

Словарь составлен серьезно, по строго продуманным принципам. Автор не ограничивается простым переводом значения отдельного слова, но дает его в различных формах, приводит производные от него и даже, иногда, обороты речи, в которые оно входит. Особенно тщательно разработаны в словаре глаголы, которые даются в разных временах и формах. Здесь приводятся все времена изъявительного наклонения: настоящее время; имперфект, I перфект, II перфект, плюсквамперфект и будущее время. Например,

abbellire—ვილამაზებ, დი, დავლამაზე, გამილამაზებია, გამელამაზებინა, გავლამაზებ.

abbominare—მძულს, და, მოვიძულე, მამიძულეებია, მამეძულეებინა, მოვიძულეებ.

insegnare—ვასწავლი, დი, ვასწავლე, მისწავლებია, მესწავლებინა.

Затем словарь дает перевод итальянских возвратных глаголов и форм побудительного наклонения.—каузатива, которые также выписываются по-грузински в различных временах. Так, после глагола „*abbellire*“ идет *abbellirsi*—ვილამაზდები, ოდი, გავლამაზდი, ვალამაზებულ ვარ, გავლამაზდები, ზდე. После глагола „*abbominare*“ дается:

abbominarsi—ვეძულდები, ოდრ, შევიძულდი, ვეძულ ვარ, შევიძულდები, შევიძულდე.

mi abbomina—მეძულეება, ოდი, შემეძულდა, მეძულებულ ვარ, შემეძულეება.

far abbominare—ვაძულეებ, დი, შევაძულე, შემეძულეებია, შემეძულევა, შევაძულეებ.

Вслед за этими глагольными формами следуют в словаре отглагольное существительное (*масдар*), причастие прошедшего времени и существительное обозначающее лицо действия (*nomen agentis*), выраженное на грузинском формой причастия настоящего времени.

abbellimento,—to,—re—ვალამაზება, ვალამაზებული, ვამლამაზებელი.

insegnamento,—to,—re—სწავლება, გასწავლებული, მასწავლებელი.

ascoltamento,—to,—re—გავგონება, გავგონილი, ვამამგონელი.

При этом автор исходит не из строго грамматического, но из смыслового принципа и наряду с формой *масдара* приводит абстрактные имена существительные, а наряду с причастиями прилагательные от того же корня. Напр.,

abbellimento, to—ვალამაზება, ვალამაზებული; *bellezza*, *bello*—სილამაზე, ლამაზი.

abbreviamento, *zione*—დამოკლება, სიმოკლე; *breve*, *abbreviato*—მოკლე, დამოკლებული.

abbassamento, to, bassezza, basso—დამდაბლება, დამდაბლებული (დაბლები, დაბალი).

Исходя из того же смыслового принципа, автор приводит нередко вместе с основным глаголом производные от него, а также синонимы. Так на букву „a“ алфавита наряду со словом *abborrire* поставлен и глагол *pauseare*.

abborrire, pauseare—ვზიზღულობ; *mi pausea*—მეზიზღება.

Подобная смысловая группировка слов нарушает алфавитный принцип построения словаря. Но надо отметить, что словарь не вводит в заблуждение читателя и в соответствующих местах алфавита мы находим в нем нужные слова с указанием того слова, в ряду которого можно найти их перевод.

Для ясности приведем один из глаголов, наиболее полно разработанных в словаре, со всеми его производными и синонимами.

scrivere—ვწერ, დი, დავწერე, დამიწერია, დამეწერა, დავწერ.

scriversi—ვიწერ, დი, დავიწერე, დაწერილვარ, დავიწერ.

far scrivere—ვაწერინებ, დი, დავაწერინე, დამიწერინებია, ნა, და.

scrittura, tto—წერა, დაწერილი.

scrittore, notaro—დანწერი, მწერალი.

trascrivere, copiare—გადმოვწერ, დი, გადმოვწერე, გადმამიწერია, გადმამეწერა.

copia, ato—სავადი, გადმოწერილი ო გარდაწერილი.

sopra scrivere, sopra scritto—ზედავწერ, ზედ დაწერა.

sotto scrivere, zione, tto—ბოლოსა ვწერ, ბოლოს დაწერა, დაწერილი.

На протяжении всего словаря автор проявляет хорошее понимание структуры грузинского глагола и в основном правильно выписывает различные его формы. Из числа более часто наблюдаемых отклонений от норм грузинского языка можно отметить, что в словаре глаголы, оканчивающиеся в настоящем времени на „ავ“ имеют в имперфекте „ევდი“, напр., ვსხლავ—ვსხლევდი; გამოვრწყავ—გამოვრწყევდი. Передавая итальянские возвратные глаголы формами пассива, автор приписывает, иногда, после личного префикса букву „ი“, напр., ვიდაბლდები, ვილამაზდები, вероятно, по аналогии с глаголами типа ვიკეთებ, ვილამაზებ. Надо также заметить, что для выражения побудительного наклонения в грузинском языке используются иногда формы собственно каузатива (*far insegnare*—ვასწავლებინებ, *far premiare*—დავამაძლებინებ), а иногда просто активные формы глагола (*far incagire*—ვაძვირებ, *far abbracciare*—ვახვევ).

Грузинский язык словаря это живой разговорный язык XVIII века. В нем почти нет искусственных образований, диалектальные формы встречаются редко: კანბეჩი, შვილამდისინ, მამეტულებია, მამწერე, გადმამიწერია и др. Некоторые слова иностранного происхождения упо-

треблены в словаре в значении, которое в дальнейшем они утратили. Так слово „соріа“—переведено на грузинский как სორო. Слово арабского происхождения и в грузинском языке оно употребительно в значении „чернь на металле“. Однако в персидском, откуда, очевидно, это слово заимствовано, оно имеет оба значения: „чернь“, „чернота“, а также „копия“, „список“¹. Перевод итальянских слов дается в словаре в основном правильно; правописание грузинского текста также стоит на должной высоте, автор разбирается даже в наиболее специфических грузинских звуках. Ошибки, замена одного знака другим встречаются редко.

Несмотря на отдельные недочеты, случайные ошибки и пропуски, словарь итальяно-грузинский представляет значительный и интересный труд, который мог принести большую пользу изучающим грузинский язык.

Система составлять краткую грамматику совместно со словарем не была новостью в те времена. Такие пособия издавались в XVII в. для изучения европейских языков. Так, например, итальянская грамматика изложенная по латыни и итальяно-латинский словарь должны были помочь иностранцам в изучении итальянского языка². Изданы были в XVII веке Лоренцо Фиорентино такие же пособия испанские с переводом на итальянский и обратно³. В подзаголовке автор говорит, что дает словари для перевода как с тосканского на кастильский, так и обратно и к этому прилагает краткие сведения для чтения и письма. „Работа полезнейшая, нужная для проповедников, секретарей и переводчиков“,— пишет он. По типу подобных работ и написана разбираемая нами книга. Это тоже пособие необходимое для проповедников, это тоже краткие правила для понимания лексического материала, представленного в словаре.

Материалы, которые мог иметь в руках составитель рукописи, были весьма ограничены. В отношении общего плана и итальянского ряда слов он мог воспользоваться итальянскими изданиями. Что касается грузинского словаря Паолини, то он оробой пользы принести не мог. По своему объему, содержанию, точности перевода и орфографии разбираемый нами список стоит несравненно выше предыдущего.

В рукописном словаре ряд слов значительно полнее и лучше разработан. Словарь Паолини дает мало производных, не дает кроме

¹ Б. В. Миллер. Персидско-русский словарь, М., 1953. Мирза Абдулла Гаффаров. Персидско-русский словарь, т. II.

² Catharini Dulcis Schola Italica, 1631.

³ Lorenzo Franciosini Fiorentino. Vocabolario Italiano e Spagnolo. Roma, 1620.

инфинитива никаких глагольных форм. В отношении точности и правописания грузинских слов рукописный словарь не поддается даже сравнению с предыдущим трудом. Отдельные неточности рукописи остаются незаметным явлением по сравнению со словарем Паolini, который пестрит ошибками самого разнообразного характера. Достаточно сказать, что в его грузино-итальянском словаре слов на букву „ყ“ вообще не имеется, и слово „კურბენი“ например, фигурирует как „კურზილი“. Некоторые слова исковерканы до неузнаваемости. Здесь стоит „შვიტი“ вместо „შვიდი“; „დაბერს“ переводится как „подпись“ (sottoscrizione), „მაცაჟულეო“ — как „обучать“ (insegnare) и т. д.

Сравнивая эти два труда, видно насколько пошло вперед изучение грузинского языка иностранцами к началу XVIII в. и какой путь был проделан за 100 лет, которые отделяют словарь Паolini от времени составления нашей рукописи. Надо думать, что этот промежуток времени явился периодом создания миссионерских школ, традиции изучения грузинского языка и составления соответствующих пособий. В научной литературе имеются сведения о существовании подобного рода сочинений, хотя ни одна итальянская грамматика грузинского языка издана не была. Остается теперь определить отношение разбираемой работы к тем данным, которые имеются относительно грамматических грузинских работ на итальянском языке.

* * *

Сведения о работе итальянских миссионеров в области грузинского языка относятся ко времени начиная с XVII в. Как уже было указано выше, по свидетельству Ламберти, в первой половине XVII в. составил грузинскую грамматику Антонио Джардина. Во второй половине века капуцин Бернардо Мариа Неаполитанский составил словарь грузино-итальянский и итальяно-грузинский. Проф. Гуго Шухардт упоминает этот труд среди других работ Бернардо Неаполитанского, находившихся в монастыре капуцинов Торре дель Греко близ Неаполя. В словаре приводятся различные формы спряжения глаголов, особенно в прошедших временах. По мнению Шухардта, автор обнаруживает при этом большие познания в грузинском языке, чем его предшественник Маджо¹.

Эти же словари грузино-итальянский и итальяно-грузинский упоминаются в списке грузинских рукописей монастыря Торре дель Греко,

¹ პროფ. ჰუგო შუხარტი, წერილი რედაქციის მიმართ. „ივერია“, 1896, № 90. Имеются также сведения, хотя и недостаточно достоверные, о составлении в XVIII в. грузино-итальянского словаря растений. См:

ბ. მთაწმინდელი. მეთვრამეტე საუკუნის მწიგნობრობა. „დროება“, 1878, № 112.

находящемся среди бумаг Ал. Цагарели. К сожалению, никаких данных об объеме словарей и принципах их построения в описании не дается¹.

Других сведений о работах по грузинскому языку итальянских миссионеров в XVII в. у нас не имеется. Но и эти указания на грамматику Джардино и словари Бернардо Неаполитанского весьма интересны. Они показывают, что наша рукописная грамматика появилась не на голом месте но имела предшественников и ее автор мог воспользоваться теми сочинениями, которые были созданы в Грузии со времени появления первых печатных изданий о грузинском языке.

Следующие данные о грамматических сочинениях относятся к эпохе XVIII века. Они весьма отрывочны и мало разработаны. Поэтому, прежде чем определить место нашей рукописи в этой литературе, постараемся по возможности внести некоторую ясность в имеющиеся у нас сведения о грузинской грамматической литературе на итальянском языке.

В предисловии к книге „*Éléments de la langue Géorgienne*“ Броссе, давая список ранее существовавших грамматик грузинского языка, указывает на грамматику некоего Джироламо да Норчия, составленную в XVIII в. Сведение это Броссе почерпнул у полковника Ротье. Бельгиец по происхождению, полковник русской службы, Ротье в 1811—18 гг. находился в Грузии, где был близок с местными католическими кругами. В 1819 г. по возвращении в Европу Ротье представил в Конгрегацию Пропананды донесение под заглавием „*De la religion chrétienne en Géorgie*“, которое было затем опубликовано в Париже в „*Journal Asiatique*“. Среди других вопросов Ротье дает здесь характеристику католических центров в Грузии и подчеркивает значение Ахалциха, как места, где приехавшие миссионеры знакомились с языком страны. „Монастырь Ахалциха был очень полезен в этом отношении. Джироламо да Норчия... знал этот язык в совершенстве; он составил даже грамматику для вновь прибывающих. Она хранится сейчас в монастыре в Гори“². То же повторяет Ротье в своей книге путевых записок, где он пишет: „Существуют несколько грамматик грузинского языка. Лучшая из них еще рукописная и хранится в горийском монастыре“³.

Этим замечанием Ротье ограничивается и никаких сведений о построении и характере грамматики он не дает. О самом авторе он от-

¹ Рукопись Гос. Музея Грузии им. акад. Джанашиа А—1804.

² Le Colonel Rottiers. *De la religion chrétienne en Géorgie*. „*Journal Asiatique*“, 1827, t. XI, p. 296.

³ Le Colonel Rottiers. *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*. Bruxelles, 1829, p. 44.

зывается с большой похвалой, называя „знаменитым наставителем“ (illustre préfet) и восхваляет его познания в грузинском языке. Когда при Теймуразе II католики были изгнаны из Карталинии, то Норчия, как видный среди миссионеров деятель, подвергся большим нападкам со стороны представителей православной церкви. Вместе с другими миссионерами он отправился в Ахалцих и обратно уже не возвращался. Как утверждает Ротье, ко времени, когда миссионеры были вновь допущены в Грузию, он уже умер. Дату его смерти он точно не указывает, но очевидно, она должна быть между 1755 г., временем изгнания миссионеров, и 1768 г., когда Ираклий II разрешил им вернуться обратно.

Т. о. по сведениям Ротье, Джироламо да Норчия автор грузинской грамматики, которая ко времени начала XIX в. находилась в Гори. Сам Норчия в совершенстве знал грузинский язык и жил в Грузии в середине XVIII в. сначала в Карталинии а затем в Ахалцихе.

В предисловии Броссе к „*Éléments de la langue Géorgienne*“, помимо грамматики Норчия, есть еще упоминание об итальянской рукописной грамматике, по которой Клапрот составлял свою грамматику грузинского языка. Рассмотрим подробнее сведения по этому вопросу.

В начале 20-х гг. XIX в. Парижское Азиатское Общество обсуждало вопрос об издании необходимых для изучения грузинского языка пособий. С докладом по этому вопросу выступил Клапрот, который в 1808 г. совершил путешествие по Кавказу и собирал в Грузии материалы для составления словаря. „Клапрот переходит затем к имеющейся у него рукописной грамматике грузинского языка, изложенной по-итальянски“, — читаем мы в отчете заседания общества. — „Он думает, что с помощью этого труда... можно будет составить новую грамматику, более полную и более точную, чем другие, и достаточную для того, чтобы дать правильное представление о грузинском языке, еще так мало известном в Европе“¹.

Следующее упоминание о той же рукописной грамматике встречается в докладе Сен-Мартена, который выступал от лица комиссии, обследовавшей вопрос издания грузинской грамматики и словаря. Он считает необходимым поддержать предложение Клапрота и помочь изучению языка, имеющего столь древнюю письменность. „Грузинский словарь... и рукописная грамматика, составленная по-итальянски итальянцем миссионером, который долго жил в Грузии, — могли бы до известной степени соответствовать намерениям Общества“. Поэтому Сен-Мартен предлагает издать словарь Клапрота, „приложив к нему краткую грам-

¹ Journal Asiatique, 1822, t. I. p. 370.

1840357440

матику, составленную по названной выше итальянской грамматике, которая будет переведена на французский язык¹.

В 1827 г. грузинский словарь Клапрота был действительно издан, но работа над грамматикой затянулась, и автор не успел ее закончить. Довести до конца его работу было поручено Броссе, который в 1837 г. издал грамматику под названием „*Éléments de la langue Géorgienne*“. В предисловии к книге он упоминает об итальянской грамматике, по которой работал его предшественник.

„Он имел рукопись одного итальянского миссионера и хотел дополнить ее сравнением с некоторыми другими, уже опубликованными работами. Имя миссионера неизвестно, но беглое ознакомление с рукописью, конец которой найти не удалось, показывает довольно точные познания в грузинской грамматике. Возможно, что они заимствованы из национальных источников, из трудов Антония, царевича Давида и др., общий метод и технические термины которых можно здесь обнаружить: обилие примеров и деталей, упор на анализ, отсутствие синтеза, правил, единства, индивидуальности“².

Этим ограничиваются сведения об итальянской грамматике Клапрота. Сам Клапрот и Сен-Мартен никаких описаний рукописи не дают. Следуя указанию Броссе, рукопись показывает хорошие познания в языке и, поскольку она использует работы Антония и царевича Давида, должна была быть составлена во второй половине или в конце XVIII века. Дальнейшая судьба рукописи неизвестна. Броссе не указывает ее местонахождения. В каталогах рукописей Парижской Национальной библиотеки такое сочинение не значится (каталоги Маклера, Такайшвили).

В списке грузинских грамматических сочинений итальянскую рукопись Клапрота Броссе не поставил, хотя это сочинение он сам имел в руках. В то же время, опираясь на свидетельство Ротье, он внес сюда грамматику Джироламо да Норчиа. Никаких сведений об авторстве рукописи и о принадлежности ее перу Норчиа Броссе не дает. Такое предположение высказывает Цагарели. По его мнению, грамматика, которую видел Ротье в Гори, могла быть вывезена в Париж, и „грамматика одного католического миссионера (которого имени не упоминает Клапрот), которая послужила основанием для грузинской грамматики этого ученого, кажется, была грамматика Норчиа, о которой идет речь в „*Éléments de la langue Géorgienne par M. Brosset*“³.

Сведений о судьбе горийского списка грамматики Норчиа после Ротье не имеется. Но даже, если предположение Цагарели верно, то

¹ M. J. Saint-Martin. Rapport sur la littérature Géorgienne. „*Journal Asiatique*“, 1823, t. II, p. 123—4.

² M. Brosset. „*Éléments de la langue Géorgienne*“, p. III.

³ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, стр. 57.

во всяком случае она была вывезена не самим Клапротом, ибо он путешествовал по Кавказу в 1808 г., а при Ротье, который был в Грузии с 1811 года, она еще была в Гори.

Перейдем к рассмотрению еще одного источника, который касается интересующего нас вопроса. Это статья итальянского ученого Теца¹, дающая описание купленной им в Париже рукописной грузинской грамматики. Она написана на итальянском языке и состоит из 192 стр. Из латинской надписи на заглавном листе видно, что она принадлежала ахалцихским миссионерам. Начинается она с обширного вступления, которое целиком приводит Теца в своей статье. Анонимный автор трактует в нем о методах, которые должны использовать новые миссионеры для наиболее успешного изучения грузинского языка. В форме беседы с учениками автор дает объяснения звуков грузинского языка, рекомендует делать переводы с грузинского на итальянский. Грамматика Маджо ему известна, но он считает что она может принести ученикам мало пользы. Свою грамматику автор делит на две части: на этимологию и синтаксис. В первой, по его словам, изложены правила склонения существительных и спряжения глаголов, а также сведения о других частях речи; вторая часть содержит синтаксические правила. Говоря о трудностях грузинского языка, автор выражает надежду, что при усердии ученики смогут их преодолеть. Описания и разбора основных частей грамматики Теца не дает. Отчасти это вызвано, как он сам говорит, недостаточным знанием грузинского языка². Но даже по приведенному в статье вступлению можно сделать заключение о характере этого сочинения. Оно должно быть написано во второй половине XVIII в., ибо показывает явное влияние трудов католика Антония. Имя Антония несколько раз встречается на протяжении вступления. В иных случаях итальянский автор полемизирует с Антонием. Например, он не видит необходимости в новом алфавитном знаке Антония, поскольку не замечал, чтобы грузины его употребляли³. В иных случаях автор прямо отсылает учеников к грамматике Антония, указывая на соответствующие в ней места.

Приводя данные из своей грамматики, Теца ставит вопрос о том, является ли она той, которая была в руках у Клапрота или книгой Джироламо да Норчиа, о которой говорит Ротье. На оба вопроса он отвечает отрицательно. В первом он исходит из того, что не видит следов влияния рукописи в грамматике Клапрота. Вместе с тем известно, что последний писал свою работу, переводя ее с итальянской грамма-

¹ E. Teza. Di una grammatica inedita della lingua Georgiana scritta da un cappuccino d'Italia. Venezia, 1894.

² Там же, стр. 15.

³ Там же, стр. 9.

тики. Следовательно, если наблюдения Теца правильны, то должен был иметь в руках какой-либо другой документ.

Во втором случае Теца вводят в заблуждение неточные хронологические данные, которыми он располагает. Он считает, что Норчия умер до 1752 г., а т. к. даже первый вариант грамматики Антония появился позднее, то он делает вывод, что Норчия не мог быть автором разбираемой рукописи, ибо она написана современником Антония.

Для того чтобы уяснить вопрос о возможном авторстве Джироламо да Норчия, необходимо собрать более точные данные о времени его деятельности в Грузии.

В отчете о путешествии по Грузии в 1903 г. глава трапезундской католической миссии пишет о том, что в Гори до 1755 г., т. е. до времени изгнания католиков, успешно работал Джироламо да Норчия¹. М. Тамарашвили, описывая в своей книге переход в католицизм католика Антония, приводит отчет, посланный в Пропаганду миссионером Бонаventura да Тренте, который пишет, что Антоний был обращен в католицизм Джироламо да Норчия „нашим миссионером и настоятелем в Гори“². Если Норчия, который сам работал над грузинской грамматикой был близок Антонию и даже обратил его в католицизм, то можно легко предположить, что он был среди тех миссионеров, с которыми советовался Антоний при составлении своего грамматического труда. Как пишет сам Антоний в предисловии к своей грамматике: „Мы не ограничивались изучением одной армянской грамматики, но обращались и к латинским грамматикам (миссионерам), у которых тщательно собирали сведения (касательно грамматики)“³. Показателем связи Антония с католическим центром в Гори может служить утверждение З. Чичинадзе о том, что по пути в Россию он останавливался в горийском католическом монастыре⁴.

Сведения относительно пребывания Норчия в Ахалцихе можно найти в книге М. Тамарашвили. В 1757 г. Норчия посылает в Рим короткий отчет о событиях в Грузии в связи с изгнанием католика Антония. В 1769 г. вместе с другими миссионерами он подвергается преследованиям турецкого паши и несколько месяцев находится в заключении. В 1770 г. он был освобожден⁵. В Ахалцихе Норчия пробыл до конца своих дней. В отчете уже упоминавшейся выше трапезундской миссии при описании ахалцихского католического монастыря говорится о похороненном в нем

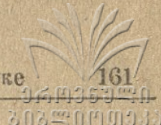
¹ „Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum“, vol XIX, Romae 1903, p. 175.

² მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 758.

³ Приведено по книге А. Цагарели. О грамматической литературе грузинского языка, стр. 7.

⁴ ზ. ჭიჭინაძე, კათოლიკთა ეკლესია საქართველოში, თბ. 1903, გვ. 57.

⁵ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 372, 443, 447, 450.

миссионере Джироламо да Норчиа, который умер в 1776 г.¹ Такие же сведения дает З. Чичинадзе².

Приведенные данные показывают, что Ротье ошибался, утверждая, что Норчиа умер ко времени возвращения миссионеров в Грузию. Правда, в Гори он не вернулся, но в течение многих лет продолжал свою деятельность в Ахалцихе. Эти биографические сведения о Джироламо да Норчиа снимают возражение Теца в отношении его авторства ахалцихской грамматики. Многие данные говорят за то, что Норчиа можно считать автором этого сочинения. Судя по сведениям Ротье, книга была составлена Норчиа для Ахалцихского монастыря. Рукопись Теца тоже ахалцихского происхождения. Норчиа был связан с католиком Антониом, которого он лично знал. Грамматика Теца носит явные следы влияния Антония, нераз упоминает его имя и полна уважения к его авторитету. Ротье дает высокую оценку грамматике Норчиа. То же делает и Теца, который считает автора „не простым компилятором, но человеком, который пишет сам, который ищет правила и их объясняет и не является рабом чужих мнений“³.

Что касается рукописи Клапрота, то в этом вопросе приходится полагаться на мнение Теца, что между его рукописью и грамматикой Клапрота сходства не наблюдается. Это единственное, что препятствует признать рукопись Клапрота идентичной с рукописью Теца и написанной, как это предполагал А. Цагарели, Джироламо да Норчиа. Они обе носят следы влияния грамматики Антония. Характеристика, которую дает рукописи Клапрота Броссе не противоречит описанию рукописи Теца. Наконец, Теца приобрел свою рукопись в Париже, где была, а затем затерялась рукопись Клапрота. Окончательных выводов по этому вопросу делать не приходится за неимением под рукой соответствующих материалов. Но во всяком случае обе грамматики, если не идентичны, то представляют близкие друг другу по времени и характеру сочинения второй половины XVIII века.

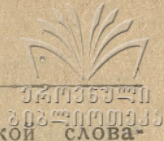
К имеющимся сведениям об итальянских грамматиках следует прибавить упоминание в статье Теца еще об одной рукописной грамматике, существовавшей в ахалцихском монастыре. Итальянский автор предлагает ученикам, прежде чем приступить к работе над его трудом, как следует изучить „старую грамматику миссии“ (*la grammatica vecchia della Missione*). Очевидно, это была небольшая грамматика, приложенная

¹ „Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum“, p. 176.

² Он пишет: „ქაბუდ არის შემდეგი წარწევა:—პატრივემულსა მამასა იერონიმეს ნურსიდიგან გამგეჲ მყოფილი მიიცვალა უკლის ძიერს მისს 1776 წელს უმბრისი თემიდან“.

ბ. ჭიჭინაძე, კათოლიკთა ეკლესია საქართველოში, გვ. 14.

³ E. Teza. Di una grammatica inedita, p. 12.

к словарю, ибо в другом месте он называет ее „грамматикой словаря монахов“ (*grammatica del Lessico de' Padri*)¹.

Подводя итоги, можно следующим образом классифицировать данные об итальянских пособиях по грузинскому языку: к XVII и первой половине XVIII в. относятся работы Антонио Джардина, Бернардо Неаполитанского и старая ахалцихская грамматика. Ко второй половине XVIII в. — рукопись Клапрота и ахалцихская грамматика Теца, которая, возможно, принадлежит перу Джироламо да Норчиа.

За неимением самих текстов этих работ невозможно проследить историю постепенного освоения иностранцами грузинского языка на протяжении двух столетий пребывания итальянских миссионеров в Грузии. Но для темы данной работы необходимо по имеющимся сведениям определить, является ли рукопись Музея Грузии текстом уже упоминавшихся трудов или новым документом, и в какой связи она стоит к ним.

Что касается сочинений Джардина и Бернардо Неаполитанского, то они слишком раннего времени. Разбираемая нами рукопись датирована 1724 годом. Правда, эта датировка сделана неряшливо и написана не почерком переписчика, но все же нет оснований сомневаться в этом указании. Сочинение показывает достаточные познания в грузинском языке и едва ли могло быть написано в XVII в. Оно не может быть отнесено и ко второй половине XVIII века, т. к. не имеет никаких следов влияния грамматики католикаса Антония. Вместе с тем совершенно ясно, что ни один труд по грузинскому языку, написанный во второй половине XVIII века, не мог пройти мимо этого выдающегося сочинения. Именно поэтому рукопись Музея не может быть идентична ни с рукописью Клапрота, ни с грамматикой, описанной Теца, ибо они написаны под явным влиянием труда Антония. По этим же причинам наша рукопись не может быть связана с именем Джироламо да Норчиа, независимо от того, является ли он автором грамматики, описанной Теца или какого-либо другого сочинения. Совершенно ясно, что Норчиа, который был лично знаком с Антонием и прожил в Грузии до 1776 года, не мог не учесть в своей работе сочинений последнего.

Но надо думать, что наряду с новыми грамматиками во времена Норчиа и его приемников старыми списками продолжали пользоваться. Вероятно, к Джироламо да Норчиа относится приписка на обороте главного листа нашей рукописи, сделанная церковным шрифтом: „ღმერთთ, წარმართთ ჯეროლდობს“. Эта фраза могла быть написана кем-нибудь из его учеников, упомянувших на грузинском учебнике его имя, как имя человека, который потрудился на поприще грузинской грамматики.

¹ E. Teza. *Di una grammatica inedita*, p. 12.

Ближе всего по своей композиции стоит наша рукопись к старой ахалцихской грамматике, с которой она построена по одному плану, соединяя грамматическую часть со словарем. Но и тут есть возражение, которое не позволяет признать их одним и тем же сочинением. Автор рукописи Теца рассуждает о трудности перевода с итальянского на грузинский, особенно за отсутствием италяно-грузинского словаря; в то же время словарь грузино-итальянский у миссионеров имеется¹. Из этого можно заключить, что старая ахалцихская грамматика содержала словарь грузино-итальянский и, следовательно, не идентична с разбираемой нами рукописью.

Таким образом, в Грузии XVII—XVIII вв. итальянскими миссионерами составлялись для изучения грузинского языка пособия в виде грамматик и словарей. Они носили различный характер и их можно разделить на доантониевские, написанные в XVII и первой половине XVIII в., и послеантониевские, относящиеся ко второй половине XVIII в. В первом периоде главная работа велась по составлению словарей (Бернардо Неаполитанский, старая ахалцихская грамматика, рукопись Музея Грузии), к которым прилагались для пояснения небольшие грамматик. Во втором периоде грамматические сочинения более солидны, разработаны и носят следы влияния труда католикаса Антония, составившего эпоху в развитии грамматической мысли в Грузии.

Рукопись Музея Грузии принадлежит к первому периоду и представляет совершенно самостоятельный труд, не описанный и не упомянутый ни одним из авторов, писавших о грузинских грамматиках на итальянском языке.

Тбилисский государственный университет.

Кафедра истории зарубежной литературы.

(Поступило в редакцию 8 II. 1957 г.)

ბ. ოგოვსკაიძე

XVIII საუკუნის ანონიმური ქართული გრამატიკა ივალისკა ანაბა

მრომაში შესწავლილია იტალიურად შედგენილი ქართული ენის გრამატიკის XVIII საუკუნის ანონიმური ხელნაწერი, რომელსაც თან ერთვის იტალიურ-ქართული ლექსიკონი (სულ 276 გვერდი). მოკულობით არცთუ დიდი გრამატიკა შედგება რიგი მორფოლოგიური და სინტაქსური წესებისაგან.

¹ E. Teza. Di una grammatica inedita, 83. 8.

განსაკუთრებული ადგილი მასში დათმობილი აქვს ზმნას, როგორც ქართულ ენაში მეტყველების ყველაზე უფრო რთულ ნაწილს. როგორც ცალკეული საკითხების დამუშავებას, ასევე მთლიანად თხზულების გეგმას, ეტყობა მაჯოს გრამატიკის გავლენა. მაგრამ მაჯოს გრამატიკიდან აღებული მასალა ხელნაწერში, განსაკუთრებით მის სინტაქსურ ნაწილში, უცნობი ავტორის მიერ სერიოზულადაა შესწორებული და შევსებული დამოუკიდებელი და ახალი დაკვირვებებით. ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი ეთმობა დაახლოებით 6.000 სიტყვისაგან შემდგარ ლექსიკონს. სისრულითა და თარგმანის სიზუსტით ეს ლექსიკონი დგას ბევრად მაღლა პაოლინის მიერ აღრე გამოცემულ ლექსიკონთან შედარებით და წარმოადგენს უცხოელთა მიერ ქართული ენის შესწავლის საქმეში წინ გადადგმულ დიდ ნაბიჯს. არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ხელნაწერი შედგენილია გორში იტალიელი მისიონერ-კაპუცინის მიერ საქართველოში ახლად ჩამოსული მისიონერებისათვის ქართული ენის სწავლების მიზნით.

მეცნიერულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ შეუსწავლელია ქართული ენის იტალიური სახელმძღვანელოების საკითხი. შ. ბროსეს, ა. ცაგარელის, ე. ტეცის, მ. თამარაშვილის, პ. შუხარდტის და სხვათა შრომებში გაფანტული ცალკეული მონაცემების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ XVII—XVIII საუკუნეების საქართველოში იტალიელი მისიონერები ადგენდნენ ქართული ენის სასწავლო წიგნებს. XVII საუკუნეში და მომდევნო საუკუნის პირველ ნახევარში მთავარი მუშაობა წარმოებდა ლექსიკონების შექმნის (ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონები, ძველი, ხხალციხური გრამატიკა ლექსიკონითურთ) და ამ ლექსიკონებისათვის პატარა გრამატიკული ცნობარების დართვის მიმართულებით. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში კი გრამატიკული თხზულებები უფრო მეტადაა დამუშავებული (კლაროტის ხელნაწერი, ჯიროლამო და ნოოჩიას გრამატიკა) და დაწერილია ანტონ კათალიკოსის იმ შრომის გავლენით, რომელმაც მთელი ეპოქა შექმნა ქართული გრამატიკული აზროვნების განვითარებაში.

საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი განეკუთვნება პირველ პერიოდს და წარმოადგენს სრულიად დამოუკიდებელ ნაშრომს. იგი ჯერჯერობით არსადაა არც აღნიშნული და არც მოხსენებული. შრომა მეტად საინტერესოა და აქვს გარკვეული მნიშვნელობა ქართული ენის შესწავლის ისტორიისათვის.

